

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİNDE MÜŞAVİRLER
MECLİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MECLİS
ÜYELERİNİN HAYATI VE GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MELEK ŞAHİN

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİNDE MÜŞAVİRLER
MECLİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MECLİS
ÜYELERİNİN HAYATI VE GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MELEK ŞAHİN

Danışman: PROF. DR. FAHRETTİN ATAR

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı Yüksek Lisans
öğrencisi MELEK ŞAHİN'ın ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİNDE MÜŞAVİRLER
MECLİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MECLİS ÜYELERİNİN HAYATI VE GÖRÜŞLERİ adlı
tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 25.01.2010 tarih ve 2010/01-26 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

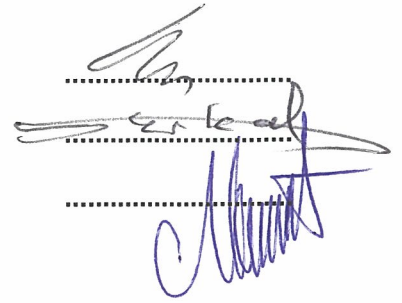
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 05.03.2010.

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. FAHRETTİN ATAR

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET ERKAL

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MUHİTTİN MACİT

GENEL BİLGİLER

İsim: Melek ŞAHİN
Anabilim dalı.....: İlahiyat
Programı.....: İslâm Hukuku
Tez Danışmanı.....: Prof. Dr. Fahrettin Atar
Tez türü ve tarihi.....: Yüksek Lisans, Ocak 2010-01-30
Anahtar Kelimeler.....: Şûrâ, Endülüs

ÖZET

Din, dil, ırk, milliyet ve kültür ayrımının yoğun olarak yaşandığı bir coğrafyada 736 yıl süren bir egemenlik, çağını aşan bir medeniyete nasıl ulaştı, barışı ve adaleti nasıl sağladı? Bu medeniyet inkişafının gizemli kapılarından birinin anahtarı danışmanlar meclisi sistemi idi. Emîr/halife, vezir, kadi'l-cemâa, kadı ve halk, bir sorunları olduğunda yanlarında son derece olgun konunun uzmanı bir hukukçu bulabiliyorlardı. Hukuk öylesine gelişmişti ki mahkeme kâtipleri bile sahalalarında uzman birer hukukçuydu. Devlet başkanı, devleti ilgilendiren dâhilî ve haricî her türlü sorunu hukukçulardan müteşekkil danışmanlarıyla karara bağlıyor, onların hukuka uygun görmediği tasarruflarda bulunamıyordu. Hâkimler duruşmaya dört uzman hukukçuyla giriyor, hâkimin karar veremediği davalar Kâdi'l-cemâa tarafından Hukukçular Konseyi toplantısına getiriliyordu. Hukukçular konseyi her biri kendi sahasında uzman, çok yönlü, olgun, salih, akıllı, tecrübeli, ilim ve takva sahibi insanlardan oluşuyordu. Müşavirler Meclisi adı verilen bu konsey halkın arasına karışıyor, onların sorunlarına çare oluyor, eğitim veriyor, halk hâkimlerden şikâyetçi olduklarında duruma el koyuyordu. Müşavirler üst düzey bir kamu görevlisi olarak devlet erkânı nezdinde de oldukça önemli bir konuma sahiptiler. Bu konumları onları toplumun barış ve adalet içinde yaşamasının bel kemiği haline getiriyordu.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname.....: Melek Şahin
Field.....: İlahiyat
Programme: İslâm Hukuku
Supervisor.....: Prof. Dr. Fahrettin Atar
Degree Awarded and Date.....: Master- January 2010-01-30
Keywords.....: Shura, al-Andalus

ABSTRACT

How did a 736 year sovereignty reach the civilization beyond its age, secure the justice and the peace in a geography containing discrimination of religion, language, race, nationality and culture densely? The key of one of the mysterious doors of this civilization development was the Privy Council system. When Amir / Caliph, Queen, Kadi'l – Cemaa, Qadi and community had a problem, they could find a lawyer who was really mature and specialist. The law had been so developed that even the clerks of the court were specialist on their fields. The head of the state had been making decisions about all kinds of internal and external problems with his law consultants and he couldn't have made judgements which were not seen judicial by the consultants. The judges had been attending to the trials with four expert lawyers, the trials which were not ended by the judge had been being brought to the Lawyers Council Meeting. The Lawyers Council had been composed of people who were very specialist on their fields, sophisticated, mature, suitable, clever, experienced, well-educated and religious. This council which was called as Advisers Assembly had been joining into the community, solving their problems, educating the people and when the people complained about the judges they had been taking the situation in hand. Advisers, as high level public officials, had a very important place at ministers and high officials. This position had been making them the guarantor of a peaceful and fair life for the society.

ÖNSÖZ

Şûrâ, Kur'ân-ı Kerîm'de emredilen, Rasulululah'ın sünneti, Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarıyla amelî boyuta geçen bir kavram. İslâm Devletleri kendi idarî sistemleri içine şûrâyı dâhil etmişler ve hayata geçirmişler. Birçok araştırmacı da Şûrâyı bugünkü demokratik düzenin geçmişteki uygulaması, temel ilkesi, nüvesi olarak ele almış ve bu açıdan incelemiştir. Endülüs Emevî Devleti aydınlanma çağını yaşarken bugün bile hayretle karşıladığımız bir seviyeye ulaşmışlar. Bu ileri medeniyetin oluşumunda büyük bir yeri olduğunu düşündüğümüz şûrâ müessesesi, Endülüs'ün gizemine ulaştıracak bir kapı aralayabilir, barış ve adaletin ipuçlarını verebilir.

Müşavirler Meclisi, Endülüs adliye teşkilâtı içinde yer alan bir yüksek yargı kurumu olarak halifenin, halkın ve hâkimlerin hukukî sorunlarına çözüm bulmak suretiyle adalet terazisinin dengede durmasını sağlamıştır. Müşavirler, eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüten, halk arasında itibar sahibi büyük hukukçulardır. Hukukun zirveye çıktığı, müşavirlerin bağımsız olduğu ve bağlayıcı kararlar alabildiği Endülüs yargı sisteminde mahkemede görev yapan kâtiplerin dahi hukukçu olduklarını görmek Endülüs'ün bilhassa ilmî alanda araştırılması gereken bir zaman ve mekân dilimi olduğuna olan inancımızı pekiştirdi.

Endülüs'ün ilmî inkişâfına hayranlığın verdiği heyecanla başladığım bu çalışmamda öncelikle sadece danışman hocam değil babam gibi desteğini ve yardımını hissettiğim sayın Prof. Dr. Fahrettin Atar'a teşekkürü bir borç bilirim. Bana Endülüs aşkını aşılayan sayın hocam Prof. Dr. Mehmet Erkal'a şükranlarımı sunuyorum. Tüm meşguliyetine rağmen değerli vaktini ayırarak Fransızca tercümeleri benim için yapan Yard. Doç. Dr. Mustafa Can ve Dr. Bekir Gezer'e çok teşekkür ederim. Fransa'dan ve Almanya'dan kaynak temin eden, tercümelerde emeği geçen dostlarıma da ayrıca teşekkür ediyorum. Bu çalışmamın her anında

yanımda olan, maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen canım anneme, saygıdeğer eşime ve tüm aileme en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ve son olarak bana özgüven kazandıran, ilim insanı olma aşkını içime işleyen rahmetli babama sevgilerimi, şükranlarımı sunuyorum, bu çalışmayı kendisine ihaf ediyorum.

İstanbul, 2010

Melek ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
ENDÜLÜS SİYASÎ TARİHİ	6
I. İSPANYA'NIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ	7
A. FETİH ÖNCESİ İSPANYA.....	7
B. FETİH.....	7
II. EMEVİLER'E BAĞLI VALİLER DÖNEMİ (715- 756)	8
III. ENDÜLÜS EMEVİLERİ DÖNEMİ (756- 1031)	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	16
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ	16
I- ŞÛRÂ	17
A. ŞÛRÂ KAVRAMI (شورى)	17
1. Şûrânın İslâm Hukukundaki Yeri	17
2. Şûrâ ve Fetva Kavramları	18
B. ŞÛRÂ ÜYELERİNİN ÖZELLİKLERİ.....	19
C. ŞÛRÂNIN UYGULANIŞI.....	19
1. Peygamber (sav) Döneminde Şûrâ.....	19
2. Dört Halife Döneminde Şûrâ	20
3. İslâm Ülkelerinde Şûrâ	21
II. ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NDE ŞÛRÂ.....	23
A. MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE ENDÜLÜS'E BAKIŞ	25

B. TATBİKATIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ŞÛRÂ'NIN MÜESSESELEŞMESİ	27
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	30
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN YAPISI	30
I. ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN YAPISI	31
1. Yargı Kurumu ve Önemi	34
2. Endülüs'de Yargı	35
II. MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN YAPISI	39
A. KURULUŞ	39
B. MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN ALDIĞI İSİMLER.....	40
III. NİTELİKLER SEÇİM VE ATAMA	42
1. Nitelikler.....	42
a. Salih olma	42
b. İlim	43
c. Mâlikî mezhebine tabi olmak.....	49
d. Maddî durumunun belirli bir düzeyde olması.....	50
2. Seçim ve Atanmaları	51
a. Hukukî Statüsü.....	51
C. Müşavirlerin Seçilme ve Atanmaları	54
a. Görev Süresi	57
d. Sayıları.....	64
e. Mali Haklar	66
f. Endülüs Emevî Devleti Sonrası Müşavirler Meclisi	68
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	70
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN GÖREVLERİ	70
I- GENEL AÇIKLAMA.....	71
II-HALİFENİN DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ	71
A. ÖZEL KONULAR.....	71
B. GENEL KONULAR	72
1. Vakıf malının satın alınabilmesi	72
2. Zındığın Durumu	73
3. Vergilendirme hakkında	74
4. Davalıların Üst Düzey Makamlarda Bulunan Kişiler Olması.....	74
III. VEZİRİN DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ.....	77
IV- KÂDÎ'L-CEMÂANIN DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ.....	78
A. ÖZEL KONULAR.....	78
B. GENEL KONULAR.....	79
1. Yargı ve yargılama usulü hakkında düzenlenen oturumlar.....	79
2. Eserler Üzerinde Müzakereler	79
3. Dava konuları	79

V. KADININ DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ.....	80
1. Cinayet şüphesi ile tutuklanan bir şahsın azamî gözaltı süresi kaç gün olabilir?.....	80
2- Dava konusu, bir kişinin babasına eziyet etmesi nedeniyle tutuklanmasının akabinde bir kadını öldürmekle suçlanması	81
1. Dava konusu, Müslüman olduktan sonra eski dini olan Nasranîliğe dönen bir gencin durumunun ne olacağı.....	81
2- Dava konusu, buzağılarla Nasara'nın Müslüman mezarlıklarından geçmesi	82
3- Dava konusu, Müslüman olup sonradan eski dinine dönmek isteyen çocuk	83
1- Dava konusu, haddi hak eden ama bulûğa erdiği bilinmeyen birisinin durumu	83
2- Dava konusu: Kanalına bakmak için kişinin evine girmenin mubahlığı	83
1- Dava konusu, Mescit avlusuna ağaç dikimi mübah mıdır?	84
2- Dava konusu, Cuma günü çeşitli meseleleri görüşmek amacıyla camilerde halka oluşturmak.	85
3- Dava konusu, hâkimin fakihlerle birlikte tartışmalı duvarı muayeneye gidişi	86
4. Dava konusu, duvarının suyu komşusunun bahçesine dökülen birisi hakkında	86
5. Dava konusu, cami avlularına tohum vb. serpilmesi konusunda muhtesiplik	87
1- Cariye alım satımında ortaya çıkan anlaşmazlık	88
2- Dava Konusu: "Tabib ve tedavi gören hastası arasında meydana gelen ücret anlaşmazlığı"	89
3- Dava Konusu: Bir at alım satım işlemi	89

BEŞİNCİ BÖLÜM.....91

MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN İŞLEYİŞİ 91

I-MECLİS TOPLANTILARI 92

A. TOPLANTI YERLERİ	92
1. Genel Açıklama	92
2. Değişik Toplantı Yerleri	92
a-Divan	92
b-Cami	92
c-İmâret Sarayı	93
d-Medrese	93
e-Makam veya İkametgah.....	94
f- İş Mekanları	94
a- Dâr	94
b. Kadı Meclisleri	94
c. Beytü Şûrâ.....	95
B. TOPLANTI GÜNLERİ	95

C. ÇALIŞMA USULLERİ.....95

A. GENEL AÇIKLAMA.....	95
C. TEMEL PRENSİPLER.....	96
1. Kaynaklar.....	96
2. Özellikleri	96

D. EMÎR/HALİFENİN MÜŞAVİRLER MECLİSİ İLE İLİŞKİLERİ.....103

E. KADÎ'L-CEMÂA'NIN MÜŞAVİRLER MECLİSİ İLE İLİŞKİLERİ 105

ALTINCI BÖLÜM 108

MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN DENETLENMESİ 108

I. GENEL AÇIKLAMA	109
A. İDARİ DENETİM	109
B. KAMUOYU DENETİMİ	110
C. FUKAHANIN DENETİMİ.....	110

YEDİNCİ BÖLÜM	112
----------------------------	------------

MÜŞAVİRLER MECLİSİ ÜYELERİNİN HAYATLARI	112
--	------------

I. İLK MÜŞAVİRLER	113
--------------------------------	------------

A. II.ABDURRAHMAN (206-238/ 822- 852) DÖNEMİ.....	113
1. Ebû Muhammed b. Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî (v. 234/ 848).....	113
2. İsâ b. Dînâr (v. 212/ 828).....	114
3. Kâsım b. Hilâl (v. 231(7)/ 846).....	115
4. Abdûlmelik b. Hasan ez-Zunnân (v. 232/ 847).....	116
5. Said b. Hassân es-Sâîğ (v. 236/ 850).....	116
6. Abdûlmelik b. Habîb es-Sülemî (v. 238/ 853).....	116
7. Abdurrahman b. İbrahim b. İsâ b. Yahyâ b. Berîd Ebû Zeyd (v. 259/ 873).....	117
8. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ (v. 261/ 875).....	118
9. Asbağ b. Halil (v. 273/ 886).....	119
10. Muammedi b. Yûsuf b. Matruh b. Abdûlmelik (v. 271/ 884).....	119
11. Ebân b. İsâ b. Dînâr (v. 262/ 876).....	120
12. İshak b. Cabir (v. 263/ 877).....	120
B. EMİR I. MUHAMMED (238- 273) DÖNEMİ MÜŞAVİRLERİ.....	121
1. Said b. El-Ferec	121
2. Muhammed b. Ahmed b. El-Utbî (v. 254- 5/ 868- 70).....	122
3. Yahyâ b. İbrahim b. Müzeyyin (V. 259/872).....	122
4. Abdurrahman b. İbrahim b. İsâ (v. 258/ 871).....	123
5. Muhammed b. El-Hâris b. Ebû Said (v. 260/ 874).....	123
6. Abdü'l-A'lâ b. Vehb (v. 261- 2/ 874-5).....	123
7. İshak b. Yahyâ b. Yahyâ (v. 261/ 874).....	123
8. Ebân b. İsâ b. Dînâr (v. 262/ 875).....	123
9. İshak b. Cabir (v. 263/ 877).....	124
10. Abdurrahman b. Said (v. 265/ 878).....	124
11. İbrahim b. Yezid (v. 268/ 881).....	124
12. Abdurrahman b. İsâ b. Dînâr (v. 270/ 883).....	124
13. Muhammed b. Yûsuf b. Matruh (v. 271/ 884).....	125
14. Vehb b. Nâfî' (v. 273/ 886).....	125
15. Asbağ b. Halil (v. 273/ 886).....	125
C. EMİR MÜNZİR DÖNEMİ (273- 275/ 886- 888) ŞÛRÂ ÜYELERİ.....	126
D. EMİR ABDULLAH DÖNEMİ (275- 300/ 888- 992) ŞÛRÂ ÜYELERİ.....	127
1. Muhammed b. Said (v. 275/ 888).....	127
2. Kasım b. Muhammed (v. 276- 8/ 889-90).....	127
3. Abdurrahman b. Bakî b. Mahled (v.276/ 889).....	128
4. Ahmed b. Yahyâ b. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (297/ 909).....	128
5. Muhammed b. Gâlib (v. 295/ 907).....	128
6. Yahyâ b. Abdülaziz (v. 295/ 907).....	129
7. Ubeydullah b. Yahyâ (v. 297/ 909).....	129
8. Eyyub b. Süleyman (v. 301/ 913).....	130
9. Saîd b. Humeyr (v. 301/ 913).....	130
10. Hâlid b. Vehb es-Sağîr et-Temîmî (v. 302/ 914).....	130
E. HALİFE III. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (300-350/ 912-961) ŞÛRÂ ÜYELERİ.....	131
1. Yahyâ b. Ubeydullah b. Yahyâ (v. 303/ 915).....	131
2. Yahyâ b. İshak b. Yahyâ el-Leysî (v.303/ 915).....	131

3. Ahmed b. Baytar (303/ 915)	131
4. Muhammed b. Ubeyd el-Cezîrî (v. 305/ 917)	131
5. Muhammed b. Bekir b. Abdullah (v. 305/ 917 veya 307/ 919)	132
6. Sa'd b. Mu'az (v. 308/ 920)	132
7. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (308-9/ 920-1)	132
8. Muhammed b. Velid b. Muhammed (v. 309/ 921)	133
9. Ahmed b. Muhammed b. Ziyad b. Abdurrahman b. Şebtûn el-lahmî (v.312/ 924)	133
10. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (v. 314/ 926)	133
11. Yahyâ b. Zekerîyya b. Süleyman (v. 315/ 927)	134
12. Ahmed b. Muhammed b. Ziyad (v. 312/ 924)	134
13. Muhammed b. İbrahim b. Mesrur (v. 318 veya 320/ 932'den sonra)	134
14. Ahmed b. Bâki b. Mahled (v. 324/ 935)	134
15. Osman b. Abdurrahman (v. 325/ 936)	135
16. Ali b. Abdülkadir b. Ebû Şeybe (v. 325/ 936)	135
17. Muhammed b. El- Misvâr (v. 325/ 936)	135
18. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed (v. 327/ 938)	136
19. Ahmed b. Bişr (v. 327 veya 329/ 938 veya 940)	136
20. Muhammed b. İbrahim b. İsâ (v. 328/ 939)	136
21. Muhammed b. Halid b. Vehb (v. 327- 330/ 938- 941)	136
22. Ahmed b. Hâlid b. Vehb (v. 303/ 915'ten sonra)	137
23. Abdülmelik b. El-Âsi (v. 330/ 941)	137
24. Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen (v. 330/ 941)	137
25. Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe (v. 330/ 941)	138
26. Yûsuf b. Süleyman (v. 330/ 941'den önce)	139
27. Said b. Humeyd b. Abdurrahman er-Raînî (v. 331/ 942)	139
28. İsmail b. Ömer b. İsmail (v. 332/ 941)	139
29. Said b. Ahmed b. Abdu Rabbih (v. 332/ 941)	140
30. Hasan b. Sa'd b. İdris (v. 332/ 941)	140
31. Ahmed b. Ubade b. Nuh b. Elyesa (v. 332/ 914)	140
32. Muhammed b. Muhammed b. Abdüsselâm (v. 333/ 944)	141
33. Yahyâ b. Mes'ud b. el-Levrakî (v. 333/ 944)	141
34. Süleyman b. Abdullah (v. 335- 337/ 946- 948)	141
35. Hasan b. Ubeydullah (v. 336/ 947)	141
36. Ahmed b. Duhaym (v. 338/ 949)	142
37. İsmail b. Ömer b. Nâsih (v. 338/ 949)	142
38. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ (v. 339/ 950)	142
39. Kasım b. Asbağ (v. 340/ 951)	143
40. Ferec b. Seleme (v. 345/ 956)	143
41. Ahmed b. Abdullah el-Lü'lü'î (v. 345/ 956)	143
42. Ahmed b. Muhammed b. Misvâr (v.345/ 956)	144
43. Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen (v.347/ 958)	144
44. Ahmed b. Hilâl b. Zeydül-Attar (272- 364)	144
45. Muhammed b. Yebka b. Muhammed b. Zerîb (v. 381/ 373)	144

SONUÇ 146

EKLER 148

EK 2: AĞIR CEZA MAHKEMESİ TUTANAKLARI 151

EK 3: EHLİ'Z-ZİMME İLGİLİ MAHKEME VESİKALARI 153

EK 4: ŞU'UNİ'L-HİSBE HAKKINDA VESİKALAR 155

EK 5: ŞUÛNÎ'L-UMRÂN HUSUSUNDA VESİKALAR	158
EK 6: TİBBÎ'L-İSLÂMÎ HUSUSUNDA MAHKEME VESİKALARI	163
EK 7: ENDELÛS ŞEHİRLERİNİN KARŞILIĞI	167
KAYNAKÇA.....	168
ÖZGEÇMİŞ	175
AUTOBIOGRAPHY.....	175

ŞEKİLLER LİSTESİ

**HARİTA1: PUVATYA SAVAŞI VE
AKINLAR.....9**

**HARİTA2: ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN 1000 YILINDAKİ
SINIRLARI.....12**

Harita3: Endülüs yıkıldığı zaman
İspanya.....14

Tablo1: Endülüs Emevî Devleti
Hükümdarları.....15

Şekil1: Emîr II. Abdurrahman Dönemi
Müşavirleri.....121

Şekil2: Emîr I. Muhammed Dönemi
Müşavirleri.....126

KISALTMALAR

b.	:bin /ibn
bsk.	: baskı
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
dğr.	: diğerleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Edited
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
hızl.	: Hazırlayan
m.	: Milâdî
s.	: sayfa
thk.	: Tahkik
v.	: Vefat
t.y.	: Tarih yok
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

İnsan, toplum denilen bir sosyal çevre içerisinde doğar, yaşar ve ölür. Toplum içinde yaşamak zorunda olan insan, her an diğer insanlar ile ilişki halindedir. Bir insanın bütün davranışlarında diğer insanlarla kurduğu bağıllık ve ilişkilerine sosyal ilişki (ictimâî münasebet) adı verilir. Bu münasebetin bir çeşidi olan istişare de insanlık tarihi boyunca yaşanmıştır. Hz. Muhammed (sav)’in kurduğu yeni toplum, İslâm tarihi boyunca siyasi aktivitenin kuralları olarak hizmet etmeye devam bir dizi ilkeye olduğu kadar, şûrâ üzerine de dayandırılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim iki ayet ile şûrâdan bahsetmektedir. Bu ayetlerden biri Âl-i İmrân Sûresi’nde yer alan “Toplumu ilgilendiren her konuda onlarla istişare et”¹ ayeti uzlaşma ve dayanışmayla hükümet etmeye işaret ederek devlet idaresi ile ilgili bütün Kurânî düzenlemelerin en temel ilkelerinden biri olmuştur. “Onlar” zamiri bütün bir topluma işaret eder; bu bağlamda kullanılan *emr* deyimini –ve aynı zamanda çok daha önce vahyedilmiş olan “onların işleri aralarında istişare iledir”² ibaresi- ise devlet idaresi de dâhil toplumsal hayat ile ilgili bütün işleri ifade eder.

Kur’ân-ı Kerîm’deki istişareyi emreden bu iki ayet İslâm toplumunun ictimâî münasebetleri kadar devlet yönetiminin düzenlenmesinde de temel olmuştur. Hz. Muhammed (sav)’in uygulamalarının önderliğinde hulefâî raşidînin örneklendirmeleri ışığında tüm İslâm devletleri idarî ve adlî teşkilatın işleyişinde istişare ilkesine riayet etmişlerdir. Ancak diğer İslâm devletlerinde görüldüğünden farklı olarak Endülüs Emevî Devleti’nde istişare ilkesi bir müessese haline dönüşerek dikkate değer bir gelişme göstermiştir.

Müşavirler Meclisi, idarî yapısı Emevîler örnek alınarak kurulan Endülüs Emevî Devleti’nde, özellikle bazı halife ve âlimlerin sayesinde hızlı bir ivme göstermiş kurumlardan biridir. Halifenin danışmanı sıfatıyla gördüğümüz müşavirler hukuk sistemine de dâhil olarak kadıların mahkemelerde hüküm verirken de en doğru yargıya ulaşmaları için

¹ Âl-i İmrân 3/ 159 Meal: Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı*, İstanbul 2002/1423.

² Şûrâ 42/ 38.

yanlarında bulunmuştur. Ancak Endülüs Emevî Devleti'nde diğer İslâm ülkelerinden farklı olarak bu danışmanlar müşavir adını almış bir kamu görevlisidirler.

A. KONUNUN SEÇİMİ ve AMACI

Devlet yönetiminde ve İslâm hukukunda şûra prensibi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Araştırmacılar bu yasal ilkeyi bugünkü devlet organizasyonu tarafından benimsenen modern ve demokratik formların uygulaması olarak kabul etmişlerdir. Birçok müellif şûrânın teorik temellerini ele almışlardır. Bu teorik ilkeleri tahlil etmişler, şûrâ uygulamasına ilişkin değişik hadiseler sunmuşlar ve bu hadiselerden hareketle bugünkü modern sistemlerin geçmiş birer örneği olarak kabul ettikleri demokratik nitelikli bir istişare sisteminin var olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Ancak şûra sisteminin uygulanışına münhasır eserler kaleme alınmamıştır.

İslâm medeniyetinin zirve yaptığı Endülüs Emevî Devleti, Müşavirler Meclisi'ni adlî teşkilâtı meydana getiren kurumlardan birisi olarak görmüş, istişare emrinin uygulanmasına güzel bir bakış açısı geliştirmiştir. Biz tüm araştırmacıların dikkatini çeken Endülüs medeniyetinin inkişafı sırasında istişare emrinin vucûda geldiği Müşavirler Meclisi'nin kuruluş ve gelişmesini inceleyerek günümüze ışık tutmasını istedik. Bu çalışmamızla bugünkü hukuk sistemleriyle karşılaştırmalar yapılmak sûretiyle çağımızda eksikliği hissedilen adalet olgusunun geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilecek çalışmalar için bir basamak oluşturmayı arzu ettik. Tezimizde Müşavirler Meclisi'nin varlığını tespit ettikten sonra kurumun resmî bir kurum olup olmadığını irdeledik. Hukukî statüsü üzerinde bir fikir sahibi olduktan sonra da Müşavirler Meclisi'ni günümüz kurumlarının incelendiği başlıklar altında değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu değerlendirmede şu sorulara cevap bulmaya çalıştık:

- a. Müşavirler kimlerdi ve nasıl bir eğitim almışlardı?
- b. Müşavirler Meclisi'ni oluşturan şahsiyetlerde hangi özellikler bulunmalıydı?
- c. Meclis üyelerinin seçimi nasıl gerçekleşiyordu? Bu seçimde yetkili makam kimdi ve hangi kriterlere göre hareket ediyordu?

d. Müşavirlerin görev süresi ne kadardı? Günümüz çalışma sistemleriyle farkları neydi?

e. Müşavirler de soruşturma kapsamına dahil kamu görevlileri miydi?

f. Yetki ve sorumlulukları nelerdi?

g. Toplantılarının düzenlenme şekli, yeri ve zamanı nasıldı?

h. Herhangi bir denetime tabi miydiler?

Bizden önce Türkiye’de Müşavirler Meclisi hakkında yapılmış müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Endülüs ilim adamlarını liste halinde veren eserlerde müşavir olarak verilen isimler için kaynak olarak gösterilen tabakat kitaplarında bu sıfatla nitelendirme yapılmadığını gördük. Sadece Türkçe eserlerde değil Arapça eserlerde de konu Zuhru’l-İslâm adlı eserin müellifi Şeyh Ahmed Emin’in de belirttiği gibi özet olarak sadece anahatlarıyla ele alınmıştır. Bu konuya oryantalist yazarlardan E. Tyan kitabında özel bir bölüm ayırmış ve müşavirlerin resmî bir görev icra edip etmediklerini irdelemiştir. Bir makale ve ansiklopedi maddesi kaleme alan M.Marin ise müşavirlerin bir kısmının ismini tespit etmiş Müşavirler Meclisi’ni kısaca tanıtmıştır. Müşavirler Meclisi’ni bizim incelediğimiz başlıklar altında tetkik etmemişlerdir. Kendisi de geç dönem müşavirlerden biri olan ve aynı zamanda devletin resmî yazışmalarını tutan vesâik görevini de yürüten Ebu’l-Asbağ Îsâ b. Sehl’in tuttuğu mahkeme tutanakları meclisin aldığı kararlar açısından oldukça açıklayıcı olan tek kaynağımız olmuştur. Bunlara dayanarak diyebiliriz ki çalışmamız Müşavirler Meclisi’ni müşavirlerin hayatları, meclisin aldığı kararlar ile birlikte kurumu her yönüyle inceleyen tek çalışmadır.

B. KONUNUN ÖNEMİ

Devlet yönetiminde ve İslâm hukukunda Şûrâ prensibi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Şûrâ konusu, Ebû Fâris³, İsmail el-Bedevî⁴, Abdülhamit Hacıyyât⁵, Hüseyin

³ Ebû Fâris, Muhammed Abdülkadir, *El-Kazâ fi’l-İslâm*, Amman:Dâru’l-furkan, 1991.

⁴ Bedevî, İsmail, *Meâlîmü’ş-Şûrâ fi’l-İslâmiyye*, Kahire:Dâru’n-nehdâti’l-Arabiyye, 1994.

⁵ Hacıyyât, Abdülhamit, *Mebdeü’ş-Şûrâ fi nizâmi’l-hüküm bi’l-mağrîbi’l-Arabî hılâle’l-asri’l-vasît, Mücellâtü’t-Tarih*, Cezayir, 12, 1982, s. 89- 97.

Munis gibi Müslüman araştırmacılar yanında Emile Tyan⁶, Manuela Marin⁷ gibi oryantalistlerin de ilgisinin çekmiştir. E. Tyan, İslam'ın adalet sistemi üzerine yapılan incelemelerde Şûrâ sisteminin gözden kaçırıldığını düşünür. Bu gözden kaçırmaya sebep olarak meclis (çoğulculuk) sisteminin belirli bir zamandan sonra zayıflaması veya değişime uğraması nedeniyle modern yazarların dikkatlerinin teklik kuralına odaklanmasını gösterir.⁸ M. Marin diğer araştırmacıların meselenin teorik boyutunu ele aldıklarını ve bu yasal ilkeyi bugünkü devlet organizasyonunca benimsenen modern ve demokratik formların geçmiş bir uygulaması olarak kabul ettiklerini söyler ve kendisi Şûrânın uygulama boyutunu ele alır.⁹

İstişare, yönetimin genel kurallarıyla ilgilenen Müslüman yazarlarının tümünün üzerinde durduğu bir konudur. Klasik İslâm hukuku eserlerinden günümüzde kaleme alınan eserlere kadar pek çok çalışmada ilim adamlarının fikirlerine danışma gereği ve istişarenin yararlarına özel bir bölüm ayrılmıştır. Biz de istişare hakkında özet bir bilgi verdikten sonra istişarenin uygulama boyutunu ele alacağız. Çalışmamız 138- 350 yılları arasında Endülüs Emevî Devleti içinde istişarenin uygulanışını, istişarenin Müşavirler Meclisi adlı resmî bir kurumla hayata geçirilişini ihtiva edecektir.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI ve METODU

Araştırmamıza temel teşkil eden tabakat kitapları müşavir vasfını verdiği fakihlerin hayatını sunarken bize çalışmamız için gerekli bazı ipuçlarını da vermiş oldu. Endülüs tarihini, sosyal hayatını inceleyen ve Endülüs'de yetişen ilim adamları hakkında bilgi veren eserlerden faydalandık. Sosyal çevreye en yakın olan İbnü'l-Faradî ve Huşenî'nin eserleri bize basamak oldu. Kadıların hüküm verirken danıştığı Müşavirler Meclisi'nde üyelik yapması ve çeşitli şehirlerde bizzat kadılık görevinde bulunmasının sağladığı tecrübe birikimini yargı hukuku ve muamelâta dair el-Ahkâmü'l-Kübrâ adlı eserinde bir araya getiren Îsâ b. Sehl'in verdiği örnekler adeta mahkeme tutanaklarıydı. Bu dava konularından birkaçını Müşavirler Meclisi'nin yetki alanını belirlemek üzere özet olarak Müşavirler

⁶ Tyan, Emile, *Histoire de l'organisation judiciaire en-pays d'İslâm*, Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1938-43, c. I, s. 318.

⁷ Marin, Manuela, "Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus", *Studia Islamica*, 1985, LXI, s. 25-51.

⁸ Tyan, Emile, *Histoire de l'organisation judiciaire en-pays d'İslâm*, Leiden E. J. Brill, Paris, 1960, s. 214.

⁹ Marin, "Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus", s. 25.

Meclisi'nin görevleri bölümünde inceledikten sonra davaların ve yaşanan tartışmaların seyri açısından bir fikir vermesi amacıyla tercüme ederek Ekler bölümüne koyduk.

Ele aldığımız kurum bir yüksek yargı kurumu olduğu için ülkemizin yüksek yargı kurumlarının kuruluş yasalarına bakarak hangi başlıklar altında incelendiğini göz önüne aldık, biz de Müşavirler Meclisi'ni mümkün olan başlıklar altında incelemeye tabi tuttuk.

Müşavirlerin biyografilerini ayrı bir bölüm halinde değerlendirmeyi uygun bulduk. Biyografilerinde müşavirin daha çok ilmî çalışmalarını ele aldık, hayatına ise kısaca değindik.

BİRİNCİ BÖLÜM
ENDÜLÜS SİYASÎ TARİHİ

I. İSPANYA’NIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ

A. FETİH ÖNCESİ İSPANYA

Fetihten önce İspanya denince Prenelere kadar İberik yarımadasının tamamı anlaşılır.¹⁰ Yarımadaının ilk sakinlerinin kimler olduğu henüz tam olarak aydınlanmasa da bölgenin M.Ö. X. yüzyılda sırasıyla Fenikeliler, Grekler ve Romalılar’ın saldırısına uğradığı bilinmektedir. Hristiyanlık ve Latince Romalılar devrinde yayılmıştır. M. S. IV. yüzyılın sonlarında bölge, Roma İmparatorluğu’nun merkezî otoritesinin zayıflamasıyla Sueviler (suevos), Vandallar (Vandalus), Alanlar (Alanos) ve Vizigotlar (Godos/ Visigodos) gibi barbar Germen kavimlerinin istilâsına uğramıştır.¹¹

Fetih öncesi İspanyası’nda sosyal açıdan toplum sınıflara bölünmüştür. Ekonomik durum ise felç olmuş durumdadır. Dini açıdan tolerans kalkmıştır. İspanya tarihinde resmî din olarak Katolikliği benimseyen Got Hükümdarlarından Recared (586- 601) zamandan itibaren Katolik İspanya diğer Hristiyan mezheplere ve Yahudiliğe karşı katı ve acımasız bir tutum içerisinde olmuştur. Politik açıdan taht konusunda çıkan anlaşmazlıklar ve bu anlaşmazlıklardan kaynaklanan iç çatışmalar istikrarı yok etmiştir.¹²

B. FETİH

Bizans hâkimiyetindeki Kuzey Afrika’nın tamamı fethedildiğinde Emevîlerin Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr, İspanya’nın içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak fetihlerin kuzeye ilerlemesine karar verir. Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik’in (705- 715) emriyle 711 yılında azatlısı Târik b Ziyâd komutasında 7000 kişilik bir orduyu İspanyaya gönderir.¹³

¹⁰ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları I (Siyasî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, c.I, s. 1.

¹¹ S. M. İmamüddîn, *A Political History of Muslim Spain*, çev.: Yûsuf Yazar, Ankara: Rehber Yayıncılık 1990, s. 18; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, c. I, s. 2.

¹² Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, c. I, s. 6.

¹³ S. M. İmamüddîn, *A Political History*, s. 29- 30.

Başarılı savaşlar neticesinde ordu yavaş yavaş İspanya içlerine doğru ilerlemeye başlar. Bu sırada Vizigot idaresinden memnun olmayan bazı şehir ve kale halklarının özellikle de Yahudilerin kapılarını kendiliklerinden açarak fethetme yardımcı oldukları bilinmektedir.¹⁴

İki yıldan daha az bir süre içerisinde kuzeyde Pirenelere kadar Müslümanların eline geçen İspanya’da sadece doğudaki Tudmir ve batıdaki Lusitania (bugünkü Portekiz) bölgeleri ile daha sonra Müslümanların Endülüs’ten çıkartılmalarında büyük rol oynayacak olan kuzeydeki dağlık Asturias bölgesi fethin dışında kalmıştı.¹⁵

II. EMEVİLER'E BAĞLI VALİLER DÖNEMİ (715- 756)

714 yılında Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik’in emriyle Musa b. Nusayr, Endülüs’ün idaresini oğlu Abdülaziz’e bırakarak Tarık b. Ziyad ile birlikte Dımaşk’a döndü. Böylece Endülüs’te emîrlükler/ valilikler (asrû'l-vülât) dönemi başlamış oldu. 756 yılında I. Abdurrahman tarafından Endülüs Emevî Devleti ilan edilinceye kadar yirmi bir emîr/vali iş başına geldi.¹⁶

Bu dönemin en önemli siyasî faaliyeti Avrupa’yı fethetme çabasıydı. Bu dönemde iş başına gelen valilerin birçoğu Preneleri aşarak Frenk topraklarını hâkimiyetleri altına almak için başarılı seferler düzenlediler. Ancak 732 yılında Belâtüşşühedâ savaşıyla fetih hareketleri durdu. Bu savaş, Avrupa’da gerçekleştirilmek istenen fetih hareketleri açısından tam bir dönüm noktası oldu. Bundan böyle eskisi kadar dışa açılmayan Müslüman fatihler güçlerini kendi aralarında baş gösteren iç çekişmelerde tüketmeye başladılar. Bu iç çekişmeler Hristiyanlara harekete geçmek için bekledikleri fırsatı verdi. Fetih hareketi sırasında İspanya’nın kuzeyindeki dağlık bölge Asturias fethedilememişti. Kaçıp buraya sığınan Hristiyanlar Endülüs’e saldırdılar.¹⁷

¹⁴ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 212.

¹⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, c. I, s. 23.

¹⁶ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 212.

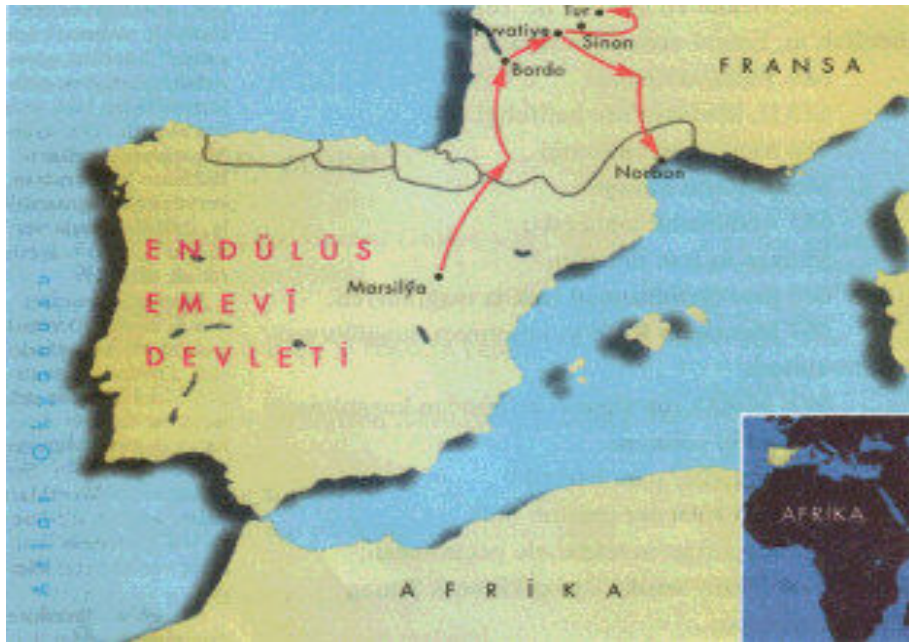
¹⁷ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 212.

III. ENDÜLÜS EMEVİLERİ DÖNEMİ (756- 1031)

A. EMİRLİK DÖNEMİ (756- 929)

Abbasilerin Emevî devletini yıkarak Ümeyye oğulları hanedanını öldürmeye başlamasının akabinde Halife Hişâm b. Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muaviye Şam'dan kaçarak kurtulmayı başarmıştır ve Kuzey Afrika'ya kaçmıştır. Endülüs'te bulunan çok sayıda Emevî yanlısı Arap 755 yılında ideallerini gerçekleştirmek üzere İbn Muaviye'yi Endülüs'e getirdiler.

Yemenliler siyasî rekabet yüzünden Abdurrahman'ı desteklediler. Emevî ailesine mensup olduğu için geçtiği yerlerdeki ahali ve ileri gelenler kendisine bey'at ediyorlardı. Kurtuba'ya gelen Abdurrahman burada Endülüs valisi Yûsuf el-Fihri ile çarpışmaya mecbur kaldı ve onu yenerek pek çok bölgeyi kontrolü altına almayı başardı. Böylelikle Endülüs Emevî Devleti kurulmuş oldu.(756)¹⁸

Harita 1 : Puvatya Savaşı ve akınlar

¹⁸ İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, trc: Ahmet Ağırakça, İstanbul: Bahar Yayınları, 1986, c. V, s. 489- 496; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, çev: Yasemin Ödük, Kazım Masumî, Fatma Şahin, İstanbul: Selis Kitaplar, 2004, s. 39- 41; Ali İbrahim Hasan, *et-Tarihü 'l- İslâmîyyü 'l-âm*, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, (t.y.), 358- 360; Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc.: Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980, c. III, s. 795- 798.

Abdurrahman devletinin temellerini sağlamlaştırmaya çalışırken hem iç hem dış karışıklarla ilgilenmek zorunda kaldı.¹⁹

Abdurrahman kendisine sağladıkları yardımın bedelini isteyen Yemenliler ve Berberîler'in isteklerine boyun eğmedi ve bütün grupların yetkilerini kısararak otoriteyi kendi elinde topladı.²⁰

Diğer yandan Abdurrahman, Endülüs'e hâkim olmak isteyen Abbasilerle de mücadele etti. Ancak Abbasi halifesi Mansûr'un gönderdiği ordu Abdurrahman'ın ordusu karşısında yenilgiye uğradı.²¹

I. Abdurrahman öldüğünde (788) halefi I. Hişâm'a iç karışıklıkları asgariye indirilmiş, gücü Abbasiler ve Bizanslılar tarafından dahi kabul edilen, Suriye-Emevî geleneklerinin hâkim olduğu bir devlet bıraktı.²²

I. Hişâm (172- 180/ 788- 796), kardeşlerinin muhalelefeti dışında ciddi bir iç meseleyle karşılaşmadı. İç huzur sağlandığı için de dış güçlerle daha kararlı bir şekilde uğraşabildi.²³

Ulema ile yakından ilgilendi, böylece ulema güçlü bir siyasî nüfuz elde etti. Ayrıca İslâm'ın yayılışına çok önem verdi, yerli halktan ihtida edenlerin (müvelledûn) sayısı önemli ölçüde arttı.²⁴

Hişâm'ın halefi olan I. Hakem devrinden itibaren Mâlikî mezhebi Evzâiliğin yerini alarak Endülüs'ün yaygın mezhebi haline gelmeye başladı. Bu sürecin hızlanmasında, İmam Mâlik'in Ziyâd b. Abdurrahman el-Lahmî ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî gibi talebelerinin önemli payı vardır. II. Abdurrahman döneminde artık Mâlikîlik Endülüs'te en yaygın mezhep haline geldi. Mâlikî fakihleri de yönetimle daha sıkı işbirliği içinde oldular. Bu dönemde fakihlerin yönetici ve kadılar yanında Şûrâ heyetlerinde aktif görev alması bu sürecin sonucudur.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. V, s. 498- 499.

²⁰ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, s. 212.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. V, s. 575, 588- 589; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 442- 42; Hitti, *İslâm Tarihi*, c. III, s. 798- 799; Ali İbrahim Hasan, *Tarihü İslâm*, s. 361- 362.

²² Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, s. 212.

²³ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, 42- 47; Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, s. 212.

²⁴ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, s. 212.

Dinî emîrleri yerine getirme konusunda babasından oldukça farklı bir tutuma sahip olan Hakem (180- 206), Hişâm devrinde büyük nüfuz kazanan (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî gibi) âlimlerin bu nüfuzunu kırmak isteyince ülkede büyük isyanlar baş göstermiştir. Buna karşın I. Hakem çok sert tedbirlere başvurarak isyanları bastırmayı başarmıştır.²⁵ Ancak Hakem'in dâhili isyanlarla uğraşması Franklar ile diğer Hristiyanların Endülüs'e saldırısını kolaylaştırmıştır.

Hakem'in oğlu ve veliahtı II. Abdurrahman'ın saltanat yılları (206- 238/ 822- 852) Emîrliğin en parlak dönemi olmuş, bu döneme “eyyâmu'l-arûs” (düğün günleri) denilmiştir. Bu yıllarda müslüman topraklarına çeşitli saldırılarda bulunan Hristiyan orduları geri püskürtülmüştür.²⁶ Uzun süreli iç istikrar Endülüs'ün iktisaden zenginleşmesine ve Abbasiler örnek alınarak yeniden düzenlenen devlet idaresinin güçlenmesine imkân vermiştir. Bunlara bağlı olarak Arapçanın ve İslâm dininin yayılışı hızlanmıştır.²⁷ II. Abdurrahman, ilim, sanat ve felsefeyi teşvik etmiş, Bağdat'da gelişen ilim ve sanatlardan istifade etmiştir. Darphaneyi yeniden kurmuş, Kurtuba güzel binalar ve bahçelerle süslenmiştir.²⁸ Tezimizin konusu olan Müşavirler Meclisi de bu dönemde kurulmuştur.

II. Abdurrahman'ın oğlu ve halefi Muhammed (852- 886) emîrliğinin ilk döneminde babasının başarılarını devam ettirdi. Kurtuba'da başlayıp Tuleytula'ya kadar yayılan “Hristiyan fedaileri hareketi” adlı isyanı kontrol altına aldı. Ancak Muhammed, son on beş yılında idareyi genç ve tecrübesiz kimselerin eline teslim ettiği için devlet düzeni bozulmaya yüz tuttu. Sonunda müvelledûn başta olmak üzere Araplar ve Berberiler çoğunlukta bulundukları bölge, şehir ve kalelerde merkezî idareye karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmalar Münzir (886- 888) ve özellikle Abdullah (888- 912) dönemlerinde şiddetini daha da artırdı. Öyle ki Endülüs Emevî Devleti'nin otoritesi sadece başşehir Kurtuba'da hissedilir hale geldi. Ülkede sosyal parçalanma söz konusuydu ve bu gelişmelerin sonucu olarak merkezi idareye şeklen bağlı veya tamamen müstakil ve sayıları yirmiye aşkın küçük devlet kuruldu. Endülüs'ün Muhammed'in son on beş yılından itibaren yaşadığı bu dâhili çalkantı ve parçalanmanın en önemli sonuçları, kuzeydeki Hristiyan saldırılarına karşı

²⁵ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 213.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. VI, s. 377- 378.

²⁷ Seyyid Emîr Ali, *Musavver İslâm Tarihi*, ter. M. Rauf, İstanbul 1922, s. 497- 498; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 213.

²⁸ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. III, s. 810- 812.

Hiz. Peygamber'in kızı Fâtîma'dan geldiklerini iddia ederek Batınî bir Şîî mezhebi kuran ve Kuzey Afrika'da Ağlebileri yıkarak devlet kuran ve sonra Mısır ve Hicaz'ı alan Fatimîler Endülüs'e de bu Batınî mezheplerini sokmaya ve yaymaya giriştiler.

Bu tehlikeyi hisseden Abdurrahman bir taraftan kuzeydeki Hristiyan prensliklerle uğraşırken diğer taraftan da Fatimîlere karşı kıyıları tahkim, donanmasını takviye ederken diğer taraftan da Abbasi hilafetinin nüfuzunun azaldığını dikkate alarak Fatimî halifeliğinin propagandasını etkisiz kılmak için halifeliğini ilân etmiştir. Halifelik ilânından sonra 32 yıl daha tahtta kalan Abdurrahman, bu sürede ülkeye tarihinin en müreffeh dönemini yaşattmıştır.

III. Abdurrahman, iç parçalanmada önemli rol oynayan Arap kabileleri arasındaki rekabeti kaldırarak "tek bir ümmet" oluşturmak için devlet kapılarını her zümreden insana açma yoluna gitti ve eğitimin yaygınlaşmasına önem verdi.

III. Abdurrahman'ın vefatı ile yerine oğlu ve halefi II. Hakem geçti. Bu dönemde (961- 976) ülkede iç istikrar devam etmiş bunun bir neticesi olarak da II. Hakem'in ilim ve sanat faaliyetlerine verdiği önem sebebiyle Endülüs bu dönemde İslam medeniyetinin en faal merkezi haline gelmiştir.

II. Hakem'in vefatı sonrasında Endülüs Emevî devletinde vezirlerin devlet işlerine karışmaya başladıklarını bir bakıma halifenin yerini aldıklarını görüyoruz. Bir müddet devleti başarılı bir şekilde idare eden vezirler, memlekette yavaş yavaş baş gösteren Araplar, Berberîler, İspanyollar ve Sakâlîbe arasındaki ihtilaf ve düşmanlıklar karşısında aciz duruma düştüler.³⁰

Özellikle II. Hişâm'ın veziri olan İbn Ebû Âmir'in oğlu Abdurrahman'ın hacib (başvezir) olmasıyla III. Abdurrahman tarafından kurulan ve bu zamana kadar sürdürülen istikrar birden bozuldu, devlette isyanlar arttı. Bu isyanlar sonrasında Kurtuba tam bir karışıklık içine düştü. II. Hişâm'ın yerine halife olan II. Muhammed el-Mehdî'den sonra başa getirilen Süleyman el-Mustaîn billâh da karışıklığın üstesinden gelemedi.

³⁰ Ziya Paşa, *Tarihü Endülüs*, c. I, s. 109- 110; İmadüddin, *Endülüs*, s. 235- 236.

Bir süre sonra son Emevî hükümdarı III. Hişâm el-Mu'ted tahta davet edildi, Kurtuba'ya geldi. Ancak Kurtuba halkı Hişâm'da aradıklarını bulamadı. Çünkü Hişâm askere ödeyecek para bulamadı, huzursuzluk iyice arttı. İdarî değişiklikler ahaliyi bıktırdı. III. Hişâm'ın yerine bir başkasını geçirmek istediler ve 422/ 1031'de vezir Hakem'i öldürdüler. III. Hişâm'ın kaçmasıyla birlikte Emevî hanedanı sona erdi, Kurtubalılar hilafeti bütünüyle ilga ettiler.³¹

Bu muazzam devletin çökmesi için çeyrek asır yeterli oldu.

Harita 3: Endülüs yıkıldığı zaman İspanya

³¹ İbn Haldun, Abdurrahman, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânî'l-Mubtade'* ve *'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve 'l-acem ve 'l-berber ve men âserahüm min zevi's-sultani'l-ekber*, Beyrut 1967, c. IV, s. 327- 329; Ziya Paşa, *Tarihü Endülüs*, c. I, s. 115- 125; İmadüddin, *Endülüs*, 240- 242.

Endülüs Emevî Hükümdarları	
I. Abdurrahman	138 (756)
I. Hişâm	172 (788)
I. Hakem	180 (796)
II. Abdurrahman	206 (822)
I. Muhammed	238 (852)
Münzir	273 (886)
Abdullah	275 (888)
III. Abdurrahman (Nâsır)	300 (912)
II. Hakem (Mustansır)	350 (961)
II. Hişâm (Müeyyed)	366- 399 (976- 1009)
İkinci defa	400- 403 (1010- 1013)
II. Muhammed	399 (1009)
Süleyman (Mustâîn)	399 (1009)
İkinci defa	403- 407 (1013- 1016)
Hammûdî hâkimiyeti	407 (1016)
IV Abdurrahman	408 (1018)
Hammûdî hâkimiyeti	408- 413 (1018- 1022)
V. Abdurrahman	414- (1024)
III. Muhammed	414- 416 (1024- 1025)
Hammûdî hâkimiyeti	416- 418 (1025- 1027)
III. Hişâm	418- 422 (1027- 1031)

Tablo 1 : Endülüs Emevî Devleti hükümdârları

İKİNCİ BÖLÜM
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

I- ŞÛRÂ

A. ŞÛRÂ KAVRAMI (شورى)

Şûrâ kelimesi “alâ” ile kullanıldığı zaman “görüş bildirmek, emretmek, yol göstermek” gibi manalara gelir. Müşavere, şivar, meşvure, meşvere, meşure, istişare, danışıp işaret ve görüş almak anlamına geldiği gibi, müşavere ve işaret, arı kovanından bal almak, rey vermek manalarına da kullanılır. Toplanıp meşveret eden cemaate de Şûrâ denir.³²

1. Şûrânın İslâm Hukukundaki Yeri

Kur’ân-ı Kerîm konunun ehemmiyetini Şûrâ isimli bir sûre ve iki ayetle şu şekilde ortaya koymuştur:

“Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onların kusurlarından geç, onlar için mağfiret dile. Yapacağın işler hakkında onlarla *istişare yap*, bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.”³³

“Onların işleri aralarında *istişare* iledir.”³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’deki bu iki ayet Şûrânın temel ilkesi olarak kullanılmıştır.

Kişinin kendisini ilgilendiren durumlarda bir başkasının görüşüne başvurması durumunda istişare sünnettir.³⁵

İdarecilerin ümmetin durumunu ilgilendiren konularda istişarede bulunmasının hükmü konusunda ise farklı görüşler vardır. “İş hususunda onlarla istişare et”³⁶ ayetinin vücut mu nedb mi ifade ettiği konusunda ulema ihtilâf etmiştir.

³² İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî 711/ 1311, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr, c. IV, s. 434- 437; Zebîdi, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed 1205/ 1790, *Tâcü'l-arus min cevâhiri'l-kamus*, thk.: Ali eş-Şiri, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1994/ 114, c. III, s. 318- 320; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır 1361/ 1942, *Hak dini Kur'ân dili*, İstanbul, 1979, c. II, s. 1213.

³³ Âli İmran 3/ 159.

³⁴ Şûrâ 42/ 38.

³⁵ Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri 676/ 1277, *Sahihi Müslim bi şerh'n-Nevevî*, Kahire: el-Matbaatü'l-Misriyye 1349, c. IV, s. 76.

Mâlikîler dinî konularda İslâm devletinin yönetimi ile ilgili mevzularda idarecilerin istişarede bulunmalarının vacip olduğu görüşündedirler. Hatta İbn Atiyye ile İbn Huveyzimendâd böyle bir durumda âlimlere danışmayan idarecinin azlinin vacip olduğunu savunmuşlardır.³⁷ İmam Şâfiî istişareyi nedbe hamletmiş, ancak daha sonraki Şâfiî fukahası ayetin vücut ifade ettiği görüşünü benimsemişlerdir.³⁸ Bu konuda Hanefilere nispet edilen bir görüş bulunmamakla birlikte, Hanefî fakihi Cessas (v. 370/ 980)'in Şûrâ Suresi 38. ayetin tefsirinde “istişarenin, iman ve namaz kılmakla birlikte ele alınması, konunun önemine ve bizim bununla emrolunduğumuza delâlet etmektedir” şeklindeki sözünden istişarenin vacip olduğu görüşünü benimsediğini anlıyoruz.³⁹

Emile Tyan, “istişareyi bizzat Allah Kur’ân ayetlerinin birinde önermiş, Rasulullah da bu emri İslâm’da ilk uygulayan olmuştur” açıklamasını yapar. İslâmdan önce bile, antik halkların genel olarak istişareyi uyguladığını, bazı felsefeciler ile arap, fars ve yunan kralların bu yönde önerileri ve halk arasında uygulamaları olduğunun öne sürüldüğünü belirttikten sonra bu geleneği Müslüman halifelerin de takip ettiğini belirtir.⁴⁰

2. Şûrâ ve Fetva Kavramları

Fetva, bir konu hakkında açıklama ve izahatta bulunmak, bir şeyin lehinde hüküm vermek ya da bir şey hakkında öyle olduğu yargısında bulunmak anlamlarına gelir. İsteftâ (استفتى) ise fetva istemek, görüşünü almak/sormak, danışmak anlamlarında kullanılır.⁴¹

Fetva ve Şûrâ kelimelerindeki yakın anlam uygulamada da kendini göstermiştir. Kendisine danışılan kimseler aynı zamanda kendisinden fetva istenen kişiler olmuştur. Ancak bazen karışmış gibi görünse de Şûrâ, fetva ve kaza kavramları arasında teoride ve pratikte fark vardır. Bu makamları işgal edenlerin görev farkı şu şekilde ortaya konabilir:

³⁶ Âli İmrân 3/ 159.

³⁷ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr 671/ 1273, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006/ 1427, V, 384; İbn Aşûr, Muhammed b. Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî 1394/ 1973, *Tefsîrüt-tahrîr ve’t-tenvîr*, Tunus: Ed-Dâru’t-Tunusiyye 1984, s. 148.

³⁸ Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer 606/ 1209, *et-Tefsîrû’l-kebîr Mefâtihi’l-gayb*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990/ 1411, c. IX, XIV, s.152; Nevevî, *Sahihi Müslim*, c. IV, s. 76.

³⁹ El-Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî 370/ 981, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk.: Muhammed es-Sadık Kamhavi, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, 1985, c. III, s. 329; İbn Aşûr, *Tefsîrüt-tahrîr*, s. 148.

⁴⁰

⁴¹ İbn Manzur, Cemaleddin, *Lisânü’l-Arab*, c. XV, s. 145; İbnü’l-Fâris, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Zekerriya, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, CCCLXXVII, s. 4.

Ricalu’ş-Şûrâ: Devletin harici ve dâhilî şer’i ahkâma müteallik tüm meselelerine müdahale eden, bu riski üstlenen müşavir fukahadır.

Kaza-î Müctehid: Delillerin çarpıştığı fikhî ahkâma müteallik hususlarda istinbatı (delil çıkarmayı) kendine meslek olarak kabul eden hâkimlerdir.

Fetva-î Müctehid: Çeşitli nevazil konularında şer’i ahkâmı ortaya koymak için liderlik eden âlimlerdir. Kazaî hâkimlerde olduğu gibi hüküm vermek zorunda değildir.⁴²

B. ŞÛRÂ ÜYELERİNİN ÖZELLİKLERİ

Şûrâ üyeleri dindar, bilgili, sahasında uzman, akıllı ve tecrübeli olmalıdır.⁴³ Said b. Müseyyeb’den rivayet edildiğine göre; Hz. Ali (ra)’nin “kat’i nas bulunmayan konularda nasıl hüküm vereceklerine” dair suali üzerine Peygamber Efendimiz (sav) “mü’minlerden ilim ve takva sahibi olanları toplayıp istişare edin. Bir kişinin reyine göre hüküm vermeyin” buyurmuştur. Mâverdi ise Ahkâmu’s-sultaniye adlı eserinde Şûrâ üyelerinin haiz olması gereken vasıfları şöyle sıralamaktadır: “Doğru, güvenilir, adil, dindar, güzel ahlak, fazilet ve kemal sahibi; ilim, irfan ve ihtisas sahibi; aklîselim sahibi, şuur ve idraki sağlam, uzak görüşlü ve geniş bir tecrübeye sahip olmalıdır.”⁴⁴

C. ŞÛRÂNIN UYGULANIŞI

1. Peygamber (sav) Döneminde Şûrâ

İslâm’ın istişare emrini ilk uygulayan Hz. Muhammed (sav) olmuştur. Hem teşvik etmiş hem de bizzat kendisi uygulamıştır. Bedir Savaşı öncesinde Ebû Süfyân’ın geldiğini

⁴² el-Kettânî, Ebû’l-Meza, Muhammed İbrahim b. Ahmed b. Cafer, *El-İctihat ve’l-Müctehid bi’l-Endülüs ve’l-Mağrib*, c. I, s. 4.

⁴³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, c. V, s. 384.

⁴⁴ Mâverdî, Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu’s-Sultaniyye ve’l-vilâyâtü’d-diniyye*, Beyrut: Dâru’l-Kitâbü’l-İlmiyye, s. 83- 96.

haber alınca ne gibi bir tedbir alınabileceği konusunda ve Bedir esirleri hususunda sahabenin önde gelenlerine danışmıştır. Ayrıca Uhud ve Hendek gazvelerinde, Hudeybiye’de, Taif seferinde, İfk hadisesinde, ezanın tesbiti gibi birçok mevzuda ashabın fikrini sormuştur. Hatta Ebû Hureyre “Resûlullahtan daha çok ashabıyla istişare eden kimseyi görmediğini belirtmektedir.”⁴⁵ Bundan dolayı İbn Teymiyye “idareciler istişareden muaf olamazlar, çünkü Allah onu Peygamberine emretmiştir” demektedir.⁴⁶

Hz. Muhammed’in danıştığı şûrâ meclisini oluşturan kadro değişiklik göstererek de örnek olmuştur. Şûrâ meclisi Uhud savaşında Hz. Peygamberin Müslümanlarla istişaresinde olduğu gibi bazen halkın çoğunluğu⁴⁷, bazen Havazin ganimetleri meselesinde olduğu gibi istişâre anında mevcut Müslümanların tamamı, bazen Hendek muhasarasında Gatafan’ın çekilmesi için yapılacak antlaşmalarda görüldüğü üzere Sa’d b. Muâz ve Sa’d b. Ubâde gibi kendi kavimleri içinde öne çıkmış kimseler⁴⁸, bazen de Bedir esirleri konusunda olduğu gibi Müslümanların bir kısmından oluşmuştur.⁴⁹

2. Dört Halife Döneminde Şûrâ

Sahabe ve özellikle Hulefâi Râşidîn istişareye büyük önem vermişlerdi. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer (ra) kendilerine danışmak üzere Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Ubey b. Kab, Zeyd b. Sabit’ten oluşan altı kişilik bir müşavere heyeti oluşturmuşlardı.⁵⁰ Hz. Ebûbekir Kur’ânda bulamadığı meselelerde ileri gelen âlimleri toplar, onlarla görüş alış verişinde bulunurdu. Şayet onlar bir meselede ittifak etmişlerse onunla hükmederdi.⁵¹ Nitekim mirastan pay isteyen yaşlı bir kadın için (ninenin 1/6 miras hissesi olduğuna) hükmederken de istişare etmişti.⁵²

Hz. Ömer dönemi istişarenin en yoğun yapıldığı dönem olmuştur. O, karar alırken çoğunlukla sahabe ile fikir teatisinde bulunurdu.⁵³ Çoğunluğun görüşüne uyulmasını tavsiye

⁴⁵ İbn Hazm, *El-İhkâm li İbni’l-Hazm*, c. VI, s. 200.

⁴⁶ İbn Teymiyye, 728/ 1328, *Siyaset e s-Siyasetü’ş-şer’iyye*, trc.: Vecdi Akyüz, İstanbul 1985, 191.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 351.

⁴⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, Beyrut 1403/ 1983, c. V, s. 367-368.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 105, 188, 219-220; Zeydan, Abdülkerim, *İslâm’da Fert ve Devlet*, İstanbul 1978, s. 99-100.

⁵⁰ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed 458/1065, *es-sünenü’l-Kübrâ, Edebü’l-Kâdî*, s.20-22.

⁵¹ Kasımî, Zâfir, *Nizâmü’l-hüküm fi’ş-şeriatı ve’t-târihi’l-İslâmî*, Beyrut 1990, c. II, s. 332, 335, 353.

⁵² İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Kahire 1970, c. IX, s. 50-51.

⁵³ İbn Sa’d, *Kitâbü’l-tabâkât*, thk.: İ. Abbas, Beyrut 1968, c. III, s. 61-62.

eder, eşitlik olduğunda Abdurrahman b. Avf'a başvurulmasını isterdi.⁵⁴ Hz. Ömer'in istişare sonucu karar verdiği, takvimde hicri yılın esas alınması ilkesi⁵⁵ ve Divan'da kayıt düzeninin tesisi⁵⁶ önemli konular arasındadır. "Genç olsun yaşlı olsun Kur'ân âlimleri (kurrâ), Hz. Ömer'in danışma meclisinin üyeleriydiler. "Allah'ın hükmü ortaya çıkınca Hz. Ömer orada durur, bir milim öteye geçmezdi"⁵⁷ ifadesi de Hz. Ömer'in müşavere meclisini ve meclisin kararları karşısında halifenin tavrını ortaya koymaktadır.

Hz. Ömer kendisi istişare ederek kadılarına da örnek olmuştur. Halife Ömer, Suriye'nin Hims şehri için tayin ettiği kadıya, cevabını Kur'an-ı Kerim ve hadislerde bulamadığı bir hukukî sorun karşısında ne yapacağını sormuş, Kadı ise "kendi akıl gücümü kullanır ve yardımcılara danışırım" cevabını vermiştir.⁵⁸

3. İslâm Ülkelerinde Şûrâ

Emevilerde Şûrâ uygulaması sürmüş, kadılar hüküm verirken zor durumda kaldıklarında bir fakihe danışmışlardır. Emevî valisi okuma yazması olmayan Mısır kadısına kendisinin çözümleyemediği bir mesele karşısındaki hareket tarzını sorduğunda fukahaya danışacağı cevabını almıştır. Daha yakın bir zamanda İbn Hallikan, Bağdat kadi'l-kudâtı Yahyâ b. Aktam'ın duruşmaya girerken yanında fakihler bulundurduğunu rivayet etmiştir. Bu göreve gelmek, danışman olmak, büyük bir onur olduğu kadar hukuken mesleğe hazırlanmak anlamına da geliyordu. İbn Ebû Davud, İbn Aktam'ın yerine kadi'l-kudât seçilmeden önce bu ünlü hukukçunun Şûrâ meclisinde yer almıştır.⁵⁹

İbn Hacer, 4. yüzyılda Mısır kadısı el-Haddâd'ın her zaman ikisi sağında ikisi solunda olmak üzere dört kişiyle duruşmalara girdiğini belirtir.⁶⁰

Emevî Devletinin çöküş devrinde bile bu kurumun varlığını koruduğu belgelerle

⁵⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü'l-tabâkât*, c. III, s. 38.

⁵⁵ Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, 310/ 923, *Târîhu'l-umem ve'l-mülük*, c.II, s. 253.

⁵⁶ Maverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 199.

⁵⁷ Buhari, *Sahih*, İtisâm, 28.

⁵⁸ İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn İbrâhim b. Muhammed Mısırî 970/ 1563, *el-Bahrü'r-raik şerhu kenzi'd-dekâik*, Kahire 1311, c. VI, s. 275.

⁵⁹ İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muammed b. Ebûbekir, *Vefayâtü'l-a'yân fî ebnai'z-zamân*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1994, c. I, s. 84; Tyan, *Histoire*, s. 217.

⁶⁰ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, 852/ 1449, *ed-Dürerü'l-kamine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Beyrut, (t.y.), s. 452; Tyan, *Histoire*, s. 218.

sabittir. Nüveyrî, Nihayet el-Arab adlı eserinde zabıt katiplerinin yeterli derecede hukuk ilmine vakıf olmaları gerektiğini kaydeder. Bu fikri teyit etmek için şu gerekçeyi öne sürer: “Katip mahkemede her zaman hâkimin ve derin bir hukuk bilgisine sahip olan fakihlerin yanında bulunur. Bu sebeple katip onların tartışmalarını takip edecek bilgiye sahip olmalıdır.”⁶¹

Abbasilerde de hakim davaya bir fakih ile birlikte girerdi. Halife el-Muti, 363/973 senesinde atadığı kadi'l-kudât Ebû Hasan El-Haşimi'ye, fikirleri ve bilgileriyle kendisini aydınlatacak kimselerle dava görmesini önerir⁶².

Aynı şekilde, Fatimî Halifesi Kahire'de adalet kurumunu oluştururken, İbn Avvam'a, 405/1014 yılında, göreve tayin belgesinde, adaleti yerine getirmek üzere, her zaman, dört fakihin yardımıyla hükmetmesini emretmiştir.⁶³

Hâkimin bir Şûrâ tarafından yardım görmesinin normal bir durum olduğunun bir başka göstergesi de mezâlim gibi yüksek yargı ve denetim görevini ifa eden mahkemelerde bile Şûrânın uygulanmasıdır. Maverdi, mezâlim mahkemesinin oluşum şartlarını sayarken, hâkimin yanında bulunması gereken üyelerden birinin hâkime hukukî sorunlar karşısında akıl verecek hukuk müsteşarları olması gerektiğini belirtir.⁶⁴ Oturumlarında hukuk âlimlerini de bulunduranlar arasında Abbasi halifesi Muktedir (8295-320/ 908/932)'in annesi tarafından tayin edilen Sumel, Fatımîlerin başkomutanı Cevher (v. 381/ 992), aralarında mezhep ayrımı gözetmeyen Nureddin Zengi (v. 570/ 1174), Salahaddin Eyyûbî (596- 589/ 1174- 1193) ve Ebû Mücahid Şah (725- 736/ 1325- 1335) sayılabilir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev (588- 592/ 1192- 1196; 602- 608/ 1205- 1211), oturumlarında âlimler bulunduruyordu. Nureddin Zengi'nin oturumlarında, farklı mezheplere mensup kadı ve hukukçularla birlikte müftüler de bulunuyordu.⁶⁵

⁶¹ Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdu'l-Vehhab b. Muhammed 733/ 1333, , *Nihayetü'l-ereb fi fûnuni'l-edeb*, thk.: Müfid Kamhî, Beyrut, 2004, c. IX, s. 5.

⁶² Suyutî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, 911/ 1505, *Hüsnü'l-muhadara fi tarîhi Mısır ve'l-Kahire*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire 1967/ 1387, s. 162.

⁶³ İbn Hacer, *ed-Dürer*, s. 510; Tyan, *Histoire*, s. 218.

⁶⁴ Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 76.

⁶⁵ Akyüz, Vecdi, *İslâm Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezâlim*, İstanbul 1995, s. 94.

II. ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NDE ŞÛRÂ

Endülüs Emevî Devleti'nde Şûrâ uygulaması diğer İslâm Devletlerinden daha fazla gelişme kaydetmiştir. Araştırmacılar, Endülüs'de diğer İslâm ülkelerinde rastlayamadığımız fikhî meclislerin ve saray meclislerinin varlığından bahsetmektedirler.⁶⁶

İstişare uygulamasını iki açıdan ele almak gerekiyor. Biri emîr ya da halifenin vezirleri ve fukaha ile yaptığı istişare, diğeri ise kadının hüküm verirken fukaha ile yaptığı istişare. Emîr ya da halifenin danışman grubu aynı zamanda Kâdî'l-cemâanın da danıştığı danışmanları içeriyordu.

Hiz. Muhammed (sav) ile başlayarak raşid halifeler ile devam eden ve kurulan tüm İslâm devletlerinde uygulanan halifenin vezirleri ve fukaha ile istişare geleneği Endülüs Emevî Devleti'nde kurucu emîr kabul edilen I. Abdurrahman b. Muaviye (138- 172) ile başladı. Abdurrahman b. Muaviye, oğulları Hişâm ve Süleyman'ın yanlarında, Yahyâ b. Yezid'den sonra onun yerine kendisine kadı olabilecek kişiler hakkında vezirleriyle istişarede bulunmuştur.⁶⁷

Vezirlerle istişare geleneğini diğer emîrlerin de sürdürdüğünü görüyoruz. Hatta II. Abdurrahman (206- 238), bu istişarelere o kadar önem veriyordu ki, vezirlerin hergün saraya gelmelerini emretmiş ve onlar için muhteşem daireleri bulunan bir saray inşa ettirmiştir. Emîr, vezirlerinin kişisel görüşlerini beyan etmelerini ister, onlarla nevazil⁶⁸ hakkında konuşurdu.⁶⁹ Kendisinden sonra yerine geçecek oğlunun seçiminde de vezirleriyle istişare etmişti.⁷⁰

⁶⁶ Tyan, *Histoire*, c. I, s. 339; Marin, "Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus", s. 28; Bedevî İsmail, *Mebde*, s. 63-65.

⁶⁷ İbnü'l-Kutîyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz 367/ 977, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, thk. Ömer Faruk Taba, Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1994/ 1415, s. 43.

⁶⁸ Hakkında daha önce bir fetva bulunmayan, ilk defa karşılaşılan olaylar olup hakkında fikhî çözümler getirilmesi beklenen meseleler kastedilmektedir. Bu anlamda hadis (hadiseler), vekâi (vakıalar), mesâil (meseleler) kelimeleri de kullanılmakta olup günümüz Türkçesi ile "günümüz fikhî problemleri" de denilmektedir. Bu fetvaların bulunduğu eserlere de nevazil denmektedir ki Hanefî mezhebinde vakıat haberlerini ilk toplayan Ebû Leys es-Semekandî olup Nevazil kitabını yazmıştır. (İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, İstanbul : Şâmil Yayınevi 1983.)

⁶⁹ İbnü'l-Kutîyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 77- 78; İbn Hayyan, Ebû Mervan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevî el-Kurtubî (v. 469/ 1076), *el-Muktebes min enba'i ehli'-Endelüs*, thk: Mahmut Ali Mekki, Beyrut 1973/ 1393, s. 29; Özdemir, *Endülüs Müslümanları II (Medeniyet Tarihi)*, Ankara, 1997, s. 130.

⁷⁰ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 107.

II. Abdurrahman'dan sonra da gelenek devam etti, emîrlar vezirleriyle istişare ettiler. Halife I. Muhammed (238- 273) oğlu Mutarriş'in Tuleytula valisi olarak atanması hususunda vezirleriyle istişarede bulunmuştur.⁷¹ El-Münzir, isyanların artması üzerine vezirlerini çağirtmış, isyancı Haccac'ın Kurtuba'da tutuklu bulunan oğlunun idam edilmesinin uygun olup olmayacağını sormuş, Bedr affetmeyi tavsiye etmiş ve daha sonra görüşündeki isabeti nedeniyle vezir sıfatı verilerek ve şûrâ meclisine atanarak ödüllendirilmiştir.⁷² Halife Münzir, idari meselelerde de istişare ederdi, Emîr Abdullah döneminde azledilen Elvira bölge valisi Cevher b. Abdülmelik'e ceza verilmesinin uygunluğu meselesinde⁷³, Muhammed b. Galib'in idamı öncesine istişarelerde bulunarak karar aldı.⁷⁴

Halifeler dini ve dünyevi hususlarda vezirleriyle olduğu gibi fukaha ile de istişarede bulunurlardı. I. Hakem'in gözdesi ve Aceb'in yeğeni yağmura tutulduğu bir gün Allah tealâ'ya karşı alaycı ve saygısız bir ifadede bulunmuş, bu durumda yapılması gereken hakkında Halife II. Abdurrahman fukahaya danışmıştır.⁷⁵

Araştırmamızın diğer kısmını oluşturan hakimın kaza hususunda fukaha ile istişaresi de esasen Endülüs Emevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlamıştır. Emîr Hişâm b. Abdurrahman döneminin Kurtuba Kadısı Mus'ab b. İmran⁷⁶, her biri meşhur bir fakih olan ve İmam Mâlik, İmam Evzâi gibi hukuk ekolü kurucusu olan büyük hukukçulardan ders almış Sa'sa b. Selâm (v.192)⁷⁷, Abdurrahman b. Musa (v. 217)⁷⁸, Abdülmelik b. el-Hasan (v. 232)⁷⁹ ve Gazi b. Kays (v.199)⁸⁰ ile istişare ederdi.⁸¹ Mus'ab b.

⁷¹ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 329- 330.

⁷² İbnü'l-Kutiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 965- 967.

⁷³ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 192.

⁷⁴ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 72.

⁷⁵ Huşenî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris b. Esed, *Kudatu Kurtuba*, Kahire, 1372, s. 52; Kâdi İyâz, Ebû'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî 544/ 1149, *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk.: Ahmed Bekir Mahmd, Beyrut: Dâru'l-Mektebi'l-Hayat, 1967, c. I, s. 254- 55.

⁷⁶ İbnü'l-Farâdi, Ebû'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf 403/ 1013, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk.: İbrahim Ebyari, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, c. I, s. 189 (1432)

⁷⁷ İbnü'l-Farâdi, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 75 (610)

⁷⁸ İbnü'l-Farâdi, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 96 (779)

⁷⁹ İbnü'l-Farâdi, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 100 (815)

⁸⁰ İbnü'l-Farâdi, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 127 (1015); Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c. I, s. 123; İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed 799/ 1397, *ed-Dibâcü'l-müzhebu'l-müzheb fi ma'rifeti a'yan ulemâ'i'l-mezheb*, thk.: Muhammed Ahmedi Ebû'n-Nûr, Kahire 1972, c. I, s. 121.

⁸¹ Kâdi İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c. I, s. 123.

İmran'ın vefatıyla onun yerine kadı olarak atanan Muhammed b. Beşir el-Meafirî (v. 198)⁸², Emîr Hakem b. Hişâm'ın saltanat döneminde Abdülmelik b. el-Hasan ez-Zevnân (v. 232), Gazi b. Kays, Hâris b. Ebû Said, İsmail Beşir et-Tecîbî⁸³, Muhammed b. Said⁸⁴ ile istişare ederdi. Fakihlerin ihtilâf ettikleri bir mesele olduğunda Mısır'a Abdurrahman b. Kasım ve Abdullah b. Vehb'e yazarak fetva isterdi.⁸⁵

Ancak bu istişareler bize resmî ve hukukî statüsü olan bir Müşavirler Meclisi'nin varlığını ispat etmez. Kendisine “müşâvir” ismi verilen ilk fakihler II. Abdurrahman döneminde karşımıza çıkar.

A. MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE ENDÜLÜS'E BAKIŞ

1. Endülüs'e Mâlikîliğin Girişi

Endülüs'e gerek fetihle birlikte gerekse fethin akabinde gelen Araplar Suriye asıllı idiler. O dönemde Suriye'nin fıkıh imamı Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (v. 157/ 774), Suriye'de yaygın mezhep de Evzâî mezhebi idi. Doğal olarak Endülüs'te de başlangıçta Evzâî adıyla anılan mezhep benimsendi.⁸⁶ Kuruluşundan Hişâm b. Abdurrahman (172-180/ 788- 796) zamanına kadar hâkim olan Evzâî mezhebi⁸⁷ doğuya yapılan ilim yolculuklarından İmam Mâlik'in öğretileriyle dönen fakihler vesilesiyle yavaş yavaş yerini Mâlikî mezhebine bırakmaya başladı.

Endülüs Emevî Devleti, Emevî ve Abbasilerden idarî ve askerî açılardan etkilendiği gibi ilmî açıdan da etkilenmiştir.⁸⁸ Endülüs ilim ehli doğuya (Hicaz ve Mısır'a) rıhle adını verdikleri ilim yolculukları yapmış, o dönemin üstadlarından dersler almıştır.⁸⁹ Hicri ikinci ve üçüncü asırları içeren bu dönemde Medine'de İmam Mâlik b. Enes (93-179/ 712-795)'i

⁸² Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c. I, s. 180.

⁸³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 26 (209)

⁸⁴ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 59.

⁸⁵ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c. I, s. 183.

⁸⁶ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 221.

⁸⁷ Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 228.

⁸⁸ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XX, s. 218, 220, 221.

⁸⁹ Marin, Manuela, “Shura In al-Andalus” Leiden Brill, Netherlend 1997, s. 505; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XX, s. 221.

görmektedir. Hicaz, Mısır, Bağdat, Kuzey Afrika ve Endülüs gibi İslâm beldelerinden gelerek İmam Mâlik'ten ders alan birçok âlim ülkelerine İmam Mâlik'in görüşleriyle dönmüş, ülkelerinde Mâlikî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiştir. Medineli olan ve Medine'den hiç ayrılmayan İmam Mâlik'in vefatından sonra da önde gelen talebeleri Medine ve Mısır'da ders vermeye devam etmiştir. Bu sebeple Medine ve Mısır Endülüs'deki âlimler için cazibe merkezi olmuştur.

Endülüs'e Mâlikî mezhebinin gelişinde öncülük eden iki isim görmekteyiz: Şebtûn⁹⁰ ve el-Gazi b. Kays.⁹¹

Şebtûn ismiyle maruf olan Ebû Abdullah Ziyad b. Abdurrahman (v. 193/ 809) ve Ebû Muhammed el-Gazi b. Kays el-Emevî (v. 199/ 814) İmam Mâlik'ten Muvatta'yı sema yoluyla aldılar ve Endülüs'e Muvatta'yı ilk getirenler olarak Mâlikî mezhebini yaymaya, âlimler yetiştirmeye başladılar.⁹² Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu kabul edilen I. Abdurrahman'ın oğlu Emîr Hişâm b. Abdurrahman (180-186) Mâlikî mezhebini kabul etti ve devletin dini vazifelerini yerine getirecek kişileri ve kadıları Mâlikî fukaha arasından seçti.⁹³ Mâlikî fakihî Ebû Abdullah Muhammed b. Said b. Beşir b. Şerâhil el-Meafîrî'yi (210/ 824) Kurtuba kadılığına Kadî'l-cemâa olarak atadı.⁹⁴ Böylece bir Mâlikî fakihin kadı olmasıyla birlikte diğer mezhepler yayılma imkânı bulamadıkları gibi Evzâî mezhebi de yavaş yavaş yerini Mâlikîliğe bırakmaya başladı.

Mezheplerin İslâm dünyasında tutunması, yerleşmesi ve yayılmasının siyasî, ictimai, iktisadî ve medenî amilleri vardır. Bunlardan biri mezhep imamlarının devlet büyükleriyle ilişkisidir.⁹⁵ Emîr Abdurrahman b. Hakem, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'ye hürmet eder, tüm işlerinde ona danışır.⁹⁶ Yahyâ b. Yahyâ, Endülüs'de önemli bir faktördü, valiler onunla istişare ediyordu.⁹⁷ Atamalar ve aziller onun tavsiyesiyle gerçekleşiyordu. Onun

⁹⁰ İbn Mâkûle, *İkmâl*, Beyrut 1411, c. I, s. 129.

⁹¹ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c.I, s. 250.

⁹² İbn Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Münestiri Muhammed Mahluf 1360/ 1941, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye*, Beyrut (t.y.) s.102.

⁹³ Munis, Hüseyin, *Târihu fikru'l-Endülüs*, Kahire: Mektebü Nahzaî Mısıryye, 1955, s. 3- 4.

⁹⁴ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c.I, s. 181.

⁹⁵ Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 244.

⁹⁶ İbnü'l-Kutiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 80.

⁹⁷ İbn Hazm, *Resailü İbn Hazm*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâseti ve'n-neşr 1987; c. II, s. 229; *el-Ahkâmu İbn Hazm*, IV, 576; Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib min ğasnu'l-Endülüs er-ratib*, Thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1968, c. II, s. 9.

görüşü alınmadan hiç kimse görevlendirilmiyordu.⁹⁸Bu istişarelerin sonucu olarak valiler, kadılara İmam Mâlik'in mezhebi ile hüküm vermelerini emrediyordu. Böylece İmam Mâlik'in mezhebi yayıldı.⁹⁹

Mezheblerin yayılmasında bir başka amil güçlü ve itibarlı âlimler tarafından benimsenmesidir.¹⁰⁰ İbnü'l-Faradî "ilim ehli onun zamanında ondan ders aldı" diyerek onun güçlü, etkili bir âlim olduğuna işaret etmiş, Mâlikîliğin Endülüs'te yayılma sürecinde Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin rolünü göstermiştir.

Yahyâ'nın talebesi olduktan sonra yaptığı rihle ile ilmini genişleten ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin vefatıyla riyaset kendisine geçen Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî de eserleri ve yetiştirdiği talebelerle Mâlikîlik mezhebinin Endülüs'te yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Böylece II. Abdurrahman döneminde artık Mâlikîlik Endülüs'te en yaygın mezhep haline gelmiştir.¹⁰¹

B. TATBİKATIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ŞÛRÂ'NIN MÜESSESELEŞMESİ

Endülüs'ün dördüncü emîri olan ve 206/ 822 tarihinde tahta oturan Abdurrahman b. Hakem (v. 238/ 852)'in Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'ye (v. 234/ 848) olan saygısına daha önce de değinmiştik.

Abdurrahman b. Hakem, hukukî işleri üstlenmesi için Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'yi zorladı. Kadı'il-cema' olmasını istedi, hatta insanlara "bu sizin kadınızdır" diyerek onun bu işi üstlenmesini sağlamaya çalıştı. Ancak Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî onun bu isteğini "insanlar kadılardan şikâyetçi olduklarında bana geliyorlar. Ben kadı olursam insanlar benden şikâyetçi olurlarsa kime gidecekler" diyerek geri çevirdi.¹⁰² Kadılık görevini üstlenmekten kaçındı ancak kadıları seçme görevi ona verildi. O da bu görevi yerine

⁹⁸İbn İzârî, Ebû Abdullah Mhammed el-Merrakuşî 695/ 1295, *el-Beyânü'l-muğrib fî ahbâru'l-Endelüs ve'l-mağrib*, Thk.: Georges Seraphin Coln, E. Levi Provençal, Leiden: E. J. Brill, 1948, c. II, s. 80.

⁹⁹İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdisselâm, *Kütübü ve Resâil ve Feteva İbn Teymiye fî'l-Fıkh*, c. XX, s. 328; *Mecmu'ul-Feteva*, c. XX, s. 328.

¹⁰⁰Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 244.

¹⁰¹Munis, Hüseyin, *DİA*, c. XX, s. 65.

¹⁰²Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 250

getirirken seçtiği kadıların Mâlikî mezhebinden olmasına özen gösterdi. Ve böylece azalarını kendisinin tayin ettiği Meclisü’ş-Şûrâ adı verilen bir âlimler heyeti oluşturdu.¹⁰³

Müşavirler Meclisi’nin kuruluşu Endülüs Emevî Devleti’nin emîrlik döneminde dördüncü emîr olan Abdurrahman b. Hakem döneminde (206- 238/ 821- 852) gerçekleşti.¹⁰⁴ II. Abdurrahman için “Fukahânın ihtilaflarını azaltmak suretiyle ilk düzenleme yapan, fukahânın tartışma meclisini saraya taşıyan ve onların kendi yanında konuşmalarını emreden ilk kişi odur”¹⁰⁵ ibaresini görmekteyiz. Kâdî İyâz, *Tertîbü’l Medârik* isimli eserinde “Meclis-ü Şûrâ hicrî üçüncü asrın ikinci on yılında Abdurrahman b. Hakem’in emîrliğinin ilk günlerinde oluşan bir kurumdu”¹⁰⁶ bilgisini vermektedir. Bu bilgiyi Endülüs’ün ilk dönem fakihlerinden çağının en önde gelen ismi ve ilk müşavirlerden biri olan İsâ b. Dînâr (v. 212/ 828)’ın hayatını incelediğimizde de teyid edebiliyoruz. Yahyâ b Yahyâ el-Leysî ile birlikte Şûrâda yer alan İsâ b. Dînâr 212 yılında vefat ettiğine göre Müşavirler Meclisi bu tarihten önce kurulmuş olmalıdır.

Müşavirler Meclisi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Abdülmelik b. Habîb, İsâ b. Dînâr, Asbağ b. Halil, Kasım b. Hilâl, Muhammed b. Yûsuf b. Matruh, Abdülmelik b. Hasan ez-Zûnân, Abdü’l-A’lâ Vehb b. Abdü’l-A’lâ, Said b. Hassân es-Sâîğ, Abdurrahman b. İsâ ile on kişisine ulaşabildiğimiz üyeleriyle hicrî 210 yıllarında kurulmuş oldu.

¹⁰³ Emin, Ahmed 1373/ 1954, *Zuhru’l-İslâm*, Kahire: Mektebetü’n-Nehzati’l-Mısıriyye, 1966, c. III, s. 23.

¹⁰⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 31.

¹⁰⁵ Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdu’l-Vehhab b. Muhammed 733/ 1333, , *Nihâyetü’l-ereb fî fûnuni’l-edeb*, Thk.: Ahmed Kemal Zeki, müracea: Muhammed Mustafa Ziyad, Kahire: el-Heyetü’l-Mısıriyyetü’l-Amme li’l-Kitâb, 1980, c. 23, s. 386.

¹⁰⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN YAPISI

I. ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ'NİN YAPISI

A. İDARÎ YAPI

Endülüs, valiler dönemi olarak adlandırılan 711- 756 tarihleri arasındaki dönemde Şam merkezli Emevî Devleti'nin bir parçası olduğundan idarî işler bazen Kuzey Afrika genel valisi, bazen da bizzat Emevî halifeleri tarafından gönderilen valilerce yürütülmüştür. 756 yılında Emevi Hanedanından I. Abdurrahman'ın Abbasilerin takibinden kaçarak Endülüs'e gelmesi ve bağımsız Endülüs Emevî Devleti'ni kurmasından sonra idarî yapı Emevî Devleti örnek alınarak yeniden düzenlendi. Endülüs Emevi Devleti'nin başında bulunan hükümdarlar için "Emîr" ya da "Ebnâû'l-hulefâ" ünvanı kullanıldı. 929 yılında III. Abdurrahman halife ünvanını aldı ve kendi adına hutbe okutup para bastırdı.¹⁰⁷ Toplumun başı ve orduların başkumandanı olan Endülüs Emevî hükümdarları geniş bir otoriteye ve nüfuza sahiptiler. Halife seçimi sık sık ordu mensupları ve seçkin aileler tarafından gerçekleştirilse de devlet başkanlığı makamı esas itibariyle tevarüs yoluyla el değiştiriyordu.¹⁰⁸

Devletin dâhilî, haricî ve askerî idare sorumluluğunu kontrolü altında tutan emîr/halife teorik olarak tek yetkiliydi. Bu haliyle otokratik bir idarî yapıya sahip¹⁰⁹ görüntüsü verse de meşveret esası üzerine dayalı bir sistem olması İslâm hükümeti'ni otokratik olmaktan çıkarmıştır.¹¹⁰ Endülüs'de emîr /halifeler en yüksek dünyevî ve ruhanî lider olmakla birlikte, pratikte idari yönetim, vekâleti, oluşturulan kamu organlarına devretmişti. Tarihçi İbn Haldun'a göre namaz kıldırmak, fetva vermek, kadılık, savaş, askerlik ve muhtesiplik gibi dinî görevlerin her biri büyük imametten ibaret olan halifelikte toplanmıştır.¹¹¹ Mâverdi¹¹² ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ¹¹³, halifenin on görevi olduğunu tesbit etmişlerdir. Bu görevler, devletin yürüteceği, halifenin ise devlet adına ifa ve icra edeceği

¹⁰⁷ İmamüddin, S. M., *Arab Müslim Administration*, New Delhi 1984, s. 96.

¹⁰⁸ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. II, s. 833.

¹⁰⁹ Watt, W. Montgomery, *A History of İslâmic Spain*, ed. Pierre Cachia, Edinburgh 1992, s. 57.

¹¹⁰ "İslâm hükümeti, Ali İmrân 3/ 159. âyette de belirtildiği üzere meşveret esası üzerine kurulmuştur. Bu özelliğiyle İslâm idaresi, bir şahsın diktatörlüğüne dayanan "otokrasi"den; kendisinde ilahi bir sıfat olduğu iddiasıyla ortaya çıkan kişinin idaresine dayanan "teokrasi"den; üstün azınlık sınıfının hâkimiyetine dayanan "oligarşi"den; kişilerin heva ve heveslerine göre idare ettiği "demagoji"den ayrılır" et-Temîmî, İzzüddin, *eş-Şûrâ beyne'l-esâle ve'l-muâsıra*, Amman 1405/ 1985, s. 27- 28.

¹¹¹ İbn Haldun, 808/ 1406, *Devlet*, trc.: Osman Arpaçukuru, İstanbul, 2003, s. 556.

¹¹² Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, s. 12- 13.

¹¹³ Ferrâ, Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, thk.: Muhammed Hamid, Mısır 1938, s. 11-12.

görevlerdir. On olarak tespit olunan bu görevleri dört madde halinde özetleyerek devletin fonksiyonlarını tespit edebiliriz.

1. Teşri fonksiyonu
2. İcrâ fonksiyonu
3. Kaza fonksiyonu
4. Tebliğ fonksiyonu¹¹⁴

Memur kademelerinin en üstündeki kişi olan Hâcib (Saray Nâzırı, Başvezir) ünvanıyla vazife gören kimse, halife ile vezirler arasında bir aracı rolünü oynardı.¹¹⁵ Ayrıca merkezi idarenin işleyişini, vilayetlerdeki askerî ve mülkî erkânın çalışmalarını kontrol ederek bu hususlarda hükümdara bilgi sunardı.¹¹⁶ Hâcibe kapıcıbaşı veya mabeynci de denildiğini belirten İbn Haldun, bu makamın diğer rütbelerin üzerine çıktığını ve hatta Endülüs Emevî Devleti yıkıldıktan sonra kurulan feodal devletçiklerin (Mülûku't-Tevâif) başında bulunanların kendilerine hâcib lâkabını seçtiklerini haber verir.¹¹⁷

Vezirlik, devletin ilk dönemlerinde kendi mefhum ve manasında kullanılıyordu.¹¹⁸ II. Abdurrahman, bir olan vezir sayısını çoğalttı ve her bir vezir için farklı bir görev alanı tahsis etti.¹¹⁹ Mâlî işlerden, mazlumlarla ilgilenmekten, halkı oluşturan farklı zümrelerin ve ahalinin işlerine bakmaktan sorumlu vezirlikler ihdas olundu.¹²⁰ II. Abdurrahman, sarayda her vezir için muhteşem şekilde tasarlanmış dairelere¹²¹ sahip bir bina inşa ettirdi ve burada ülke meselelerini müzakere etmek üzere her gün düzenli olarak toplanmalarını mecburi hale getirdi.¹²² Bu toplantılar doğrudan hükümdarın veya hacibin başkanlığında gerçekleşirdi.¹²³

¹¹⁴ Atar, Fahretin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara, 1979, s. 9.

¹¹⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. II, s. 833.

¹¹⁶ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, s. 218.

¹¹⁷ İbn Haldun, *Devlet*, s. 610.

¹¹⁸ İbn Haldun, *Devlet*, s. 609.

¹¹⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 130.

¹²⁰ İbn Haldun, *Devlet*, s. 609.

¹²¹ İbn Haldun, *Devlet*, s. 609.

¹²² İbnu'l-Kutiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endülüs*, s. 77- 78. Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 130.

¹²³ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, c. XI, s. 218.

III. Abdurrahman tarafından bazı hâcib ve vezirlere iki vezirlik anlamında “zü’l-vizâreteyn” ünvanı verildiği de görülmektedir.¹²⁴

Vezirlerin altında **Küttâb**’lık makamı gelirdi ki vezirler onların da iştirakiyle Dîvan adı verilen meclisi oluşturuyordu.¹²⁵ Sayıları birden fazla olan kâtipler, iki kısma ayrılırlardı. Resmî evrakı yazmakla mükellef olanlara “kâtibü’r-resâil”, beytûlmalin harcamalarını kaydedenlere de “kâtibü’z-zimâm” denilirdi.¹²⁶ Kâtibü’d-düvel olarak adlandırılan bu sekreteryaya içinde kâtibü’r-resâil en önemli olanlarındandı. Sâhibü’l-berîdler, resmî haberleşmenin sağlanması yanında vilâyetlerde olup biten şeyler ve idareciler hakkında bilgi toplamak gibi önemli bir görevi yerine getirirlerdi.¹²⁷

Hâzinü’l-mâl, hazineye ait mallardan ve vilayetlerden gelen vergilerden sorumluydu.¹²⁸ İlk kez Hz. Ömer tarafından kurulduğu bilinen maliye ve vergi dairesi¹²⁹ Muvahhidler devrinde adına Sahibu’l-Eşgal denilen ve Muvahhidinden olan kimse tarafından yürütülürdü.¹³⁰

Kurtuba (Kordova) dışında kalan ve sayıları altıyı bulan eyaletlerden (küver) her biri, **Vali** adını taşıyan bir mülkî ve askerî görevli tarafından yönetilirdi. Bazı önemli şehirlere de vali tayin edildiği olmuştur.¹³¹ Sınır bölgeleri (sugûr), Sağrula’lâ, Sağrulevsat ve Sağrulednâ adlarıyla üçe ayrılmıştı ve “kâid” denilen kumandanlar tarafından idare edilirdi.¹³²

Adlî ve kazaî teşkilât ise bizzat halife veya onun vekâletiyle yetkili kılınan kadılar vasıtasıyla yürütülürdü. Başkent Kurtuba (Kordova)’da bu hâkimlerin üzerine başkadı olarak **Kâdi’l-cemâa** vazifelendirilmişti.¹³³ Görevlerini yerine getirirken fukahanın teşkil ettiği “**Meclisü’ş-Şûrâ**” adı verilen bir heyet de ihtilâfa düşülen meselelerin hallinde kendisine yardımcı oluyordu. **Sâhibü’l-medine (sahibü’ş-şurta)**, şehirdeki idarî düzen ve

¹²⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 130.

¹²⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. II, s. 833.

¹²⁶ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 218.

¹²⁷ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 218.

¹²⁸ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 218.

¹²⁹ İbn Haldun, *Devlet*, s. 620.

¹³⁰ İbn Haldun, *Devlet*, s. 624.

¹³¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. II, s. 833.

¹³² Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 218.

¹³³ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. II, s. 833.

asayişin sağlanmasından birinci derecede sorumlu kişiydi. Kâdı'l-cemâa'ya veya sâhibü'l-medine'ye bağlı olan **muhtesib (sâhibü's-sûk)**, hukuku iyi bilen fakihler arasından seçilirdi. Bu görevli çarşı ve pazarda tartıların doğru, satılan malların kaliteli olması, hileli alışverişlerin önlenmesi, fiyatların aşırı yükselmemesi, mescidlerin, yol ve nehir kıyılarının temiz tutulması gibi işlerden sorumlu idi.¹³⁴ Bugünkü polis ve zabıta teşkilatlarının eski şekliydi denebilir. Kısmen savcılığı da kapsamaktadır.¹³⁵

1. Yargı Kurumu ve Önemi

Devletin bağımsız bir organı olarak kurumsallaşan İslâm yargı sistemi, yapı ve işleyişi açısından İslâm hukuk doktrininde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹³⁶ “Arab Administration” adlı eserin yazarı S.A.Q. Husaini kaza erkinin icra erkinden Hz. Peygamber zamanında ayrıldığını söyler. Bu dönemde kısmen gerçekleşen bu ayrılık Abbasiler devrinde tekâmüle ermiştir. Abbasi halifeleri bugünkü Adalet bakanlığına tekabül edebilecek Kâdılkudât'lık teşkilâtını kurdular. Hâkimlerin tayin, terfi ve azilleri bu teşkilât tarafından yapılıyordu.¹³⁷

İbn Ferhun yargıyı “bağlayıcı olmak kaydıyla şer’i hükmün bildirilmesi” olarak tanımlarken¹³⁸ Karâfi “şer’i hükmün izharı” olarak tanımlar.¹³⁹ Ebû Talha el-Endelüsî ise şöyle bir tanım getirmiştir: “Yargı, Allah’ın (cc) hükümlerini ortaya koymak amacıyla kitap ve sünnet aracılığıyla insanlar arasında meydana gelen sorunları çözmek için kul ile Allah (cc) arasına girmektir.”¹⁴⁰

“Biz sana Kitab’ı gerçek ile indirdik ki insanlar arasında Allah’ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin; hainlerin savunucusu olma!”¹⁴¹ meâlindeki ayet ve benzer ayetler

¹³⁴ Özdemir, “Endülüs” *DİA*, c. XI, s. 218.

¹³⁵ Özen, Şükrü, “Kadınl Kudât” *DİA*, c. XXIV, s. 77- 82.

¹³⁶ Bkz. İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed 799/ 1397, *Tebşiratü'l-Hukkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezher, 1986.

¹³⁷ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 23.

¹³⁸ İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 8.

¹³⁹ Karâfi, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim 684/ 1285, *el-İhkâm fî temyizi'l-fetava ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-kadive'l-imam*, Thk.: Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, s. 111.

¹⁴⁰ İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 8.

¹⁴¹ Nîsâ 4/ 105.

doğrultusunda Hz. Muhammed (sav) kurduğu İslâm Devleti'nde adaletin tevziini bizzat kendisi gerçekleştirmek suretiyle İslâm yargı kurumunu tesis etmiştir.¹⁴²

Endülüs'ü hukuk bilgini Huşeni, yargı kurumunun haiz olduğu ağır sorumluluk nedeniyle uhrevî bir tehlike arz edebileceğine işaretle konunun önemini vurgulamıştır.¹⁴³

İbn Haldun da Nübâhî gibi kaza ve hüküm işlerinin halifenin vazifesi olduğunu ve İslâm'ın ilk çağında halifelerin kadılık görevini bizzat kendilerinin ifa ettiğini belirtir.¹⁴⁴ İslâm hukukçuları ilk kadıyı Hz. Peygamber'in (sav) tayin ettiği görüşünü benimserler. Bilhassa Hz. Ali, Muaz, Ömer, Ma'kil b. Yessâr'ın Resulullah tarafından tayin edildiğinde şüphe etmezler.¹⁴⁵ Hz. Ömer, Ebû Derdâ'yı Medine'de kendisi ile beraber kadılık görevine tayin etmiştir. Kadı Şüreyh'i Basra, Ebû Musa el-Eşârî'yi Kufe'ye tayin ederek başka şehre kadı atayan ilk halife de Hz. Ömer olmuştur.¹⁴⁶

2. Endülüs'de Yargı

Endülüs Emevî Devleti'nde yargı sisteminin düzenlenmesinde olduğu gibi Yargısal Şûrâ makamının oluşturulmasında da doğuda kurulan Emevî ve Abbasi devletleri örnek alınmıştır.¹⁴⁷

Endülüs Emevî Devleti'nde yargı sistemi, merkezi idarenin (yürütme) müdahalesini önleyecek biçimde bağımsız bir organ olarak yer almıştır. Bu durum, yürütmenin sunduğu yargı görevi tekliflerinin kabulünde hâkimlerin yürütme organına karşı öne sürdüğü, bu türden müdahaleleri önleyici nitelikteki şartlarda net olarak görülür.¹⁴⁸ Emîr II. Abdurrahman b. Hakem er-Rabazî (796/ 822) döneminin meşhur yargıçlarından Muhammed b. Beşir el-Maafiri, yargı görevini kabul ederken verdiği hükümlerin ayırım yapılmaksızın herkese uygulanması şartını ileri sürmüştür.¹⁴⁹ Yargıçlığı süresince bu doğrultuda hareket ederek dava taraflarının kişisel kariyerlerine bakmaksızın adaletin tevziini

¹⁴² Ebû Davud, Hudud, 15; İbn Mâce, Hudud, 28; Buhari, Şehadet, 22.

¹⁴³ Huşenî, *Kudatu Kurtuba*, s. 2.

¹⁴⁴ İbn Haldun, *Devlet*, s. 560.

¹⁴⁵ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 21.

¹⁴⁶ İbn Haldun, *Devlet*, s. 560.

¹⁴⁷ Kasımî, *Nizamü'l-hüküm*, c. I, s. 332.

¹⁴⁸ Nübâhî, *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, s. 48, 59, 90, 122.

¹⁴⁹ Nübâhî, *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, s. 47- 48.

gerçekleştirmiştir.¹⁵⁰ İbn Beşîr el-Maafiri'nin Emîr Hakem b. Hişâm'ı mahkemeye celbederek aleyhine hüküm vermesi ve bir başka davada Emîr'in şahitliğini kabul etmemesi¹⁵¹ öne sürülen şartların pratik yansımalarıdır. Yargının bu tavrı emîr /halifeler tarafından da tasvip edilip desteklenmiştir. Emîr Hakem b. Hişâm, davada şahitliğini kabul etmeyen yargıç İbn Beşîr hakkında “Allah (cc) yolunda korkmaksızın üzerine düşeni yaptı” sözleriyle bu gerçeği ortaya koymaktadır.¹⁵² Yargı görevini üstlenen fıkıh bilginlerinin bu tavrı, yargısal bağımsızlığın yanında yargı kurumuna devlet yapısı içerisinde siyasî bir etkinlik de kazandırmıştır. Nitekim başyargıç Kâdî'l-cemâanın devletin önde gelen erkânı arasında yer aldığını ve resmî törenlerde vezirlerle birlikte oturduklarını görmekteyiz.¹⁵³

Endülüs Emevî Devleti yargısı hiyerarşisinde baş yargıçtan sonra sırasıyla mezâlim mahkemesi yargıcı (sahibu'l-mezâlim), red mahkemesi yargıcı, şurta, muhtesip (sahibu's-sûk) ve mirastan sorumlu görevli (sahibu'l-mevaris) gelmekteydi.¹⁵⁴

Endülüslü yargıç Ebû'l-Asbağ b. Sehl Endülüs'te hüküm verme yetkisine sahip altı yargısal kurum zikreder.¹⁵⁵ Yargı kurumu, baş yargıç Kâdî'l-cemâa ve ona bağlı kadılar ile yardımcı memuriyetler olan Hâkimlik, Muhtesiplik, Noterlik, Sahibu's-şurta, Sahibü'r-red, Sahibü'l-mezâlim, Müşavirler Meclisi'nden oluşmaktaydı.

Endülüs Emevî Devleti'nde Abbasilerdeki Kadî'l-Kudâtlik teşkilâtına tekabül edecek Kâdî'l-Cemâa teşkilâtı ihdas oldu.¹⁵⁶ Valiler döneminde kadî'l-cünd (ordu kadısı) ismi verilen kaza erkinin başındaki kişi, Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasıyla “Kâdî'l-cemâa” ismini aldı. Kurtuba'da başkadı olan Kâdî'l-cemâa unvanı, V/ XI. yüzyılda Mülûku't-Tevâif döneminde her Emirliğin başkentindeki kadıların Abbasiler taklit edilerek Kâdîlkudât olarak adlandırılmasıyla varlığını kaybetmeye başladıysa da Nasrîler döneminde yeniden canlılık kazandı.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Huşenî, *Kudâtı Kurtuba*, s. 75.

¹⁵¹ Huşenî, *Kudât-ı Kurtuba*, s. 75; Nübâhî, *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, s. 48-51; Makkari, *Nefhu't-tîb*, c. II, s. 145-147-148.

¹⁵² Makkari, *Nefhu't-tîb*, c. II, s. 147, 148.

¹⁵³ İmamüddin, *Arab Müslim Administration*, s. 99.

¹⁵⁴ İmamüddin, *Arab Müslim Administration*, s. 100.

¹⁵⁵ Nübâhî, *Târihu Kudâti'l-Endülüs*, s. 5.

¹⁵⁶ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, c. I, s. 101.

¹⁵⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 142.

Hakim, Kurtuba, Tuleytula, Belensiye gibi büyük merkezlerde XI- XIII. yüzyılda tesadüf edilen bir adalet görevlisiydi. Az bir maaşla çalıştığı, statü itibarıyla kadının gerisinde yer aldığı ve kadı tarafından kendisine havale edilen basit davalara bakmakla mükellef olduğu bilinmektedir. Aslî görevi ise taraflar arasında arabuluculuk yaparak barışı sağlamaktan ibaret olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁸

Muhtesiplik (emniyet müdürlüğü), dini bir görev olup kötülükten alıkoymak ve iyiliği emtretmekten ibaretti. Muhtesip bu görevi görebilmek için kendisine yardımcılar tayin ederdi. Kötü işlere sapanları araştırırlar, yakaladıkları suçluları suçlarına göre dayak cezasına çarptırarak (ve hapse atarak) terbiye ederlerdi. Muhtesip halkı şehir ve ahalisinin fayda ve maslahatlarına uygun hareket etmeye sevk eder, yollardaki kalabalık ve sıkışıklıklara engel olur, hamalların ve gemicilerin fazla yük yüklenmelerini men eder, yıkılma tehlikesi gösteren yapıların ve evlerin yıktırılmasını sahiplerine emreder, yollardan geçip gidenler için zararı dokunabilecek nesneleri ortadan kaldırırdı. Okullardaki öğrencileri haddinden aşırı döven öğretmenlerin ellerine vurur, onları bundan alıkoyardı. Muhtesip, kadılardan farklı olarak çekişmelere değil, incelenmek üzere kendisine sorulan, ispatı delil ve tanıklara muhtaç olmayan iş ve hallere bakardı. Onun görevi yalnız davalara bakmak değildi. O, aldatmalara, yiyecek ve içecek maddelerinde hile yapanlara, yüksek fiyatla satanlara da engel olurdu. Bunlar umumî haller ve yerine getirilmeleri kolay işler olduğu için kadı bunlara bizzat kendisi bakmadan muhtesibe havale etmiş gibi olurdu. Endülüs'te kadı, kendi ihtiyarı ile bu göreve birini tayin ederdi. Sonra muhtesiplikten ibaret olan bir kurul oluşturuldu.¹⁵⁹ Endülüs hisbe kurumunda pratik olarak görülen davaları bir araya getiren vesikalardan o dönemde muhtesiplerin başlıca üç alanda görev yaptıklarını görmekteyiz: Pazarlar, kanallar, yollarla ilgili davalar.¹⁶⁰

Muhakeme ve hüküm için gerekli bir vasıta olan Adalet (noterlik) kazaya tabi bir ödevdi. Noter, kadının izni ile duruşmalar sırasında tanıklık eder ve lüzumunda duruşmalarda hazır bulunurdu. Kadı, davalıların hak ve hukuklarını, mülk, borç, alışveriş ve diğer işlerini defterlerine yazmak üzere noterler tayin ederdi. Adalet noterliğin önemli bir

¹⁵⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 144.

¹⁵⁹ İbn Haldun, *Devlet*, s. 574- 575.

¹⁶⁰ İbn Sehl, Ebû'l-Asbağ İsa b. Sehl, *Vesâik f'şu'ni'l-hisbe fi'l-Endülüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983, s. 7.

şartı olduğu için noterlere “**udul**” adı da verilmiştir. Noteri seçen kadı, onun adalet vasfına sahip olmasına özen gösterirdi.¹⁶¹

Şahid, kadı tarafından dava taraflarının ifadelerini yazdırmak için mahkemede hazır buundurulurdu. Ayrıca evlenme, boşanma, vakıf, irât, gayri menkûl satışı vb. işlemlerle alakalı senet ya da belgeleri hazırlamak suretiyle noterlik hizmeti de sunarlardı. Belirli bir maaşları yoktu, Allah rızası için yaparlar, hediye kabul ederlerdi.¹⁶² XIV. Yüzyılda Gırnata başkadısı İbn Yahyâ usulsüzlüklerini tesbit ettiği yetmiş şahidi hizmetten menetmişti.¹⁶³

Sahibü’r-red; kadıların hüküm vermekte tereddüt ettikleri ve bu sebeple reddettikleri davalara bakan hâkime verilen ünvandı. Bu memur, hükümet tarafından zaman zaman vilayetlerde idarecilerin ve halkın durumunu teftiş için de görevlendirilmekteydi. Protokolda vilayet kadılarının önünde, Kâdı’l-cemâanın gerisinde yer alırdı.¹⁶⁴ Ebû’l Asbağ’ın Endülüs’te hüküm verme yetkisine sahip zikrettiği altı kurumdan biri de sahibü’r-red’dır.¹⁶⁵ Nübâhî “bu mahkemenin sahibü’r-red olarak isimlendirilmesinin sebebi hükümlerin ona red ediliyor (intikal ediliyor) olmasındandır” şeklinde bir açıklama yapar. Sahibü’r-red hâkimlerin hükmü konusunda şüpheye düştükleri ve bakmadıkları (red ettikleri) davalara bakardı.¹⁶⁶

Sahibü’l-Mezâlim, halkın idareciler ve diğer memurlar hakkında yaptıkları şikâyetlere bakmakla görevli hâkim. Zaman zaman duruşmalara hükümdarlar da katılarak yargıya desteklerini göstermişlerdir.¹⁶⁷

Emniyet Teşkilâtı II. Abdurrahman’a kadar jandarma ve zabıta birlikte vilayetü’l-Medine olarak adlandırılırdı. Başında **sahibü’l-medine** bulunurdu. II. Abdurrahman, Vilayetu’s-suk’u ihdas etti. Sahibü’l-medine’nin sorumluluğu altına şurta’yı kurdu.¹⁶⁸ Ebû’l-Asbağ b. Sehl hüküm verebilme konumunda olan hâkimleri sıralarken birbirinden ayrı

¹⁶¹ İbn Haldun, *Devlet*, s. 572- 573.

¹⁶² Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 145.

¹⁶³ Nübâhî, *Târîhu Kudâti’l-Endelüs*, s. 141.

¹⁶⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, c. II, s. 145.

¹⁶⁵ Nübâhî, *Târîhu Kudâti’l-Endelüs*, s. 5.

¹⁶⁶ Nübâhî, *Târîhu Kudâti’l-Endelüs*, s. 5.

¹⁶⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 145.

¹⁶⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 145.

olarak şurta vusta ve şurta suğra'yı zikreder.¹⁶⁹ Yargısal fonksiyon icra eden bu kurumun yetkilisine farklı isimlerin verildiğini görmekteyiz. Huşenî bu görevi yerine getiren yetkilinin sahibu'l-medine olarak isimlendirildiğini ifade eder.¹⁷⁰ Bunun yanında Sahibu'l-ahkâm ve Sahibu's-şurta gibi isimlendirilmelere de rastlamaktayız.¹⁷¹ Halife Abdurrahman b. Muhammed iki kısımdan ibaret olan şurta kurumuna Şurta Vusta'yı eklemiş ve bu göreve ilk olarak Said b. Said b. Hudey'i atamıştır.¹⁷²

II. MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN YAPISI

A. KURULUŞ

Müşavirler Meclisi, devlet başkanının (emîr/ halife) hem kendisiyle ilgili özel konularda hem de devleti ilgilendiren hususlarda danıştığı bir yüksek danışmanlar kuruluydu.

Müşavirler Meclisi, adliye teşkilatının başı sıfatıyla görev yapan kadı'l- cema'a'nın muhakeme usûllerinden dava stratejilerine, kadı seçiminden hükümlerin temel kaynağı kabul edilen İmam Mâlik'in Muvatta adlı eserinin tetkikine kadar hemen her konuda danıştığı bir yüksek kuruldu.

Müşavirler Meclisi, adliye mahkemeleri hâkimlerinin hüküm verme hususunda son danışma mercî olup istisnâ olarak diğer hukuk ekollerinin hükümlerine göre karar vermekle birlikte asl olarak Mâlikî mezhep hükümlerine göre görev yapan bağımsız bir yüksek mahkemeydi.

Günümüz yüksek mahkemeleri gibi daireler, genel kurul ve başkanlık kurulları adları altında karar organları şeklinde bir yapılanmaya sahip değildi. Bu yüksek yargı meclisinin oturumlarına Müşavirler Meclisi'ni oluşturan müşavirlerin yanı sıra devlet başkanı ve Kâdî'l-cemâa katılabilirdi. Meclis oturumunun düzenlenmesine sebep olan konuyla ilgili olarak Sahibu's-şurta, Sahibu'r-red, Sahibu'l-mezâlim gibi yüksek yargı kurumlarının başkanları da toplantıya katılabilirdi. Ancak bu makamların haricinde hiçbir fakih konumu ve ilmî seviyesi ne olursa olsun toplantıya iştirak edemezdi.

¹⁶⁹ Nübâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelüs*, s. 5.

¹⁷⁰ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 58.

¹⁷¹ İbn İzârî, *Beyân*, c.II, s. 235.

¹⁷² İbn Hayyan, *el-Muktebes*, c. V, s. 252.

Kadı mahkemelerinin verdiği kararların incelenmesi veya kadılara karar ve hüküm verme hususunda danışman olarak görev yapmaları durumunda asgari toplanma nisabıyla toplanır ve karar verirdi.¹⁷³

Devlet başkanının danışmanları olarak görev yaptıkları durumda tüm üyeler toplantıda hazır bulunurlardı.¹⁷⁴

Muhakeme usulü müzakerelerinde Kâdî'l-cemâa başkanlığında Şûrâ üyeleriyle birlikte Sahibu's-şurta, Sahibu'l-mezâlim'in de hazır bulunduğu büyük kurul toplanırdı.¹⁷⁵

Başkan ve üyeler şeklinde bir yapılanma söz konusu değildi.

Müşavirler Meclisi, yargılama yetkisine sahip makamlardan biriydi. Devletin diğer büyük makamlarına yapılan atamalar gibi yargı organlarından biri olan Müşavirler Meclisi'ne atamalar yapılırdı.¹⁷⁶

Müşavirler Meclisi, Kurtuba'da kurulmuştur. Ancak diğer şehirlerde de kadının müşavirleri her zaman olmuştur. Malaka'da müşavir Abdülaziz b. Halef b. Abdullah b. Said b. Abbas b. (467- 544)¹⁷⁷, Beccâne'de Ahmed b. Vazih¹⁷⁸, Balansiye'de şehrin tanınmış müftüsü ve Şûrâ'da da önde gelen bir fakih olan Ebû Abdullah Muhammed b. Rebîa (v. 487) sayılabilir.¹⁷⁹

B. MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN ALDIĞI İSİMLER

1. Şuyûhu'l-Futyâ

¹⁷³ İbn Sehl, Ebû'l-Asbağ İsâb. Sehl Endelüsi, *Vesâik fî ahkâmi kazai'l-cinai fi'l-Endelüs*, thk: Muhammed Abdülvehhab Hallaf, s. 17- 18, 56- 57; *Vesâik fî şuûni'l-hisbe fi'l-Endülüs*, s. 108, 141.

¹⁷⁴ Huşenî, *Kudatu Kurtuba*, s. 90- 91; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 157 (1231); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* c. I, s. 254- 255, 398; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 35; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb*, c. I, s. 135.

¹⁷⁵ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

¹⁷⁶ Kasımî, *Nizâmü'l-hüküm*, c. II, s. 333.

¹⁷⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. I, s. 110.

¹⁷⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 16 (134).

¹⁷⁹ İbn Beşkuval, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mesud 578/ 1183, *es-Sıla*, Kahire 1966, c. I, s. 181.

İbn Sehl, bir müzakere sonrası değerlendirme de bulunurken şeyhlerin isimlerini zikrettikten sonra “bunlar Şuyûhu’l-futyâ ve Ashabu’ş-şûrâ’dır, el-hal ve’l-akd bunlardan sadır olur” demiştir.¹⁸⁰

Mâlikî fıkhnı temel alan Menha’l-Celîl adlı eserde karz ahkâmı konulu fasılda “binasını yükseltmek sûretiyle komşusunun güneş ışığını, rüzgarını engelleyen kişiye Şuyûhu’l-futyâ izin vermedi” cümlesiyle Müşavirler Meclisi’nden Şuyûhu’l-futyâ şeklinde bahsedilmiştir.¹⁸¹ Ancak, bahsettiği Müşavirler Meclisi Tuleytula’da toplanmıştır.

Tebşıratu’l-Hukkâm isimli eserde sosyal hayatta komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesinde yine Şuyûhu’l-futyâ ismini görüyoruz.¹⁸²

Mağrib’de kurulan Devletler üzerinde inceleme yapılan el-İstiksâ isimli eserde Tilmisan’ın fethi ve İbn Taşfîn’in öldürülmesi faslında “Sultan Ebû Hasan, Camiu’l-mescide ulaştı ve iki şehrin imamı Ebû Zeyd Abdurrahman ve Ebû Musa Îsâ isimli Şuyûhu’l-futyâyı Tilmisan’a çağırttı” ifadeleriyle Şuyûhu’l-futyâ ifadesine yer verilmiştir.¹⁸³ Aynı olayı İbn Haldun anlatır ve ilme vefa olarak İmamın Şuyûhu’l-futyâ olan bu iki oğlunu serbest bıraktığını söyler.¹⁸⁴

2. Ashabu’ş-Şûrâ

Emîr Abdullah b. Muhammed döneminde müşavir olan Muhammed b. Said el-Mülevvin’den bahsedilirken Ashabu’ş-şûrâ ifadesine yer verilmiştir.¹⁸⁵ Aynı şekilde Âmirîler döneminde müşavirlik görevini yürüten Muhammed b. el-Attar’ın hal tercemesinde Ashabu’ş-şûrâ ifadesi yer almıştır.¹⁸⁶

3. Fukahâu’l-Müşavirîn

¹⁸⁰ İbn Ferhûn, *Tebşırat’l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

¹⁸¹ Muhammed Uleyş (Alîş), *Minhu’l-celîl şerhu ala muhtasarı seyyidi Halîl*, Daru’l-Fıkr Beyrut 1409/ 1989, c. VI, s. 327.

¹⁸² İbn Ferhûn, *Tebşıratü’l-Hukkâm*, c. V, s. 474.

¹⁸³ Hammad Selavî, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Halid b. Muhammed, *El-İstiksa li ahhâr duvelu’l-mağrib*, thk. ve talik: Ahmed Nasırî, Dârü’l-Beyzâ: Vizaretü’s-Sekafe ve’l-İttisal, 2001, c. III, s. 126.

¹⁸⁴ İbn Haldun, *el-İber*, c. VII, s. 258.

¹⁸⁵ Humeydi, *Cezvetü’l-muktebis*, c. I, s. 21.

¹⁸⁶ Humeydi, *Cezvetü’l-muktebis*, c. I, s. 29.

Ebû'l-Asbağ İbn Sehl'in Ahkâm adlı eserinde bir kadının Kâdî'l-cemâaya çocuğunun bir adam tarafından kaçırıldığı iddiasıyla gelmesi ve akabinde kaçırılan adamın nikâhlı kocası olduğunu kabul etmesi olayında kadı Fukahâu'l-müşavirîn'e başvurarak cevap istemiştir.¹⁸⁷

4. Beytü Şûrâ

Müşavirler Meclisi'nin toplantı mekânı olması muhtemel bir evden bahsedilmektedir. Müşavirlerin hal tercemelerinde bu toplanma mekânına nispetle fakihlerin müşavir olduğunu belirtmek amacıyla Beyt-ü Şûrâya aidiyetleri vurgulanmıştır. Ebû Cafer künyeli Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed el-Ezdî'nin biyografisinde onun Beyt-ü Şûrâdan olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸

III. NİTELİKLER SEÇİM VE ATAMA

1. Nitelikler

Endülüs'ün en büyük fakihleri arasından seçilen Şûrâ üyelerinde Mâlikî doktrinde hâkimde bulunması gereken İslâm, erkek olma, bulûğ ve akıl, hürriyet, adalet, salih olma, anlayışlı olma, sünnet ve fıkıh bilgisine sahip olma¹⁸⁹ yanında Mâlikî mezhebi üyesi olmak ve iyi bir gelir düzeyine sahip olmak şartları da aranıyordu.

a. Salih olma

Müşavir seçilen fakihler halk arasında sevilen, zühd ve vera sahibi, faziletli insanlardı. Kimi çarşıda halkın ihtiyaçlarına cevap vermek suretiyle kimi de ders verdiği ilim halkaları aracılığıyla halkla bir arada yaşardı. İbn Abdülber, el-Utbî (v. 254- 5/ 868- 70) hakkında “halk onu sever sayardı, zamanının en büyüğüydü”¹⁹⁰ demiştir.

¹⁸⁷ İbn Ferhûn, *Tebsîratü'l-Hukkâm*, c. IV, s. 322.

¹⁸⁸ El-Makrî, *Ezhâru'r-Rıyad fî ahbari'l-Kâdî İyâz*, c. I, s. 239.

¹⁸⁹ Nübâhî, *Târîhu kudâti'l- Endelüs*, s. 192; Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb*, c. VI, s. 248; İbn Ferhûn, *Tebsîratü'l-hukkâm*, c. I, s. 17.

¹⁹⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 140 (1104); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 296; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 130.

Fakihlerin hal tercemelerini okuduğumuzda kırk yıl yatsı namazının abdestiyle sabah namazını kılan,¹⁹¹ ölümünden önce ölüm anıyla ilgili kerametlerde bulunan,¹⁹² defalarca hacca giden zühd sahibi kişiliklerle karşılaşırız. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (v. 314/ 926) Ramazan ayında 60 kere hatim ederdi.¹⁹³ El-Utbî için “hayır ve cihat ehliydi, sabah namazından sonra seccadeden kalkmaz, duha namazını kılincaya kadar ibadetle meşgul olurdu” denmiştir.¹⁹⁴

Müşavir fakih Şûrâ haricinde aldığı bir görevde halkın hoşnutsuzluğuna sebep olursa hemen görevden alınıyordu. İlbîre kadılığına getirilen Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe halkın kendisinden şikâyet etmesi üzerine görevinden alınmış, bazı âlimlerle çekişmesi sonucu da Şûrâ üyeliğinden azledilmişti.¹⁹⁵ Eyyûb b. Süleyman'ı çarşıda görevlendiren Emîr Abdullah, çarşı esnafının hoşnutsuzluğu sebebiyle bir süre sonra görevden almıştı.¹⁹⁶

b. İlim

Bu özellik müşavir fukahanın hal tercemelerinde gayet açıktır. Müşavirler Meclisi, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Said b.Hassân, Abdülmelik b. Habîb, Asbağ b. Halil ve diğer tüm müşavirler ilmî açıdan son derece sağlam, üstün fakihlerden oluşmaktaydı. Bu fakihlerin tamamı Endülüs'te dersler aldıktan sonra ilmini geliştirmek amacıyla doğuya gitmiş¹⁹⁷, İmam Mâlik ve/ veya talebelerinden dersler almış sonra da Endülüs'e dönerek çağlarının otoritesi, âlimlerin imamı olmuşlardır.¹⁹⁸

Tabakat ve teracim kitaplarını incelediğimizde, ilimde seçkin bir yeri olduğu kabul edilen bu fakihlerin hâl tercemelerinde çeşitli nitelendirmeler görmekteyiz. Bu kişiler zaîmü'l cemâa'¹⁹⁹, amîdü'l-fukaha²⁰⁰, re'sü'l-fukaha²⁰¹, reîsü'l-ulemâü'l-endülüs²⁰², şeyhu'l-

¹⁹¹ Ebû Fazl İyâz, *Cemhere*, s. 907; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 262.

¹⁹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâu'l-Endelüs*, c. I, s. 262; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. III, s. 19; Ebû Fazl İyâz, *Cemhere*, s. 907.

¹⁹³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 151 (1189); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 139.

¹⁹⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 140 (1104); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 296; *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 130.

¹⁹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

¹⁹⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 33 (267);

¹⁹⁷ Marin, “Shura In al-Andalus”, s. 505.

¹⁹⁸ Mu'nis, Hüseyin, *Şuyûhu'l-asr fi'l-Endülüs*, Kahire: Vezaretü's-Sekafiyye ve'l-İrşadi'l-Kavmi, 1965, s. 28.

¹⁹⁹ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 54; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 52.

²⁰⁰ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 83.

²⁰¹ İbn Mahlûf, *Şeceretu'n-nûr*, s.102.

²⁰² İbn Mahlûf, *Şeceretu'n-nûr*, s.102.

fukaha²⁰³, kebîrû'l-müftiyyin²⁰⁴, şeyhu'l-müftiyyin²⁰⁵, re'sü'l-fütüya, reîsü'l-beled²⁰⁶, şeyhu'l-endelüs²⁰⁷ veya şeyhu'l-kurtuba²⁰⁸ isimlerini almıştır. Daha sonra aldıkları “müşavir” ünvanı da her biri için kariyerlerini gösteren bir sıfat olmuştur.²⁰⁹

Endülüs eğitim sisteminde üç aşamalı bir eğitim-öğretim faaliyeti görüyoruz. İlköğretimden sonra sistemin ikinci aşamasını, “şüyûh” adı verilen müderrislerin etrafında oluşan ders halkaları teşkil ediyordu. Üçüncü aşamayı ise günümüz yüksek lisans ve doktora çalışmalarına benzetilebilecek ilim yolculukları (rahalâtu'l-ilim) teşkil ediyordu. Bu yolculuklar hem ülke içinde hem de ülke dışında gerçekleştirilmekteydi. Ülke içinde taşradaki öğrenciler için büyük merkezler ve bu merkezlerdeki meşhur âlimler cazibe odağı idi. Emevî idaresi döneminde Kurtuba, Mülûku't-Tavâif döneminde Kurtuba ile birlikte İşbiliye, Tuleytula, Sarakusta, Meriyye ve Batalyevs, Nasrîler döneminde ise Gırnata birer ilmî cazibe merkeziydi. Ülke dışında ise Kayrevan, Kahire, Mekke, Medine, Şam, Basra ve Bağdat Endülüslülerin ilim tahsili için gittikleri belli başlı merkezlerdi.²¹⁰

Müşavir fukahanın hal tercemelerinde Endülüs'te bulunan meşhur âlimlerden ders aldıktan sonra rihleye çıkarak yıllarca bu ilim merkezlerinde kaldıklarını görüyoruz. İlk danışmanlar ünlü fakihlerdi, Yahyâ b. Yahyâ, Said b. Hassân, Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî gibi doğuya ilim yolculuklarına çıkmış ve çağın en büyük hukukçularından ders almış kişilerdi.²¹¹ Abdülmelik b. Habîb üç dört yıl²¹², Kasım b. Muhammed (v. 286- 8/ 889-90) on iki yıldan fazla²¹³ kalırken Said b. Hassân es-Sâîğ (v. 236/ 850) yirmi sekiz yıl tahsil amacıyla doğuda kalmıştı.²¹⁴

²⁰³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c.I, s.156.

²⁰⁴ İbn Beşkuval, *Sıla*, s.22.

²⁰⁵ İbnü'l-Hatib, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah 776/ 1374-75, *A'mâlü'l-a'lâm fimen buyîa' kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm ve me yeteallaku bizalik mine'l-keîlâm*, Thk.: Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2003/1423, s.55.

²⁰⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.II, s. 35.

²⁰⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c.I, s.176.

²⁰⁸ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 83.

²⁰⁹ Marin, “Shura In al-Andalus”, s. 505.

²¹⁰ İsa, Muhammed Abdülhamid, *Târîh't-Tâlîm fi'l-Endülüs*, Kahire 1982, s. 238-40.

²¹¹ Marin, “Shura In al-Andalus”, s. 505.

²¹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 312; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 250.

²¹³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 122.

²¹⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 246.

Bu dönemde Medine’de bir hukuk otoritesi olan Enes b. Mâlik’i görmekteyiz. Bizzat İmam Mâlik’ten ders almış olmak bir âlim için ayıredici bir vasıf olduğundan tabakat kitaplarında bu husus özellikle belirtilmiştir. Endülüs fukahası içinde de İmam Mâlik’e yetişip bizzat ondan ders alanlarla ona yetişemeyerek öğrencilerinden ders alanlar arasında kariyer farkı gözetilmiştir.

Müşavirler Meclisi’nde görev alan fakihler kendini ispatlamış âlimler arasından seçiliyordu. Doğuya yaptığı ilim yolculuğundan döndükten sonra oluşturduğu ders halkalarında veya halk arasındaki konumu itibariyle dikkat çeken fakihler bazen kadının bazen Şûrâ üyelerinin tavsiyesiyle ya da bizzat halifenin tercihiyle Müşavirler Meclisi’ne atanıyordu.

Fakih Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî doğuya yaptığı yolculuktan dönünce ilmini ve rivayetlerini yaymak üzere Bîra beldesinde kaldı. Şöhreti yayılınca Emîr Abdurrahman b. Hakem onu Kurtuba’ya davet ederek Yahyâ b. Yahyâ ile Müşavirler Meclisi’nde görevlendirdi.²¹⁵ İbn Mekvâ ismiyle ma’ruf Ebû Ömer Ahmed b. Abdülmelik el-İşbiliyye’nin(v. 401/ 1010) hâl tercemesinde de benzer bir atama görüyoruz: “Bezazın çarşısında tüccarlık etmek suretiyle makul bir hayat tarzı talep etmişti. Dikkatle bakmayınca otururunda, hareketlerinde bir fark göze çarpmazdı. Halk arasında nüfuz kabiliyeti, anlayışı şöhret bulup da fetvasına ihtiyaç duyulunca Hakem Mustansır (350/ 962) onu Şûrâ’ya atadı”.²¹⁶ Rihleden Asbağ b. Ferec’in rivayetlerini derlediği bir eserle henüz dönmüş olan Abdü’l-A’lâ Vehb b. Abdü’l-A’lâ (v. 261/ 875), Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Said b. Hassân es-Sâîğ’in isteği üzerine Halife Abdurrahman b. Hakem tarafından Şûrâ’ya atandı.²¹⁷

Müşavir fakihler müfti idiler. Endülüs metinlerinin çoğunda “Şûrâ’ya takdim edilen isimler kendisinden fetva istenen ilk isimlerdi, fıkıh ilminde en önde gelenlerdi” ibaresi bulunmaktadır.²¹⁸ İsa b. Dînâr’ın hal tercemesinde “Doğu’dan döndüğünde fetva verme yetkisi ona aitti, bu hususta kimse onun önüne geçemiyordu”²¹⁹ ifadeleri yer alır. El-Utbî (v. 254-5/ 868- 70) için ise İbn Lübâbe “kimse onun yanında fıkıh konuşamazdı,

²¹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 31.

²¹⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.IV, s. 636.

²¹⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.I, s. 293- 294.

²¹⁸ Mu’nis, H., *Şuyûhu’l-asr fi’l-Endülüs*, s.27- 28.

²¹⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, c.I, s.65- 66; İsa M. A., *Târihu’t-ta’lim fi’l-Endelüs*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1982, s. 83.

vefatından sonra talebelerinin dışında hiç kimse onun kavrayışına sahip olamadı” demiştir.²²⁰ Kasım b. Muhammed (v. 276-8/ 889-90) hakkında Ahmed b. Halid ve Muhammed b. Ömer b. Lübâbe “Endülüs’te rihleden dönenler arasında Kasım b. Muhammed’den daha fakihini görmedik” demişlerdir.²²¹

İlim ve fıkıhta üstün derecelere gelmeyen yeni fakihler Fukahau’l-Müşaverûna dâhil olamazdı. Kâdî İyâz’ın “şeyhu’l-fukaha” olarak vassettiği Ahmed b. Ömer b. Lübâbe buna bir örnektir. İbn Hâris’in onun hakkında “Kurtuba’da yaşadığı çağda ilmî bakımdan daha üstün, fikhî bakımdan daha üretken kimse yoktu. İnsanlar arasında sevilen, özellikleriyle övülen, aklı selim, mantıklı, fakih, ilmiyle âmil, sosyal ilişkileri iyi, edîb bir şahsiyetti. Bununla birlikte Kurtuba kadısı onu Şûrâda görevlendirmek istediğinde İbn Eymen “bu istediğin makam için evladımız önce gelir” diyerek itiraz etti. Ancak kadı, İbn Eymen’in sözüne itibar etmedi ve İbn Lübâbe’yi Şûrâda görevlendirdi”²²² şeklinde verdiği bilgi, yakınlık itibarıyla daha lâıyk görülenlerin değil ilimde belli bir mertebeye gelen ve halk arasında saygın bir yer edinen olgun kişilerin tercih edildiğini göstermektedir. Bu ifadeden gençlerin müşavir olarak atanamayacağı sonucunu çıkaran yazarlar²²³ olmasına rağmen biz 18 yaşında kendisine danışılan bir müşavirin var olduğunu gördük. İbnü’l-Bâcî ismiyle tanınan Ahmed b. Abdullah el-Lahmî (m. 332-v. 396) henüz 18 yaşında iken kadı Ebû’l-Fevâris’in danışmanı olmuştu.²²⁴

Müşavir kadrosuna seçilen fakihlerin birçoğu camide, özel bir mekânda veya evinde ders verirdi. Kâsım b. Hilâl’in (v. 231(7)/ 846) evinde verdiği dersler o kadar şöhret bulmuştu ki evi “Kurtuba’nın fıkıh evi” olarak anılır olmuştu.²²⁵ Kasım b. Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Yessâr (v. 353)’ın evi ise “hâtümü’l-ilim= ilmin mührü, son durağı” şeklinde nitelendiriliyordu.²²⁶ Abdurrahman b. İbrahim b. Îsâ (v. 259/ 853), Kurtuba caminin yanında “Derabü Ebû Yezid” ismiyle bilinen bir eğitim merkezinde ders veriyordu.

²²⁰ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 140 (1104); Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. I, s. 296; Ed-Dîbâcû’l-müzheb, c. I, s. 130.

²²¹ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-müzheb*, c. I, s. 122.

²²² Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.IV, s. 403.

²²³ El-Kubeyssî, Halil İbrahim, *Devru’l-fukaha-i fi’l-hayati’s-siyasiyyeti ve’l-ictimaiyyeti bi’l-Endülüs*, Daru’l-Besâiru’l-İslâmiyyeti, 1425/ 2004, s. 179.

²²⁴ İbn Beşkuval, *Sıla*, c. I, s. 3; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü’l-Huffâz li’z-Zehebî*, c. I, s. 20; c. III, s. 174;

²²⁵ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ulamâi’l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1048); Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.I, s. 248.

²²⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. I, s. 419.

Endülüs'ün birçok ünlü hukukçusu bu merkezde yetişmişti.²²⁷ Sa'd b. Muaz (v. 308/ 920) ise Câmiu'l-mescid'de bir ders halkası oluşturmuştu, kendisinden ders alan birçok talebesi vardı.²²⁸

Ayrıca müşavir fakihlerin birçoğu çok yönlü idiler.²²⁹ Muhammed b. Vaddah (v. 287/ 900), Bakî b. Mahled (v. 237/ 886) gibi otorite isimlerin gayretleri ile hadis çalışmaları Endülüs'de kökleşmeye başlamıştı. X. yüzyılda hadis çalışmalarının artarak devam etmesinde *Kitab fî Hadisi Mâlik b. Enes* adlı eserin müellifi müşavir fakihlerden Kasım b. Asbağ (v. 340/ 951) ismini görmekteyiz. Tefsir alanında da özgün eserler veren isimlerden biri ve Endülüs'de yetişen hatırı sayılır âlimlerden ilki olan olan Bakî b. Mahled (v. 237/886), İbn Hazm'ın İslâm âleminde o zamana kadar kaleme alınan tefsirlerin en mükemmeli kabul ettiği *et-Tefsîru'l-Kebîr*'in müellifidir. Birçok müşavir Kur'an kıraatı hususunda da dersler alarak Endülüs'e dönmüştü. Gazi b. Kays, "Nâfi" kıraatını,²³⁰ Muhammed b. Vaddah (199- 287), Abdussamed b. Kasım'dan "Verş" kıraatını alarak Endülüs'e getirmiş, Ahmed b. Halid, İbn Lübâbe, Muhammed b. Galib, Ebû Salih, İbn el-Mevvâz, İbn Eymen, Kasım b. Asbağ gibi mümtaz âlimlere bu kıraatı öğretmişti.²³¹

Müşavirlerin hal tercemelerinde, Arapça dilbilgisi ve tıp ilimlerinde uzman, edib, şair hatta mucid ifadesi yer almaktadır.²³² Said b. Ahmed b. Abdu Rabbih (v. 332/ 941), edebiyat ve tıp hususunda da yetkin bir fakihdi.²³³ Muhammed b. Yebka b. Muhammed b. Zerb (v. 381/ 992), fıkıhtan şiire, Arapçadan matematiğe birçok ilim dalında uzmandı.²³⁴

Müşavir fakihler arasında mezhepte müctehitler olduğu gibi müstakil müctehitler de bulunuyordu. Ferec b. Seleme (v. 345/ 956), Mâlikî mezhebinde müctehid²³⁵, Ahmed b. Duhaym (v. 338/ 949) Mâlikî mezhebinde hafızdı.²³⁶ Kasım b. Muhammed (v. 286-8/ 889-90), taklidi terk etmiş, delil ve nazariyeler ile ihticac etmesine, ilmi ihtilafa hâkim olmasına

²²⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s.298.

²²⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 67 (537).

²²⁹ Birçok fakihin hal tercemesinde "mütefenninen" ifadesi yer alır. Bkz.: Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 9, 187, 251, 305 vs.; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 70, 79, 81, 94, 95, 105, 107, 114 vs.

²³⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 131.

²³¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 217; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 131.

²³² İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 79.

²³³ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebes*, c. I, s. 24; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 69.

²³⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 500.

²³⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 129 (1035); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 409.

²³⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 23.

rağmen Şâfiî mezhebine meyletmiş ancak Mâlikî mezhebine göre fetva vermiştir.²³⁷ Abdûlmelik b. El-Âsi (v. 330/ 941), çok yönlü, nazarî düşünceye meyilli, re'y ehli bir âlimdi, ahkâmda müşavirdi, fıkıhta hafız, akitler ve vesaikte seçkin bir yere sahipti, otoriteydi.²³⁸ Ahmed b. Muhammed b. Misvâr (v.345/ 956), re'y ehliydi, mesâil ve hadis konularında uzmandı.²³⁹ Ahmed b. Muhammed b. Abdûlmelik b. Eymen (v.347/ 958), re'ye hafız, verdiği hükümlerde basiretli bir fakihdi.²⁴⁰

Önceleri İmam Mâlik'in ve talebelerinin eserleri Endülüs'e getiriliyordu. Şebtûn ismiyle maruf olan Ebû Abdullah Ziyad b. Abdurrahman (v. 193/ 809) ve Ebû Muhammed el-Gazi b. Kays el-Emevî (v. 199/ 814) İmam Mâlik'ten Muvatta'yı sema yoluyla almışlar ve Endülüs'e Muvatta'yı ilk olarak onlar getirmişti.²⁴¹ Yahyâ b. Abdülaziz (v. 295/ 907), Müzenî'nin Muhtasar adlı eserini, İmam Şâfiî'nin Risale'sini Endülüs'e getirmişti.²⁴² Ancak zamanla Endülüs'te müşavir fakihlerin imzasını taşıyan birçok eser telif edildi. Abdûlmelik b. El-Âsi (v. 330/ 941), Mâlikî mezhebi hususunda kapsamlı bir eser telif etmişti.²⁴³ Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe (v. 330/ 942), "el-Müntehabe" adlı fikhî bir eser telif etti. İbn Hazm Farisî bu kitabı "çağdaşları arasında bir benzeri yoktur" diyerek övmüştür. Eser Müdevvene'nin meselelerini açıklama maksadı ile kaleme alınmıştır.²⁴⁴ Asbağ b. Ferec (v. 340/ 951), Ebû Davud'un Sünen'ini ihtisar ettiği Mücteba, nahiv konularını ele aldığı Münteka adlı eserlerinin dışında başka birçok eser telif etti.²⁴⁵ Ahmed b. Muhammed b. Ziyad b. Abdurrahman b. Şebtûn el-Lahmî (312/ 924)'nin eserleri arasında bin adet Kitabü'l-akziyye bulunduğu söylenir. Bu kitaplardan on cildini hükümet tecrübesi üzerine yazmıştı.²⁴⁶ Yahyâ b. İbrahim b. Müzeyyin (v. 259/ 872), birçok eser telif etmişti. Eserleri arasında Tefsîrü'l-Muvatta', Tesmiyetü'r-ricâli'l-mezkûrîn, Muvatta'da bulunan

²³⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 122.

²³⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 102 (820); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 416; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 93.

²³⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 15 (121); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 409.

²⁴⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 17 (136)

²⁴¹ İbn Mahlûf, *Şeceretu'n-nûr*, s.102.

²⁴² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 206 (1570).

²⁴³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 102 (820); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 416; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 93.

²⁴⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

²⁴⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 134 (1070); Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 119; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s.122.

²⁴⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 20.

eksikler hususunda problemin temeline inen Mutaksiye, Kitabü Fezailü'l-ilim, Kitabü Fezailü'l-Kur'ân sayılabilir.²⁴⁷

Endülüs'de yeterli birikim oluşmaya başladığı için sonraki dönemlerde rıhle yapmaya gerek duyulmamaya başlandı. El -Lü'lü'nin kendisinden övgüyle bahsettiği Muhammed b. Yebka b. Muhammed b. Zerb (v. 381/ 992), mezhebinin meseleleri hususunda zamanının en bilgisi, en fakihiydi. Rıhle yapmamıştı. Kadı İbnü's-Selim “Şayet Abdurrahman b. Kasım seni görseydi hayran kalırdı” demişti.²⁴⁸ Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (v. 314/ 926) arkadaşı Ebû Salih ile birlikte fetva hususunda benzersizdiler. Ebû Salih'in ölümünden sonra en-Nâsır döneminin ilk yıllarında ise tartışmasız tek otoriteydi. Rıhleye çıkmamıştı.²⁴⁹

Zamanla ilim yolculuklarını tersine döndüren, Endülüs'ü tanınmış ilim cazibe merkezlerinden biri haline getiren âlimler yetişmişti. Asbağ b. Ferec (v. 340/ 951)'in ilminin şöhreti o kadar yayılmıştı ki artık ilim talebi ile doğudan Endülüs'e rıhle yapılmaya başlanmıştı.²⁵⁰

c. Mâlikî mezhebine tabi olmak

Müşavirler Meclisi'nin kuruluşunda en önemli isim olan Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî meclis üyelerini Mâlikî mezhebine müntesib fakihler arasından seçiyordu.²⁵¹

Mâlikî mezhebinden olma konusunda koyu bir taassup vardı. Bu taassubu üyeler de taşıyordu. İmam Mâlik ve talebelerinin ictihadları hususunda hafız olan Asbağ b. Halil (v.273/ 886), bu re'yelerin uygulanmasında da koyu bir taassuba sahipti.²⁵²

Şûrâya dâhil olanın Mâlikî olması, Mâlikî değilse bile Mâlikî mezhebine göre fetva vermesi gerekliydi. Ahmed b. Beşir b. Muhammed b. İsmail et-Tecîbî Şâfiî mezhebinden bir fakih. Müşavirler Meclisine katıldıktan sonra kendi ders halkasında Şâfiî mezhebine

²⁴⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 205 (1558); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 291; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 177.

²⁴⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 500.

²⁴⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 151 (1189); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 139.

²⁵⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 134 (1070); Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 119; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s.122.

²⁵¹ Emin, Ahmed 1373/ 1954, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısriyye, 1966, c. III, s. 23.

²⁵² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 296.

göre fetva verdiği halde Şûrâ meclisinde bulunduğu zaman arkadaşlarının kavline göre konuşur, Mâlikî mezhebine göre fetva verirdi.²⁵³ Kasım b. Muhammed (v. 286- 8/ 889- 90), taklidi terk ederek delil ve nazariyeler ile ihticac etmesine, ilmi ihtilafa hâkim olmasına rağmen Şâfiî mezhebine meyleder ancak Mâlikî mezhebine göre fetva verirdi.²⁵⁴

Müşavirler Meclisi üyeleri Mâlikî mezhebine uygun bir tavır takınmazlarsa Şûrâyı terk etmek zorunda kalıyorlardı. Şûrâ üyesi olduğu halde fetvaları Şâfiî mezhebine meyleden Hasan b. Said b. İdris davayı Mâlikî mezhebi dairesinde görmediği için delilleri, belgeleri terk edildi ve bunun üzerine o da evine kapandı.²⁵⁵

Bir müşavir Mâlikî mezhebine muhalif fetvalar verdiği zaman fetva vermekten men edilir ve Şûrâ'dan çıkartılırdı. Fakih Muhammed b. Yahyâ b. Lübâbe Mâlikî mezhebine mensup olduğu halde mezhebe muhalif fetvalar verdiği için Şûrâdaki görevine son verilmişti.²⁵⁶

d. Maddî durumunun belirli bir düzeyde olması

Halife fetva, şehadet ve şûrâ gibi makamlara haklarında uzun araştırmalar yapmaksızın kimseyi atamazdı. Atama yapılacak olan makamın üyeleri arasında toplantılar düzenlenir, atanacak kişi hakkında her türlü veri ortaya konurdu. Müslümanların haklarının emanet edildiği bir mevki olmasından dolayı bu hakları paraya değişmesinden korkulurdu. Bu sebeple insanların elindeki mala özenmemesi, çok fakir olmaması, belli bir düzeyde mal sahibi olması tercih edilirdi. Müşavirler Meclisi'nin müesseseleştiği ilk yıllarda halife Hakem er-Rabazî, Şûrâya bir fakih atamak istemişti. Bu konuda başta Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Abdurrahman b. Habîb es-Sülemî olmak üzere tüm müşavirlerin görüşlerini aldı. Müşavirler “O âlimdir ancak çok fakirdir, bu durumda olan birine Müslümanların hakları konusunda güvenilmez” diyerek görüşlerini açıkladılar. Halife durumu oğlu Abdurrahman ile görüştü, onun verdiği fikri uygulayarak atamak istediği fakihe önce kendi mal varlığından

²⁵³ Zübeydi, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah 379/ 989, *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire: Muhammed Sami Emin el-Hancı, 1954, s. 306.

²⁵⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 122.

²⁵⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c. I, s. 110.

²⁵⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c.II, s. 200.

yüklüce bir miktar hibe etti, daha sonra risk ortadan kalktığı için müşavirlerin de onayıyla atamayı gerçekleştirdi.²⁵⁷

2. Seçim ve Atanmaları

a. *Hukukî Statüsü*

Müşavirlik görevinin hukukî mahiyeti nedir? Zaman zaman hâkime danışmanlık yapması için çağrılan serbest bir meslek mi, yoksa resmî bir görev mi?

Emile Tyan'a göre bu sorunun açık bir cevabı yoktur. Birçok metin resmî bir görev olarak yaklaştığı için Şûrânın serbest bir meslek olmadığı kesin görülmekle birlikte tamamen resmî bir görev olarak sayılması da mümkün değildir.²⁵⁸

Müşavirler Meclisi'ne her isteyen fakihin (gerekli kabiliyete sahip olsa dahi) giremeyeceğini, devlet otoritesi tarafından atanması gerektiğini görüyoruz. Müşavirlerin biyografilerinde Kâdî'l-cemâa İbn Ma'mer'in müşavirini Halife Abdurrahman'ın, İbn Mekvâ'yı Halife el-Hakem'in (180/796- 206/821) tayin ettiğini görüyoruz. Müşavirlerin aralarında çıkan tartışmaların halifeye bir şikâyet dilekçesi ile iletilindiğini görüyoruz. Halifenin izni olmadan Şûrâ toplantılarına birisinin katılması ve görüş beyan etmesinin halifeye şikâyet edildiğini, hatta müşavirlerin arasında çıkan anlaşmazlıkların da halifeye taşındığını görüyoruz.

Atamaların resmî bir şekilde gerçekleştiğini kabul eden E. Tyan bir hukukçunun müşavir olarak görevlendirildiğini gösteren belgeye *taklîd* denildiğini bildirir. Ona göre bu terim resmî görevlere atamaya ilişkin özel bir terimdir, bir nevi resmî atama belgesidir. Tyan, İbnü'l-Ebbar'ın eserinde verdiği 9 zilhicce 539/ 1144 tarihli bir diploma örneğinden yola çıkarak belgenin şekli ve içerdiği terimlerin kılavuzluğunda müşavirlik görevinin resmî bir görev olduğu sonucuna ulaşıyor.²⁵⁹ Biz de müşavirlerin biyografilerini incelediğimizde bir kısmı için “قَد الشوري” kallede eş-Şûrâ= Şûrâya atadı”,²⁶⁰ “تقلد الشوري” tekallede's-

²⁵⁷ Kasımî, *Nizamü'l-hüküm*, s. 441- 442.

²⁵⁸ Tyan, *Histoire*, s.15.

²⁵⁹ Tyan, *Histoire*, s. 15.

²⁶⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 12, 66.

Şûrâ=Şûrâyı üstlendi, üzerine aldı”²⁶¹ ibarelerinin kullanıldığını gördük. Bu ibareler atama belgesinin *تقليد taklîd* olarak isimlendirilmesinin mümkün olduğunu gösteriyor.

Müşavirlerin Şûrâ meclisinde görev almaları başka terimlerle de gerçekleşmiştir. Özellikle kamu görevleri için kullanılan hıttâ veya vilaye terimleri²⁶² Şûrâ meclisi için de kullanılmıştır (خطة الشورى). Bu terimlerin resmî görevler için kullanıldığını iddia eden Tyan, bir adayın müşavirlik görevine seçilmesini resmî bir atama, resmî otoritenin kendi yönetim erkinden bir pay vermesi ve yönetim devri olarak görmüştür. Bu görüşüne delil olarak da *taklîdü’ş-Şûrâ*, *takdîmu’ş-Şûrâ* veya *tuleytu’ş-Şûrâ* ibareleriyle müşavirlerin göreve getirilmesini, aynı şekilde resmî bir göreve son verme ifadesi olarak kabul ettiği *saraf mine’ş-Şûrâ* ibaresiyle müşavirin görevden alınmasını gösterir.²⁶³ Müşavirler Meclisi konusunda araştırma yapan bir başka oryantalist M. Marin ise bu ibarelerin o kadar da açık olmadığı görüşündedir. Kullanılan terminolojide netlik olmadığını ileri süren M. Marin, “vella eş-Şûrâ= Şûrâya tayin etti”, “تقلد الشورى tekallede eş-Şûrâ= Şûrâ görevini üstlendi”, “كان متقدما في الشورى kâne mütেকaddimen fi’ş-Şûrâ= istişare konusunda önde gelendi” veya “كان مقدما في الشورى kâne mukaddemen fi’ş-Şûrâ= Şûrâda kendisine öncelik verilen birisi idi” ibarelerinin ise daha az kullanıldığını belirtse de bir kamu görevini ifade ettiği hususunda E. Tyan’a katılmaktadır.²⁶⁴ Ancak M. Marin, resmî bir atama fikrini en açık biçimde ifade eden terim olarak gördüğü “velli eş-Şûrâ” ibaresini sadece geç dönem müellifi İbn Ferhûn’un kullandığını söyleyerek büyük bir yanılgıya düşmüştür. Kendisine başvurulmuş tabakat yazarlarının en eskisi olmasının yanında müşavirlerin yetiştiği sosyal çevrelere de en yakın kişi olan İbnü’l-Faradî (403/ 1013) de Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs isimli eserinde “velli eş-Şûrâ” ibaresini kullanmaktadır.²⁶⁵ Ayrıca eserde “velli” ve “قدم kaddeme (kuddime)” ibarelerinin de birbirlerinin yerine kullanıldığını görmekteyiz.²⁶⁶ Bu terimlerin aynı anlamı ifade ettiğini

²⁶¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 17.

²⁶² İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 88; İbnü’l-Ebbar, Ebû Adullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr, *et-Tekmile li kitâbi’s-Sıla*, c. I, s. 199,205,228.

²⁶³ Tyan, *Histoire*, s. 16.

²⁶⁴ Marin, “Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus”, s. 40-41.

²⁶⁵ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 182. Kâdî İyâz da *Tertîbü’l-medârik* isimli eserinde bu ibareyi birçok kez kullanmıştır. Bkz.I, 401, 410, 417, 458; II, 21, 22, 37, 47, 49, 50, 55, 66, 77.

²⁶⁶ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 192.

gösteren bir başka eser de Kâdî İyâz (544/ 1149)'ın Tertîbü'l-medârik isimli eseridir.²⁶⁷ Müşavir İshak b. İbrahim et-Tecîbî'nin biyografisinde “قَدَّم للشورى على يد القاضي ابن أبي” kaddeme li'ş-Şûrâ alâ yedi kadı İbn Ebî İsa= Kadı İbn Ebû İsa zamanında Şûrâ görevini üstlendi” ibaresinden hemen sonra “دله عليه ولي العهد الحكم” delle aleyhi vellâ ahdel Hakem= Bu Hakem zamanında atandığını gösterir” şeklinde gelen ifade vellâ ve قَدَّم kaddeme ibarelerinin aynı manayı anlatmak için kullanıldığını açık bir şekilde göstermektedir.²⁶⁸

Diğer taraftan bir kişinin biyografisi hakkında farklı yazarlar değişik terminolojiler kullanmıştır. Mesela, Muhammed b. İbrahim b. İsa, el-Faradî tarafından “müşavir”olarak isimlendirilirken²⁶⁹ Kâdî İyâz “تقلد الشورى” tekallede eş-Şûrâ= o Şûrâ görevini üstlendi” demektedir.²⁷⁰

Müşavirler Meclisi atamalarında “vellâ eş-Şûrâ”, “kudime ile'ş-Şûrâ”²⁷¹ veya “kaddemehu'l kadı”²⁷² ibarelerinin yanında farklı bir çok ifade de görebilmekteyiz. Bunlardan “ارتقى الى الشورى” irtekâ ile'ş-Şûrâ= Şûrâya terfi etti”²⁷³ veya “رقاه الى الشورى” rakahu ile'ş-Şûrâ= onu Şûrâya yükseltti”²⁷⁴ terimleri de resmî bir görevi anlatmak için kullanılan ifadelerdir. Bir başka ifade olan “دعي الى الشورى” dea' ile'ş-Şûrâ= Şûrâya davet etti”²⁷⁵ tabiri bu görevin teklif edildiği fakihler için kullanılmıştır. Müşavirler Meclisindeki görevine son verilen kişiler için “صرف من الشورى” sarafu mine'ş-Şûrâ” ifadesinin yanında Şûrâdan uzaklaştırdı, Şûrâ ile ilişkisini kesti, görevinden aldı manalarına gelen “عزله عن” ictazat isfâṭhe “اقتضت إسقاطه” ve Şûrâdan çıkarılması zorunlu oldu manasına “ازله عن الشورى” azlehu ani'ş-Şûrâ”²⁷⁶ ve Şûrâdan çıkarılması zorunlu oldu manasına “اقتضت إسقاطه” ve Şûrâdan çıkarılması zorunlu oldu manasına “ازله عن الشورى” iktezat iskatahu ani'ş-Şûrâ”²⁷⁷ ibareleri de kullanılmıştır. Ama en çok kullanılan

²⁶⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 401.; c. II, s. 17.

²⁶⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 410.

²⁶⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâü'l-Endülü's*, c. I, s. 156 (1221).

²⁷⁰ Marin, “Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus”, s. 41.

²⁷¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 23, 44.

²⁷² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 42, 49.

²⁷³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 464.

²⁷⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 9.

²⁷⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 468.

²⁷⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 17.

²⁷⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 10.

ifadeler “ كان مشاوراً في الأحكام”²⁷⁸, kâne müşaviran=muşavir idi/oldu”²⁷⁸, “ كان مشاوراً في الفقہ”²⁷⁹, kâne müşaviran fi’l-ahkâm=ahkâm konularında müşavirdi”²⁷⁹, “ كان مشاوراً في الفقه”²⁷⁹, kâne müşaviran fi’l-fikh=fıkıhta müşavirdi” şeklindedir. Bu ibarelerin yanında “شاور” şavera=istişare etti”²⁸⁰, “شور” şûvira=istişare edildi”, “شور في الأحكام” şûvira fi’l-ahkâm=ahkâm konularında istişare edildi”, “كان يشاور” kâne yüşaviru= istişare ediliyordu”, “شاوره” şaverahu emr/ kadı=emîr/ kadı onunla istişare ediyordu”²⁸¹ şeklinde şâvera fiilinin türevleri de kullanılmıştır. Bazen de “دارت الشورى” dâreti’s-Şûrâ aleyhi”²⁸² şeklinde “Şûrâ onun görüşleri doğrultusunda gerçekleşti” veya “تدور الشورى” şûrâ onun etrafında dönüyordu” manasına gelen ifadeler kullanılmıştır.²⁸³

C. Müşavirlerin Seçilme ve Atanmaları

Müşavirler Meclisi’nin kuruluş aşamasından itibaren atamalar devlet otoritesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak kuruluş dönemi ile sonrası karşılaştırıldığında çeşitli farklar ortaya çıkmaktadır: İlk dönemde sadece müşavirler değil aynı zamanda Kâdî’l-cemâa da kendisi de bir müşavir (danışman) olan Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin tavsiyeleri doğrultusunda seçiliyordu. Daha sonraları Kâdî’l-cemâa kendi danışmanı olacak müşavirlerin²⁸⁴ seçiminde daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır.

Müşavirler Meclisi’nin başlangıç aşamasında kurucu isim olan Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî müşavirleri kendi seçmiş, ona bu görevi tevdi eden Emîr II. Abdurrahman da onaylayarak atamaları gerçekleştirmiştir. Kâdî’l-cemâa atamasında Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin tavsiye ettiği kişilerin seçildiği hatta II. Abdurrahman’ın çok sayıda kadı atamasının sebebi olarak Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin tercihlerinin gösterildiğini²⁸⁵ göz önüne aldığımızda onun, müşavir atamasında ne denli söz sahibi olduğunu anlayabiliriz. Ancak kural olarak, fakihi emîr/halife seçer, tayin ettiği fakih Müşavirler Meclisine

²⁷⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 21.

²⁷⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, c. I, s. 20.

²⁸⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 21.

²⁸¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, c. I, s. 20.

²⁸² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, c. I, s. 52.

²⁸³ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 64.

²⁸⁴ Tyan, *Histoire*, s. 15.

²⁸⁵ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 40.

katılırdı.²⁸⁶ Bazen de Kurtuba kadısı Kâdî'l-cemâa, müşaviri emîr/halifenin muvafakatını almak suretiyle kendisi tayin ederdi.²⁸⁷

Kâdî'l-cemâa, emîrin/halifenin izni olmadıkça atama veya azl yapamadığı gibi bir fakihle müşaverede de bulunamazdı. Şûrâ Meclisi'ne dâhil olmayan birini fakih dahi olsa Meclisin tartışma oturumuna davet edemezdi. Abdülmelik b. Habîb, Emîr Abdurrahman b. Hakem'e "Kâdî'l-cemâa Şûrâ meclisine sizin izniniz olmadan birini davet etti"diyerek bir şikâyet dilekçesi yazmıştı. Emîr, bu şikâyeti haklı bulmuş, müşavere konusu fetvayı kabul etmemiştir. Ayrıca, kadıya da haber göndererek uyarıda bulunmuş hatta ağır sözler söylemiştir.²⁸⁸

Müşavirler Meclisi'ne girebilmek için fakih de başvuruda bulunabilirdi. Emîr/halife başvuru sahibinin ehliyetine ikna olursa atamasını yapar, Kâdî'l-cemâaya bu atamayı bildirirdi. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ'nın atanması bu konuda açık bilgiler vermektedir. Abdülmelik b. Habîb, Şûrâda Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Saîd b. Hassân'a birçok kereler karşı çıkmıştı. Bu muhalefesinde Asbağ b. Ferec'e dayanıyordu. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ da rihleden yeni dönmüş, Asbağ b. Ferec'den ders almıştı. Yanında onun rivayetlerinden derlediği kitaplar vardı. Bunu bilen Yahyâ b. Yahyâ ve Saîd b. Hassân, Kadı'dan onun bir mesele tartışılırken Şûrâda bulunmasını istediler. Kadı, onların talebini kabul ederek bir mesele üzerinde tartışma yapılacağı birgün Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ'yı da Şûrâ'ya davet etti. Mesele üzerinde görüş bildirilirken Abdülmelik b. Habîb, Asbağ b. Ferec'ten delil getirerek yine onlara karşı çıktı. Bu esnada Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ kitaplarını çıkararak Asbağ b. Ferec'in böyle bir rivayetinin bulunmadığını ispat etti. Bunun üzerine Kadı, Abdülmelik b. Habîb'i azarladı ve haşın bir sesle "sen arkadaşlarına sadece kendi hevanla muhalefet ediyorsun" dedi. Abdülmelik b. Habîb, Emîr Abdurrahman b. Hakem'e olayı anlatan bir dilekçe sundu. Dilekçesinde Kadıyı kandırdıklarını söyleyerek Yahyâ ve Saîd'i şikâyet ediyor ve "Abdü'l-A'lâ sizin izniniz olmadan müşavereye katıldı" diyordu. Emîr, bu şikâyeti haklı buldu, Kadı'ya bu hususta

²⁸⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 369; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 31, 139; İbn Beşkuval, *Sıla*, c.I, s.23; Munis, Hüseyin, *Şuyûhu'l-asr fi'l-Endülüs*, Kahire: Vezaratü's-Sekafiyye ve'l-İrşâdî'l-Kavmi, 1965, s. 28; Merakeşî, Abdülvahid, *Vesâikü'l-Murabıtın ve'l-Muvahhidin*, thk.: Hüseyin Munis, Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 1977, s. 71.

²⁸⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 425; ; İbn Beşkuval, *Sıla*, c. II, s. 434.

²⁸⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 281; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 139.

hatalı davrandığını bildiren sert bir mektup gönderdi. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ da Emîr'e kendi ilmî seviyesini, ilim yolculuğunu, hoca ve talebelerini anlatan bir mektup yazdı. Bu dilekçe ile Kâdî'l-cemâa, Yahyâ b. Yahyâ ve Saîd b. Hassân'ın da şahitliği ve referanslarıyla Emîr'in kendisini Şûrâ'ya atamasını istedi. Emîr bunu makul bularak Kadı'ya onun bundan sonra Şûrâ'ya dâhil edilmesini emretti.²⁸⁹

Endülüs Emevî Devleti'nin sona ermesinden sonra Mülûku't-Tavâif, Murabıtlar, Muvahhitler ve Gırnata Sultanlığı dönemlerinde de müşavirûnun seçilmesi siyasî gücün elinde bulundurduğu bir yetki olmaya devam etti. Ancak, siyasî gücün kan kaybettiği dönemlerde Kadılar danışmanları (Şûrâ üyelerini) bizzat kendileri tayin etti. Bu dönemde, kadıların, bir nevi küçük krallar gibi, eyaletlerde bağımsız vali olduklarını görüyoruz. Fakat kadılar müşavir atamalarını vali olarak değil de kendi kadı yetkilerini kullanarak yapmışlardır.²⁹⁰ Meselâ, kadı Ebû'l-Mutarriif İbn Futeys, 395/1004 yılında birçok müşavir tayin etmiştir.²⁹¹ Mürsiye'de 539/ 1145'de gücü eline geçiren Kadı Muhammed b. Abdullah el-Huşenî İbn Ebî Cafer, oldukça genç olan Muhammed b. Ahmet İbn Ebû Cemra'yı (v. 599/ 1202) danışmanı olarak seçmiştir. Buna zıt olarak Niebla'da ise Muhammed b. Abdullah İbn el-Câd (v. 515/ 1121)'ı şehrin *huttât el-Şûrâsı* olarak halk seçmiştir. İbnü'l-Ebbâr "tekmîle" adlı eserinde Mürsiye'nin yönetimini elinde bulunduran ailelerden birine mensup olduğu halde bir yıl sonra Valencia kadısı olan İbn Ebû Cemra'nın atama kararnameini bize ulaştırmıştır.²⁹²

Prensip olarak müşaviri seçme hakkı devlet başkanının olsa bile, merkez kuvvetin zayıflamasıyla kadının bu hakkı kullandığını ve gittikçe gücünün arttığını gözlemliyoruz. Bu göstermektedir ki kadılar danışmanlarını seçerken büyük bir hürriyete sahip olmuşlardır. Eyaletlerinde bulunan birçok müşavir arasında, kendilerinden önceki kadılara müşavirlik yapmış olanları bırakıp, beğendikleri kişileri işbirliğine çağırıyorlardı. Birçok metin de, yeni atanmış kadıların kendilerinden önceki hâkimlerin müşavirlerine başvurmadıklarını belirtiyor.²⁹³

²⁸⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. III, s. 139.

²⁹⁰ Tyan, *Histoire*, s.16.

²⁹¹ İbn Beşkuval, *Sıla*, c. I, s. 11, 98, 100.

²⁹² Marin, "Shura In al-Andalus", s. 506.

²⁹³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, I, 234, 275. (devlet başkanı kadıya kendi seçtiği müşavire danışmasını zorunlu kılabilir)

Diğer yandan müşavirlerin ataması değil belki ama seçilmeleri kadının görevleri arasındaydı. Kadıların yargılama vazifesini layıkıyla ifa edebilmeleri için uymaları gereken meslek ikeleri arasında yedinci sırayı “müşavir ve yardımcılarını, dürüstlükleri hakkında en ufak bir şüphe bulunmayan ilim adamları arasından seçmek” teşkil ediyordu.²⁹⁴

a. Görev Süresi

(a). Üyelikle Bağdaşmayan Haller

Meclis üyeleri aslî görevleri dışında resmî veya özel bir görev alabilirler mi? Bu şekilde görev alanlar çekilmiş sayılır mı?

Bu konu çok açık bir şekilde belirtilmemiştir. Tabakat kitaplarından ulaştığımız bilgilerde Sirâc b. Abdullah b. Muhammed b. Sirâc el-Emevî (v. 508)’nin vezirlik göreviyle birlikte Şûrâda yer aldığını daha sonra kadı olduğunu²⁹⁵ öğreniyoruz. Ancak iki görevi ard arda mı yaptı yoksa birlikte mi yürüttü, bu pek açık değil. Aynı şekilde Kasım b. Muhammed (v. 276- 8/ 889- 90)’in Emîr Muhammed döneminde Hittatü’l-Vesâik görevine atandığını²⁹⁶, Emîr Abdullah’ın Eyyûb b. Süleyman’ı (v.302) çarşıda görevlendirdiğini, çarşı esnafının hoşnutsuzluğu sebebiyle bir süre sonra görevden aldığını²⁹⁷ biliyoruz. Yine bir müşavir olan Muhammed b. İbrahim b. Mesrur (v. 318 veya 320/ 932’den sonra), Emîr Abdurrahman b. Muhammed tarafından sahibu’l-vesaik olarak vazifelendirilmişti.²⁹⁸ Ali b. Abdülkadir b. Ebû Şeybe (v. 325/ 936), İşbiliyyeliydi, Kurtuba’ya geldi, müşavir oldu. İşbiliyye şehrinde Namaz kıldırmak (salât) görevini de üstlendi.²⁹⁹ Muhammed b. Halid b. Vehb (v. 327- 330/ 938- 941), Üskûnebe kadısı olarak atandı, müşavir oldu.³⁰⁰ Ahmed b. Ubade b. Nuh b. Elyesa (v. 332/ 914), Kadı Muhammed b. Seleme zamanında Şûrâya

²⁹⁴ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 22-25.

²⁹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 77.

²⁹⁶ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, c. I, s. 122.

²⁹⁷ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 33 (267); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, c. I, s. 52.

²⁹⁸ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 152 (1201).

²⁹⁹ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 115 (920).

³⁰⁰ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, I, 156 (1226); Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, c. I, s. 19.

atandı, namaz kıldırmakla vazifelendirildi.³⁰¹ Ancak tüm bu görevlerin Şûrâ üyeliğinden önce mi sonra mı yoksa Şûrâ ile aynı zamanda mı yapıldığı açıklanmamıştır.

Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ (v. 339/ 950)'nın hayatında bu sıralama oldukça açık bir şekilde yazılmış. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ, Kadı Ahmed b. Baki'nin müşavirliğini yaptı. Daha sonra Emîr Abdurrahman b. Muhammed onu İlbîre ve Beccâne kadılığına atadı. Bu görevlerden sonra 326'da Kâdî'l-cemâa olarak Kurtuba'ya atandı.³⁰² Aynı şekilde Ahmed b. Duhaym'ın hal tercemesinde de sıralama oldukça açık bir şekilde yazılmış. Ahmed b. Duhaym (v. 338/ 949), Şûrâ'da görev aldıktan sonra sırasıyla Tuleytula ve Elİlbîre kadılıklarına atandı.³⁰³ Burada Ahmed b. Duhaym'ın Şûrâ üyeliğinin sona erdiğine dair bir açıklama olmamakla beraber Şûrâ üyeliğinin kadılık makamı için bir kariyer basamağı olduğu izlenimi ediniyoruz. Nitekim Şûrâ üyeliği kendisi için kariyer basamağı olan bir başka hukukçu da Muhammed b. Yebka b. Muhammed b. Zerb (v. 381)'dir. İbnü's-Selim kadı iken uzun yıllar onun müşaviri oldu, İbnü's-Selîm vefat ettiğinde ise 367 yılında onun yerine Kâdî'l-cemâa olarak atandı.³⁰⁴

Şûrâ Meclis üyesinin aslî görevi dışında resmî bir görev alabildiğine dair örneklerimizden biri Ebû Abdullah künyeli müşavir Muhammed b. El-Hâris (v. 260/ 874)'dir. Onun biyografisindeki ifade oldukça açıktır: “Emîr Abdurrahman b. Hakem onu Ahkâmu's-şurtatü's-suğrâ ile birlikte Hükümü's-sûk'a atadı. Ölünceye kadar bu görevlerini sürdüren Ebû Abdullah, aynı zamanda Emîr Abdurrahman b. Hakem'in saltanat yıllarında Asbağ b. Halil, İbn Müzeyyin ile birlikte müşavirlik görevini de ifa ediyordu.”³⁰⁵

Benzer şekilde, Kasım b. Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Yessâr (v. 353), vesaik görevine getirildi. Aynı zamanda İstece, Kübra ve İşbiliyye şehirlerinde kadılık makamına ve Kurtuba'da Ahkâmu's-şurta görevine atandı, bu görevleri hayatının sonuna dek sürdüren Kasım b. Muhammed, aynı zamanda Şûrâda görevli bir fakihdi.³⁰⁶

Bir diğer misâl de Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe'nin (v. 336/ 947),

³⁰¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 13 (105); Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 51; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 401.

³⁰² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 160 (1253); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 141.

³⁰³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 23.

³⁰⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 500.

³⁰⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 299.

³⁰⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 419.

hastalara ait vakıf arazisiyle ilgili bir meseleye getirdiği çözüm sebebiyle daha önce azledilmiş olduğu Şûrâ Meclisi'ne tekrar atanması ve taltif edilerek vesaik görevine getirilmesidir. İbn Lûbâbe vesaik'e ilişkin görevlerini yürütmeye devam etti ve vefat edinceye kadar Şûrâ üyesi olmaya devam etti.³⁰⁷

Gırnatalı Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Ezdî (v. 531), Şûrânın önde gelen müşavirlerinden biri olarak Vadi Âş beldesinde kadılık görevini de yürütüyordu.³⁰⁸ Bir yerde kadı diğer bir şehirde müşavir olan bir başka fakih de Muhammed b. Abdullah b. Herseme (v. 414) idi. Kadı Ebû Bekir b. Zerb, arkadaşı olan ve kendisiyle birlikte fıkıh çalışmalarında bulunan Muhammed b. Abdullah'ı Şûrâ üyeliğine atadı. Muhammed b. Abdullah aynı zamanda Ferîş³⁰⁹ bölgesinde kadılık yapıyordu.³¹⁰ Bir diğer fakih Muhammed b. Yahyâ et-Temîmî önce Beccâne sonra İşbiliyye kadılıklarına getirildi. Bu görevleri sürdürürken aynı zamanda Kurtuba'da Müşavirler Meclisi üyeliği görevine de devam ediyordu.

Resmî görevin dışında özel olarak görev yapan fakihler de vardı. Abdurrahman b. İbrahim b. İsâ b. Yahyâ b. Berîd Ebû Zeyd (v. 259/ 873), Şûrâ Meclis üyeliğini yürüttüğü sürede Kurtuba caminin yanında “Derabü Ebû Yezid” ismiyle bilinen bir eğitim merkezinde de ders veriyordu.³¹¹ Sa'd b. Mu'az (v. 308/ 920), Câmîu'l-mescid'de bir ders halkası oluşturmuştu, kendisinden ders alan birçok talebesi vardı.³¹² Ancak müşavir olarak seçilen fakihler zaten eğitimin bizzat içinde yer alan, çevresine ışık saçan âlimlerdi. Ders verme görevinin müşavirliğe engel değil müşavir seçiminde tercih sebebi olarak kabul edildiğini görüyoruz.

(b). Emeklilik ve Çekilme

Bir müşavir fakih ölümüne kadar görevini sürdürüyordu, emekli olmak gibi bir kavram yoktu. Ancak, fakihler kendi istekleriyle görevden çekilebiliyorlardı.

İsâ b. Muhammed b. İbrahim b. İsâ el-Kinânî (v. 374) Müşavirler Meclisinde yer

³⁰⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 398.

³⁰⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 29.

³⁰⁹ Batı Endülüs'de Kurtuba'dan daha batıda bir şehir. Bkz.: Yakûtî, *Mucemu'l-Buldân*, c. III, s. 267.

³¹⁰ İbn Beşkuval, *Sıla*, c. I, s. 161.

³¹¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s.298.

³¹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 67 (537); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 70.

alan bir müşavirdi. Muhammed b. İshak b es-Selîm kadı olunca müşavirlik görevinden çekildi ve onunla istişareyi terk etti.³¹³

(c). Vefat sebebi ile sona erme

Müşavirler Meclis üyeliğinde görev süresi kavramına rastlamıyoruz. Bu göreve getirilen fakih hayatı boyunca görevde kalıyordu. Kurucu üye Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî 82 yaşında vefat edinceye kadar görevinde kaldı. Onunla birlikte Müşavirler Meclisinde yer alan İsâ b. Dînâr (v. 212/828), Kasım b.Hilâl (v. 231/ 846), Abdülmelik b. Hasan ez-Zünnân(v. 232/ 847), Said b. Hasan es-Sâîğ (v. 236/ 850), Abdülmelik b. Habîb (v. 238/ 853), Abdurrahman b. İbrahim b. İsâ (v. 259/ 873), Abdü'-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ (v. 261/ 875), Muhammed b. Yûsuf b. Matruh b.Abdülmelik (v. 271/ 884), Asbağ b. Halil (273/ 886) de hayatlarının sonuna kadar müşavirlik görevini sürdürmüşlerdir. Daha sonra gelen müşavirler de başka bir makama atanma, azledilme gibi sebepler olmadığı sürece meclis üyesi olmaya devam ettiler. Bazı müşavir fakihlerin hal tercemelerinde ise bu durum açıkça yazılmıştır. Ahmed b. Abdullah el-Lü'lü'î (v. 345/ 956), kadı Ahmed b. Bâki b. Mahled'in danışmanı olarak hayatının sonuna kadar görevini sürdürdü.³¹⁴ Kasım b. Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Yessâr (v. 353) Kurtuba'da Ahkâmu's-Şurta ve Müşavirler Meclisi'ne atandı, bu görevi hayatının sonuna dek sürdürdü.³¹⁵

Muhammed b. el-Hâris b. Ebû Said (v. 260/ 874), Emîr Abdurrahman b. Hakem tarafından Ahkâmu's-şurtatü's-suğrâ ile birlikte Hükümü's-sûk görevlerine atandı. Ölünceye kadar bu görevlerini sürdüren Muhammed b. el-Hâris, aynı zamanda Emîr Abdurrahman b. Hakem'in saltanat yıllarında Asbağ b. Halil, İbn Müzeyyin ile birlikte müşavirlik görevini de ifa ediyordu.³¹⁶

Bir müşavir fakih öldüğünde onun yerine yeni bir fakih görevlendiriliyordu. Haşşâ ismiyle tanınan İsâ b. Muhammed b. Abdurrahman (v. 402/ 1005) vefat ettiğinde Kadı İbn

³¹³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 123 (989).

³¹⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 16 (122); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 406; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s.136.

³¹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 419.

³¹⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s.299.

Vâfid onun yerine Fakih Ebû Muhammed b. Dahûn'u atadı.³¹⁷ Aynı şekilde İbn Mekkâ'nın ölümünün (v. 401/ 1010) akabinde Şûrâyâ Fakih Ebû'l-Abbas el-Bâğânî atandı.³¹⁸

(d). Azlediliş sebebi ile ayrılış

i. Disiplin Soruşturması

Müşavirler Meclisi üyelerinin yüksek hâkimlik vakar ve şerefi ile bağdaşmayan hal ve hareketleri görülür veya öğrenilirse haklarında disiplin kovuşturması yapılırdı.

Meclis üyelerinin bu şekilde hal ve hareketleri görülmesi veya öğrenilmesi halinde konunun kadıya intikal ettirilmesi Müşavirler Meclis üyeleri tarafından takdir edilir ve karara bağlanırdı. Kâdî'l-cemâa, eldeki bilgi ve delillere ve isnat olunan hal ve hareketin niteliğine göre ceza kovuşturmasına yer olup olmadığına karar verirdi. Kâdî'l-cemâa ceza kovuşturmasına karar verirse ilgiliye hal ve hareketi bildirerek savunmasını alır, lüzum gördüğü kimseleri yeminle dinler, konu ile ilgili bilgileri toplar ve sübut delillerini tespit ederdi. Yaptığı soruşturmaları ve elde ettiği bilgi ve delilleri gösteren ve bunlara göre ceza verilmesine yer olup olmadığı hakkındaki kanaatlerini belirten bir rapor hazırlardı. Bu rapora “suht” belgesi denirdi. Hazırlanan suht raporu devlet başkanına sunulurdu. Emîr/ halife bu hal ve hareketleri sabit gördüğü takdirde bunların mahiyetine göre, ilgilinin uyarılması veya görevinden uzaklaştırılması ve/veya ev hapsine çarptırılması ve/veya fetva vermesinin yasaklanması cezalarının bir veya birkaçını verirdi.³¹⁹

İbnü'l-Attâr ismiyle tanınan Muhammed b. Ahmet, diğer fukahadan lugat ilmini ve nahvi iyi bilmesiyle üstündü ve kendi bilgisine hayranlığından müftü arkadaşlarını hafife alıyordu. Bu davranışı da arkadaşlarını kızdırmıştı. Onu azlettirmek için kadıları Muhammed b. Yebka b. Zerb'e memnuniyetsizliklerini bildirdiler, kendilerini yaralayan noktaları anlattılar. Kadı İbn Zerb'i onun azledilmesi için onu her yönüyle cerh eden bir *suht mektubu* yazmaya zorladılar. Kadı bu suht raporunu o dönemde yönetimi ele geçirmiş olan vezir İbn Ebû Âmir'e sundu. İbn Ebû Âmir³²⁰ de bu mektubu imzalayarak İbnü'l-Attâr'ın ev

³¹⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 649; İbn Beşkuval, *Sıla*, c. II, s. 434.

³¹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 680.

³¹⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 399; İbn Ferhûn, *Tebşîrâtü'l-Hukkâm*, c.II, s. 200, 231.

³²⁰ İbn Ebû Amir (392/ 1002), II. Hakem'in ölümü ile oğlu II. Hişâm'ın tahta geçmesini sağlayarak, kendisi vezirlik makamını elde etmiş, Amirîler dönemini başlatmıştır.

hapsine çarptırılmasını ve Şûrâ Meclisi'nden çıkartılmasını emretti ve ona danışılmasını durdurdu.³²¹

Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe (v. 330/ 942), Halife Abdurrahman tarafından İlbîre (Elvira) kadılığına ve Kurtuba'da Şûrâ üyeliğine atanmıştı. İlbîre halkı hakkında şikayetçi olunca bu görevinden azledildi. Daha sonra bazı âlimlerle çekişmesinin halifeye intikal etmesi üzerine Şûrâ üyeliğinden de azledildi. Bu sırada Kadılık görevini Habîb b. Ziyad yürütüyordu, suht raporunu o tanzim etmişti. İbn Afîf'in dediğine göre İbn Lübâbe hakkında halife Nâsır Lidînillah'a şikayette bulunanlar onun dinî konularda utanç verici şeyler yaptığını söylemişlerdi. Halife de onun Şûrâdan ve adalet işlerindeki görevinden alınmasını emretti, ayrıca evinde zorunlu ikametle cezalandırıldı ve fetva vermesi yasaklandı.³²²

Müşavirler Meclisi üyeleri kadı hakkında şikâyetle bulunmak istedikleri zaman kendi disiplin amirleri olan kadıyı atlayarak şikâyetlerini doğrudan devlet başkanına anlatan bir suht raporu sunuyorlardı.

Müşavirler Meclisinin kurulduğu ilk yıllarda kadı Yahyâ b. Ma'mer bir meselede karmaşık bir durum ortaya çıkması ve fukahanın ihtilafa düşmesi üzerine Mısır'da bulunan İmam Mâlik'in talebesi Asbağ b. Ferec'e meseleyi anlatan bir mektup yazmıştı. Onun olaya yeni bir yaklaşım kazandıracağını düşünerek Kurtuba fakihlerinin ihtilafından kurtulmayı planlamıştı.³²³ Yahyâ b. Ma'mer'in cesaretle giriştiği bu iş Kurtuba'daki müşavir fakihleri kızdırdı. Onun kuyusunu kazmaya başladılar, onu halka kötü göstermeye çalıştılar. Böylece onun azlini isteyen Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin eline büyük bir koz geçmiş oldu.³²⁴ Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin başı çektiği Kurtuba müftülerinden oluşan bir grub Kadı Yahyâ b. Ma'mer'i Emîre şikâyet etti. Bu şikâyetin halifeye sunulmasında 17 kişi suht mektubuna imza atmıştı.³²⁵ Müşavir Said b. Hassân, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin evine gitmiş, "Onun aleyhine şahitlik etmeme razı mısın?" diye sormuştu. Yahyâ "bunu yapma. Müşavir

³²¹ İbn Ferhûn, *Tebsirâtü'l-Hukkâm*, c.II, s. 231.

³²² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 398, II,17.

³²³ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 35 ; İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 54.

³²⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 52.

³²⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 260.

olduğunu dikkate almalısın. Bir müşavir olarak senin fikrin, şahitliğinden daha fazla etkili olacaktır” şeklinde cevap vermişti.³²⁶

ii. Ceza Kovuşturması

Müşavirler Meclisi üyelerinin görevlerinden doğan veya görevleri sırasında işlemiş bulundukları suçlardan dolayı haklarında ceza kovuşturması yapılırdı. Bu kovuşturma yönetim erkini elinde bulunduran makam tarafından yapılırdı. Görev ihmali görülen müşavir hakkında suht raporu düzenlenir, Şûrâ üyeliğinden ve varsa diğer resmî görevlerinden azledilirdi. Bazı durumlarda ev hapsi cezası verilir, fetva ve ders vermesi yasaklanabilirdi.

Amirîler döneminde yönetimi ele geçirmiş olan vezir İbn Ebû Âmir, genç hükümdar II. Hişâm'ın büyümekte olduğunu ve devlet işlerine müdahale edeceğini görerek Kurtuba yakınında 368/ 978'de “Medinetü’z-Zehra” adıyla bir şehir kurdu ve II. Hişâm'ı adeta sarayına hapsedip münzevi bir hayat yaşattı.³²⁷ Kurtuba'nın doğusunda kalan bu yerde inşa ettirdiği camide namaz kılınabilineceğine dair fetva almak isteğiyle Müşavirler Meclisi'ni topladı. Ancak Müşavirlerin büyük çoğunluğu tek bir şehirde iki camide birden Cuma kılınmasının caiz olmadığına fetva verdiler. Sadece İbnü'l-Attar'ın da dâhil olduğu az sayıda müşavir bunu caiz gördüler. İbnü'l-Attar caiz olduğuna dair fetvasını şehirde oturan yaşlı birçok insanın camiye ulaşmakta zorluk çekeceği ve iki caminin arasında bir fersahdan fazla uzaklık bulunduğu gerçeğine dayandırdı. İbn Ebû Âmir de az sayıda olmasına rağmen caiz olduğunu düşünen müşavirlerin fetvasını almayı tercih etti. Orada yaptırdığı bu camide namaz kıldırması ve hutbe vermesi için müşavir fakih ve kadı Asbağ b. Ferec (v. 397)'i görevlendirdi. Asbağ b. Ferec, “Subhanallah, Ey Mansûr, ben orada Cuma namazı kılınmasını caiz görmezken nasıl olur da kendim namaz kıldırırım” diyerek bu görevi kabul etmedi. İbn Ebû Âmir ısrar etti, zorladı, üzerine baskı kurdu, razı edemeyince hakkında suht raporu düzenleyerek kadılık makamından da Şûrâ üyeliğinden de azletti. Asbağ b. Ferec geri kalan ömrünü evine kapanarak geçirdi. Onun yerine müşavir Ebûbekir b. Vâfid'i namaz kıldırma ve hutbe vermekle görevlendirdi. Ancak İbn Vafid de bu görevden istifasını istedi.

³²⁶ Huşenî, *Kudatu Kurtuba*, s. 72.

³²⁷ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, c. XI, s. 214.

İbn Ebû Âmir, Asbağ b. Ferec'e yaptığı gibi onun hakkında da suht raporu tanzim ederek Şûrâ üyeliği görevine son verdi.³²⁸

d. Sayıları

Müşavirler Meclisi kaç kişiden oluşmuştu? Biz onların kurulduğu ilk zamanlarda sayılarını gösteren açık bir belge bulamadık ancak, Halife III. Abdurrahman Nâsır (300-350/ 912- 961) döneminde 16 kişi olduklarını işaret eden açık bir belgeye sahibiz. Kâdî İyâz, İshak b. İbrahim b. Müserra (v. 354/ 965)'nın hal tercemesinde şöyle bir ifadeye yer veriyor. "İshak b. İbrahim Kadı İbn Ebî İsâ zamanında Şûra görevini üstlendi. (bu, II. Hakem b. Abdurrahman (350- 366/ 961- 976) zamanında tayin edildiğini gösterir) Müşavir fakihlerin sayısı hakkında ondan bilgi istedi, o da sayılarını 16 müşavire tamamladıklarını söyledi."³²⁹

Bu rivayetten müşavir fukahanın sayısının önceden belirlenmiş olduğu ve halife III. Abdurrahman Nâsır ve II. Hakem Mustansır dönemlerinde kadı olarak atanan İbn Ebî İsa'nın müşavir fukahanın sayısını tamamlamaktan ve bu makama getirilecek münasip fakihleri bulmaktan mesul olduğu sonucunu çıkarabiliriz. En azından bu kuruluşun resmî bir sıfat taşıdığı ve sayılarının tarihin bu merhalesinde takdir edildiği sonucuna ulaşabiliriz.

Münir Aclanî, *Abkariyyetü'l-İslâm* adlı eserinde *Târîhu İbn Asâkir*'e dayandırarak Müşavirler Meclisi'nin 16 üyeden teşekkül ettiğini yazar.³³⁰

Bu organizasyonda üyelik, azledilme vuku bulmazsa fakihin hayatı boyunca devam ediyor, fakihin vefatı halinde ise yerine başka bir fakih geçiyordu. Haşşâ ismiyle tanınan İsâ b. Muhammed b. Abdurrahman (v. 402 /1011) vefat ettiğinde Kadı İbn Vâfid onun yerine Fakih Ebû Muhammed b. Dahûn'u atadı.³³¹ Aynı şekilde İbn Mekvâ'nın ölümünün (v. 401/1010) akabinde Şûrâya Fakih Ebû Abbas el-Bâğânî atandı.³³² Bu misaller, 4./ 10. yy.'da müşavir fukahanın adedinin 16 müşavir olarak korunduğuna, bir müşavir fakih vefat etmedikçe diğerinin aday gösterilemeyeceğine işaret ediyor olabilir.

³²⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, c. II, s. 12, 17.

³²⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 425.

³³⁰ Aclanî, Münir, *Abkariyyetü'l-İslâmî fî usûli'l-hikem*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1985/ 1405, s. 362.

³³¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 649; İbn Beşkuval, *Sıla*, c. II, s. 434.

³³² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 680.

Müşavirler Meclisinin kuruluş aşamasında Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin başı çektiği Kurtuba müftülerinden oluşan bir grubun Kadı Yahyâ b. Ma'mer'i Emîre şikâyet etmeleri olayında 17 kişinin suht mektubuna imza attığını görüyoruz.³³³ Ancak, suht mektubu yazarların müşavirler olması gerektiği düşünülse de bu 17 kişinin tamamının müşavirlerden oluştuğuna dair bir açıklama mevcut değildir.

Ebü'l-Asbağ İsâ b. Sehl (v. 486/ 1093) bir müzakere sonrası değerlendirme de bulunurken büyük şeyhlerin isimlerini saymıştır. İbn Lübâbe, Ubeydullah b. Yahyâ el-Leysî, Eyyûb b. Süleyman, Sa'd b. Muaz, Muhammed b. Velid, Halid b. Vehb, Ahmed b. Mutar, Tahir b. Abdülaziz, Said b. Hımyer, Ahmed b. Yahyâ b. İsa, Yahyâ b. Süleyman, Ahmed b. Baki b. Mahled olarak 13 kişinin ismini zikretmiş ve “bunlar Şuyûhu'l-fütyâ ve Ashabu's-şûrâdır, el-hal ve'l-akd bunlardan sadır olur” demiştir.³³⁴

Ebü'l-Asbağ İsâ b. Sehl (v. 486/ 1093) Ahkâm adlı eserinde davalara bakan birçok müşavirin adını zikrediyor. Eser III/IX. yüzyılın son üçte birlik dilimi ve IV/X. yüzyılın başını kapsıyor. Bu eserden aynı zaman diliminde birlikte çalışan Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (38 olayda adı geçmiştir), Eyyûb b. Süleyman (24 olayda), Ubeydullah b. Yahyâ (26 olayda), Muhammed b. Velid (23 olayda), Muhammed b. Gâlib (13 olayda), Yahyâ b. Zekeriya (6 olayda), Yahyâ b. Ubeydullah (3 olayda), Ahmed b. Baytar (2 olayda), Halid b. Vehb (2 olayda), Ahmed b. Baki (2 olayda) ve Ahmed b. Yahyâ (1 olayda) olmak üzere 11 müşavirin ismini öğreniyoruz.³³⁵

Bu tarihten sonra ise yani 4./ 10. yy.'ın ilk yarısından itibaren müşavirlerin sayısı oldukça arttı. Şûrâ Meclisi'nde görev almak, “müşavir” ünvanını taşımak, ulema için kadı olmadan önce geçtiği kariyer basamaklarından biri haline geldi.³³⁶ Meselâ Muhammed b. Ebûbekir (v. 367) önce Şûrâya daha sonra Mezâlimü's-şurta makamına getirilmiştir.³³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Bâcî (v. 330) önce Şûrâya sonra kadılığa

³³³ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c. I, s. 260.

³³⁴ İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

³³⁵ Bkz.: İbn Sehl, *Vesâik fî ahkâmî'l-Kazai'l-cinâî fî'l-Endülü's*; *Vesâik fî tibbî'l-İslâmî ve vazîfetihi fî muaveneti'l-kaza fî'l-Endülü's*; *Vesâik fî şuûni'l-hisbe*; Marin, “Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus”, 44.

³³⁶ Marin, “Shura In al-Andalus”, s. 505.

³³⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 140.

atanan fakihlerden biridir.³³⁸ Muhamed b. Yebka b. Zerb (v. 361) Kadı İbn Selîm zamanında onun müşaviriydi, o vefat ettikten sonra da onun yerine Kâdî'l-cemâa oldu.³³⁹

e. Mali Haklar

Rasulullah amme hizmetini yürüten memurlarına (hâkimlerine de) maaş veriyordu. Ebû Davud'un rivayet ettiği bir hadis bu maaşı ispat ederken maaş miktarında ölçünün nasıl belirlendiğine de ışık tutar: "Kendisini istihdam ettiğimiz kimsenin karısına ait masrafları da olacaktır. Şayet hizmetçisi yoksa onlarınkini de, yine evi yoksa ev kirasını dahi alacaktır. Beytû'l-mâlden başka sebeplerle alınacak her masraf bir kusur veya hırsızlık teşkil eder".³⁴⁰ Hz. Peygamber hicri 8. yılda, Attâb b. Esd'i Mekke'ye vali kadı tayin etmiş ve kendisine aylık 30 dirhem maaş vermişti.³⁴¹

Kendileriyle istişare olunan fukaha Endülüs'ün genel yaşantısında tuttukları iyi mevkilere ve medeni hayatta üstlendikleri role rağmen uğraşlarının/çalışmalarının en büyük kısmını dini alana ayırmışlardı. Onlar fetva vererek insanların gündelik hayatta yüzleştikleri fikhî problemleri halletmekle uğraşıyorlardı.

Meselâ Ahmed b. Hilâl b. Zeydû'l-Attâr "Kurtuba çarşılarının müftüsü"³⁴², Muhammed b. Fuzeyl b. Hüzeyl el-Haddâd demir tüccarı idi ve Kurtuba çarşı ehline³⁴³ ve diğerlerine³⁴⁴ fetva verirdi.

Müşavirler Meclis üyeleri maaş alıyor muydu sorusunun cevabını net olarak bulamadık. "Fukahau'l-Müşaverûn, müşavere ve fetva ile meşgul oluyorlar bunu gönüllü olarak ücretsiz yapıyorlardı, çünkü müftü Allah ve Rasulünden teblîğ makamındadır ve bu makamı ücret ile değiştirmesi caiz olmaz"³⁴⁵ düşüncesine sahip olan araştırmacılar³⁴⁶

³³⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 55.

³³⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 142.

³⁴⁰ Ebû Davud, İmare 10.

³⁴¹ İbn Hişâm, *Sîre*, thk.: Mustafa İbrahim, Mısır, 1936, IV, 143.

³⁴² İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 133, c.I, s. 46.

³⁴³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 419.

³⁴⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 133, c.I, s. 312, c. II, s. 47; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 439.

³⁴⁵ İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed el-Cevziyye 751/ 1350, *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-Alemîn*, thrc.: Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/ 1418,

³⁴⁶ El-Kubeyî, Halil İbrahim, *Devru'l-fukaha-i fi'l-hayati's-siyasiyyeti ve'l-ictimaiyyeti bi'l-Endülüs*, Daru'l-Besâiri'l-İslâmiyyeti, 1425/ 2004, s. 179.

bulunmasına rağmen protokolde yeri bulunan, atama ve görevden alma gibi resmî prosedürlere tabi olan bir devlet görevinin ödeneğinin olmaması pek mâkul gözüküyor.

Müşavirlerin atama kararları veya ücretleri ile ilgili bir belgeye ulaşamadık. Sadece müşavirlerin görevlerini icra etmelerinin karşılığında baktıkları dava sayısı ile orantılı olarak ücret aldıklarına dair bir bilgiye ulaşabildik. “Emîr Abdurrahman tarafından kadılık makamına getirilen Muaz b. Osman eş-Şabanî sadece 17 ay bu makamda kalabildi, sonra azledildi. Bunun sebebini İbn Hâris şöyle anlatır: Hükümet işlerinde acele ediyor, daha fazla gelir elde ediyordu. Bu süre içerisinde yetmiş davaya baktı, diğer müşavirler bundan hoşlanmadılar.”³⁴⁷ Marin Manuela da Huşenî’yi kaynak göstererek müşavirlerin ücretlendirildiği sonucuna varıyor.³⁴⁸ Bizi müşavirlik görevinin belli bir ücret karşılığı olduğunu düşündüren bir diğer belge de müşavir Abdullah b. Muhammed b. Rebî et-Temîmî (d.330- ö. 415) hakkında “Tuleytula camisinde salat ve hutbe görevine getirildi, Vesaik görevini de ücretsiz yürütüyordu”³⁴⁹ ifadelerinin bulunmasıdır. Resmî bir görevin isteğe bağlı olarak ücretsiz yerine getirildiğinin belirtilmesi tüm resmî görevlerin bir karşılığının olduğunu, bunun belirtilmesine gerek duyulmayan olağan bir durum olduğunu düşündürüyor. Özellikle bir fakihe kâdî’l-cemâa olması için Emîr’in 4000 Dînâr teklif ettiği bir ülkede³⁵⁰ müşavirlerin de mutlaka belirli bir geliri, maaşı olmalıdır.

Endülüs’ün ünlü tarihçisi İbn Hayyan, Muktebes isimli eserinde kurucu müşavir olarak görülen Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile Emîr Abdurrahman b. Hakem arasındaki ilişkiden bahsederken Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin Emîr’in adaletini, kurduğu dengeyi, meydana getirdiği eserleri ve verdiği hizmetleri övgüyle anlattığından bahseder. “Sultan da onun nafakasını daha da bollaştırırdı”³⁵¹ ifadesi ilk müşavirin belirli bir maaşı olduğunu ve bunun Emîr’in memnuniyetiyle orantılı olarak arttığını göstermektedir. Daha sonra gelen müşavirlerin de aynı sistem üzere çalıştıklarını düşünebiliriz.

³⁴⁷ Nübâhî, *Târîhu Kudâti’l-Endelüs*, c. I, s. 55.

³⁴⁸ Marin, “Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus”, s. 49.

³⁴⁹ İbn Beşkuval, *Sıla*, c. I, s. 82.

³⁵⁰ Nübâhî, *Târîhu Kudâti’l-Endelüs*, c. I, s. 16. Emîr Abdurrahman b. Hakem, 213 yılında er-Reşîd’e kadılık teklif eder ve ona 4000 Dînâr vereceğini söyler ancak er-Reşîd yanaşmaz.

³⁵¹ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 41-43.

f. Endülüs Emevî Devleti Sonrası Müşavirler Meclisi

Müşavirler Meclisi II. Abdurrahman döneminde kurulduktan sonra Amiriler, Hammûdîler döneminde ve Gırnata Devleti zamanında da devam etmiştir. Âmirîler döneminde de Meclisu Şûrâ devam ediyordu. Amiriler dönemi yetkileri elinde toplayan İbn Ebû Amir, Meclisu Şûrâ yerine bir meclis önerisinde bulunmuştur.³⁵² Bu teklif kabul görmemiş ve Müşavirler Meclisi var olmaya devam etmiştir. Amirîler döneminde müşavirlik görevinde bulunan birçok isimden biri Ebû Abdullah Muhammed b. El-Attar³⁵³ çevresinde saygı uyandıran, çok yönlü fakihlerden biridir.

Hammûdîler dönemi (407- 418/ 1016- 1027) Kurtuba halifesi Ali b. Hammud, Kadısı Ebû'l-Mutarraf b. Beşir'in takdimiyle el-Kanazî ismiyle bilinen Abdurrahman b. Mervan b. Abdurrahman el-Ensârî'yi (v. 413) Şûrâyâ atamak istedi. Müslümanların yararına bir çalışma yapmak istediği için heybetini de göz önüne alarak kendisini reddetmeye cesaret edemeyeceğini düşündü, el-Kanazî'ye bir elçi gönderdi. Ancak elçi red cevabıyla hemen geri döndü. El-Kanazî, Ali b.Hammud'un gururunu hesaba katmamıştı, "Allah sultanı aziz kılsın, biz fetva vermekten kaçınıyoruz" cümlesini içeren bir mektub gönderdi, bunun üzerine Ali b. Hammud onun özrünü kabul etti ve onu rahat bıraktı. Kadı İbn Beşir, el-Kanazî'yi Şûrâyâ atadı, ancak o buna iltifat etmedi, Şûrâ ile ilgilenmedi. Bunun üzerine kadı, el-Kanazî'yi bir emirle Şûrâ üyelerinin yanına getirtti ancak o Şûrâyâ katılmadı, özür dileyerek ayrıldı.³⁵⁴

Gırnata Devleti döneminde (1231- 1492) de Müşavirler Meclisi devam ediyordu. Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Abdurrahman b. Dahhâk el-Fezarî (v. 553/) Gırnata devleti müşavirlerinden biriydi.³⁵⁵ Aynı şekilde Abdülmelik b. Ahmed b. Mervan el-Ezdî (v. 540'dan önce) Gırnata dönemi müşavirlerindendi. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed es-Seyyârî (v. 753), Gırnata'da en-Nasriyye medresesinde müderris ve Mescidi'l-Mansûra'da hatip ve müşavir olarak görev yaptı.³⁵⁶ Yahyâ b. Muhammed b. Hüseyin el-Gassânî (v. 442) Gırnata'nın büyüklerinden kabul edilen, çok saygı duyulan bir müşavirdi. Kendisinden kadı

³⁵² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medâik*, c. II, s. 9.

³⁵³ Humeydî, *Cezvetül Muktebes*, c. I, s. 29.

³⁵⁴ İbn Beşkuval, *Sıla*, c. I, s. 102.

³⁵⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 116.

³⁵⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 155.

Îsâ b. Sehl hadis aldı. Yahyâ b. Abdullah b. Îsâ (v. 570) hayatı boyunca Gırnata'da ders veren bir başka müşavirdi.³⁵⁷ Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Abdurrahman b. Dahhak el-Fezarî (v. 553) de yine Gırnata'da Müşavirler Meclisinde yer almıştı.³⁵⁸

Murabıtlar döneminde yönetimde bulunan Yûsuf b. Taşfîn (1061- 1106) zamanında tüm ülkede fukahanın müşaveresi olmaksızın hiçbir iş yapılmazdı. Hükümet, dört fakihin hazır bulunmadığı bir ortamda küçük veya büyük bir karar almaz, bir işe girişmezdi. Fakihlerle müşavere edilmeksizin hiçbir anlaşma yapılmazdı. Yûsuf b. Taşfîn'in döneminde fakihlerin sayısı Endülüs'ün fethinden sonra ulaşılan en yüksek sayıya erişti.³⁵⁹

³⁵⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû 'l-müzheb*, c. I, s. 176.

³⁵⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû 'l-müzheb*, c. I, s. 116.

³⁵⁹ Kasımî, *Nizamü 'l-hüküm*, c. I, s. 339.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN GÖREVLERİ

I- GENEL AÇIKLAMA

Fukahau'l-Müşavirûn'un yetki-sorumluluk alanı açık ve sınırlandırılmış değildi. Resmî görevleri hakkında açık bir belge yoktur. Lâkin geçerli isimlendirilme süresince ilk görevlerinin müşavere olduğu açıktır. Yani görevleri emîr /halife, kadı veya vatandaşlar için önemli olan, onların zihnini meşgul eden, fikhî açıdan müşkil olan tüm konularda fetva vermektir.

Emîr/halifeler, bazı hususî işlerinde ve yetim mallarının korunması hakkında tahkikat yapılması, bazı vakıf arazilerinin satılması, zındığın öldürülmesi, kadı seçimi veya azli gibi ammeyi ilgilendiren konularda kendileriyle istişare ediyorlardı.

Tartışılan konular, nasların ve hukukun tüm ihtimallerinden sapkın iddialara karşı hukukî prosedürün ne olacağına dair geniş bir yelpazeye sahipti.³⁶⁰

Kurtuba'nın büyük hukukçularından meydana gelen el-hal ve'l-akd adı verilen Ashabu's-Şûrâ, hukukun temel konularında da toplantılar yapıyorlardı. Divan'da gerçekleştirilen 15 müşavirin katıldığı bir toplantıda Kadı Ebû'l-Asbağ b. Sehl "davanın temel prensibi, stratejilerin en önemlisi takdir etmektir, takdir etmenin de en önemli kısmı savunmadır" diyerek toplantıyı açmıştır.³⁶¹

II-HALİFENİN DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ

A. ÖZEL KONULAR

Oruç Kefareti

Halife, danışmanlarına dinî konularda bizzat şahsını ilgilendiren ibadetle ilgili meselelerde de danıştırdı. Emîr Abdurrahman b. Hakem, Ramazan ayında bir cariyeye ile birlikte olmuştu. Danışmanlarını çağırttı ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'ye bu günahının kefaretinin ne olduğunu sordu. Yahyâ b. Yahyâ, kefaretin ancak iki ay oruç tutmakla mümkün olacağını söyledi. Bu fetva verilirken Emîrin huzurunda susan fakihler dışarı

³⁶⁰ Marin, "Shura In al-Andalus", s. 505.

³⁶¹ İbn Ferhûn, *Tebssiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

çıktıklarında Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'ye “neden kefaretin üç yolla mümkün olduğunu söylemedin” dediler. Yahyâ b. Yahyâ cevaben “eğer ben üçü arasında muhayyer bıraksaydım o, her gün aynı suçu işler ve her sabah bir köle azad ederdi, böylece bu günahı işlemekten vazgeçmezdi” dedi.³⁶²

B. GENEL KONULAR

1. Vakıf malının satın alınabilmesi

Halife, Kurtuba'da, kendisine ait bir bahçenin karşısında bulunan hastalar yararına olan bir vakfa ait araziye satın almak istedi. Dönemin kadısı Ahmed b. Bakî ona, “vakıf malının statüsünün değişmeyeceği”ni söyledi. Halife de kendisine, “konuyu fukaha ile ele almasını ve arzusunu yerine getirmek için meşru bir yol bulmaya çalışmalarını” emretti. Ancak fukaha, gerekli olan “hileli” çözümü üretemediler. Bu durum, söz konusu arsaya gerçek değerinin iki katını vermeye hazır olan halifeyi rahatsız etti. Olay, kulaktan kulağa yayıldı. Daha önce bu görevden azledilen Muhammed b. Yahyâ bundan istifade etmesini bildi. Fakih arkadaşlarından birinin aracılığı ile konu kendisine danışılacak olursa, çözüm üretebileceğini halifeye duyurdu. Halife Nâsır, derhal kadı Ahmed b. Bakî'ye, Muhammed b. Yahyâ ile müşavir olarak yeni bir istişarede bulunmasını emretti.

Kadı fukahayı topladı, İbn Lübâbe toplantıya en son geldi. İbn Bakî toplanma sebebini onlara bildirdi ve bulunacak çözümün kazandıracığı avantajı onlara anlattı. Fıkıhçıların tamamı ‘vakıf malının statüsünün değiştirilemez olduğu’ yönünde verdikleri birinci görüşlerini tekrar ettiler. Oldukça sert tartışmaların yaşandığı müzakere sırasında Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe söz alarak fikhî bir meselede gerekirse diğer mezheplerin görüşlerinden de faydalanılabileceğini söyledi ve “siz hiç çözüm bulamadığınız bir meselede İmam Mâlik'in kavline aykırı bir hüküm vermediniz mi?” diye sordu. Müşavirlerin “elbette verdik” cevabı onun beklediği cevaptı. “O halde Mü'minlerin Emîri bu çözüme en lâıyk kişidir” diyerek farklı bir mezhebe uygun çözümü ortaya koydu. Kadı, oturumda olup bitenleri hükümdara yazdı ve arkadaşlarıyla birlikte, cevap gelinceye kadar

³⁶² Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, c. II, s. 11; el-Abderî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsım, *Et-Tâc ve'l-İklîl li muhtasar Halîl*, Beyrut 1398, c. III, s. 247; İbn Mühenna, Ahmed b. Guneym b. Salim en-Nefravî, *el-Fevakihu'd-dîvanî şerhi alâ risaleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Beyrut (t.y.), c. II, s. 722; Desûkî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Arafê, *Haşiyetu'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebîr*, Beyrut (t.y.), c. I, s. 530.

bekledi. Hükümdar, cevabında İbn Lübâbe'nin fetvasını kendisine göndermesini, fetvanın gereğini uygulamasını ve arsaya karşılık olarak fiyatının iki katı bedel verilip hastalarla uzlaşılmasını emrediyordu.³⁶³ Muhammed b. Yahyâ'yı da vesâik (bir nevi noterlik)³⁶⁴ vazifesiyle taltif etti. Arkasından da Şûrâ üyeliğine getirdi. Daha sonra da Şûrâ kararında yer alan bu fetva doğrultusunda uygulama yapılarak hastahane için başka yerde daha iyi bir arsa tahsis edildi.³⁶⁵

2. Zındığın Durumu

Şûrâ Meclisi üyeleri mesâil konularında uzmandılar. Bununla birlikte, “tartışmalı akımlar” hakkında da kendilerine danışılıyordu. Bu konuda çarpıcı bir örnek, zındığın tevbesi konusunda yapılan istişaredir. 237/ 851 yılında, Endülüs'ün doğu bölgesinde peygamber olduğunu iddia eden eğitilmiş birisi ortaya çıktı. Bu kişi peygamberlik iddiasında bulunuyor, sapık görüşleriyle Kur'ânı yorumluyordu. Bazı cahil insanlar bu adama uydu ve onunla birlikte ayaklandı. Bu kişi diğer emirleri yanında şiir okumayı ve “ fitratı değiştirmemeliyiz” diyerek tırnak kesmeyi de yasaklamıştı. Yahyâ b. Halid bu adamı getirmesi için birini gönderdi. Gönderilen adam, onu yakalayıp huzura getirdi. Yalancı peygamber içeriye girer girmez Yahyâ'yı kendisine tabi olmaya davet etti. Yahyâ, bu konuyu ilim ehliyle istişare etti. Onlar bu zındığın tevbe etmesini, bunu kabul etmediği takdirde öldürülmesi gerektiğini söylediler. Adam hak olan şeyden dönmeyi diyerek tevbe etmedi. Yahyâ onun idamına karar verdi.³⁶⁶

İlim ehli olarak adlandırılan Müşavirler Meclisi bu husus üzerinde tartışırken farklı icthalarda bulundular. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe, Hz. Muhammed'in “zındık” hadisi ile ihticac ederek zındığın tevbe etmesi halinde öldürülmeyeceğine hükmetti. İbn Lübâbe bu konuda İmam Mâlik'in kavline muhalefet etmiş oluyordu. Kâdî'l-cemâa Abdurrahman b. Baki b. Mahled de aynı görüşte idi. Onlar bu konuda Emîr Muhammed ile müşavere ettiler. Baki b. Mahled tevbe istenmesi şeklinde fetva verdi. Bu konuda Muhammed b. Said b. El-

³⁶³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

³⁶⁴ Yaşaroğlu, Kâmil, “İbn Lübâbe” *DİA*, s. 160.

³⁶⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 157 (1231); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* c. I, s. 398; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 35; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 135.

³⁶⁶ İbn İzarî, *Beyân*, c. II, s. 90.

Mülevvin³⁶⁷ de muvafakat verdi. Ancak Kasım b. Muhammed her ikisine de karşı çıktı. Fetvasını, İmam Mâlik'in görüşüne bina etti ve tevbe etmesi istenmez, zındık öldürülür şeklinde fetva verdi. Kadı Baki b. Mahled, Kasım b. Muhammed'in bu görüşünü kabul etmedi ve dedi ki: Onun görüşü farklıdır, re'ye dayalıdır. Ben Muhammed b. Said ile aynı görüşteyim.³⁶⁸

3. Vergilendirme hakkında

I. Muhammed döneminde oldukça uzun süren bir kuraklık vuku buldu. Emîr I. Muhammed, Vali Velid b. Abdurrahman b. Ğânim'e vezirlerini ve meşveret ehli insanları davet etmesini emretti. Onlarla, 'uzun süren bir kuraklığın ardından ürünlerden alınan öşürün kaldırılması' konusunda istişare etti.³⁶⁹

4. Davalıların Üst Düzey Makamlarda Bulunan Kişiler Olması

a. Aceb'in yeğeni meselesi

Abdurrahman b. Hakem'in halifeliği döneminde meydana gelen bu olay şu şekilde gelişmiştir:

I. Hakem'in gözdesi ve Aceb'in yeğeni yağmur yağarken gökyüzüne bakar ve Allah'a karşı söylenmeyecek alaylı ifadelerde bulunur. Bu sözleri duyanlar da aleyhine şahitlik yaparlar ve olay Emîr'e intikal eder. Emîr II. Abdurrahman, hapsedilmesi emrini verirse de Aceb, Emîr'in yanındaki itibarını kullanarak hapsi kaldırır. Emîr bu konuda âlimlerin düşüncesi nedir, bir araştıralım diyerek şehrin fakihlerinin toplanmasını emreder. Kadı Musa b. Ziyad, İbn Habîb es-Sülemî, Asbağ b. Halil, Abdula'lâ b. Vehb, Ebû Zeyd b. İbrahim, Said b. Hassân es-Sâiğ ve Eban b. Îsâ toplanırlar, konu üzerinde istişare ederler. İbn Habîb ve Asbağ b. Halil'in dışında kalan fakihler oy birliğiyle ölüm cezası verilmesi kararını alırlar. Karar icra edilir.³⁷⁰

b. Fakih Said b. Mücahid'in müşavir Muhammed b. Halid'in evini yıkması

³⁶⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 143 (1125); İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 141 (Emîr Muhammed devrinde Şurta'ya atanmıştır.)

³⁶⁸ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 21; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 141.

³⁶⁹ İbnü'l-Kutiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 87- 88; İbn Hayyan, *el-Muktebis*, s. 172 .

³⁷⁰ Huşenî, *Kudatu Kurtuba*, s. 90- 91; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 254- 5.

Said b. Mücahid, Muhammed b. Halid (v. 327- 330/ 938- 941)'in evini yıkar. Bu husumet, bir şahsın başka bir şahsın iki evini birden yıkarak enkazlarında hak iddia etmesi şeklinde özetlenebilir. Muhammed b. Halid dava açar. Said b. Mücahid ise bu evlerin yıkım iznini Muhammed b. Halid'in babasının verdiğini ve enkazlar üzerindeki tasarruf hakkının bu izne dayandığını ifade ederek kendini savunur.

Emîr, hâkime yıkım olayının tespitinden sonra müşavirlerin görüşünü almasını emreder. Ayrıca iki evin yıkımı hususunda davacının babasının yetki verdiği iddiasının doğruluğunu ispat edecek delilleri sunabilmesi için davalıya süre verdikten sonra enkazın satışını emreder. Bu satıştan önce üzerinde hak iddia edilen enkazın vasıflarının detaylı bir şekilde beyan edilmesini ister.

Müşavirler bu köklü anlaşmazlığın davalıya harap ettiği evin kıymeti kadar para cezası vermek suretiyle çözülebileceğinde ittifak ederler. Yıkılan iki evle ilgili istenen bilgiyi sunmayı önemsemezse, sopa, kamçı vs. ile dövme (celde) veya hapis ile cezalandırılmasına karar verirler. Davalıdan üç seçenekten birini (en iyisini) seçmesini isterler:

Ya binayı eski haline getirmesi yahut binaların kıymetinin takdir edilebilmesi için en ince detayına kadar özelliklerini bildirmesi yahut da enkazın harap edip yıktığı kısmın bedelini ödemesi.

Ne var ki davalı, enkazın vasfını bilmediğini iddia eder. Enkazı gözden geçirmeksizin sattığı bahanesiyle binaların özelliklerini bildirmekten kaçınır.

Müşavirlerin görüşü, ilim ehli olan davalının ilk etapta istihlak bedelini ödemesi yapmadığı takdirde cezalandırılmayı hak edeceği şeklinde olur.

c. Müşavir Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin kardeşi hakkında

Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin kardeşi Harun b Habîb İlbîre'de oturuyordu. İlbîre halkı, kadı Abdülmelik b. Selâm el-Meafirî'ye geldiler, Harun'un içlerinden birine karşı dinen sakıncalı sözler sarfettiğini anlattılar ve bu durumu derhal çözmesini istediler. Kadı, Harun b. Habîb'i hapse attıktan sonra Emîr Abdurrahman b. Hakem'e olayı anlatan bir rapor gönderdi. Şahitlerin yeminli ifadelerini de yazıya ekledi. Emîr de Abdülmelik b. Habîb

es-Sülemî'ye ve diğer fakihlere durumu izah eden ve olayın cezayı müeyyidesinin ne olması gerektiği hakkında görüşlerini sunmalarını isteyen bir yazı gönderdi. Hukukçular, Harun b. Habîb'e ne yapılması gerektiği hususunda ihtilafa düştü. Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî kardeşinin suçsuz olduğunu delillerle ispat eden uzun bir yazı yazdı. Yazısında kardeşinin sözlerini güzel bir şekilde tevil ediyor, tek kişinin şهادetinin kabul edilemeyeceğini, bu şهادete hiçbir cezanın bina edilemeyeceğini hadisleri delil getirerek ispat ediyordu.

Bir diğer müşavir İbrahim b. Hüseyin b. Halid ise Abdülmelik'in fetvasına zıt bir yazı yazarak ölüm cezası verilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdi. Yazısı Abdülmelik b. Habîb'in yazısı kadar uzundu ve o da delil olarak birçok hadis getirmişti. Harun'un sözlerini tevil etmeye gerek duymamış ve onu zındık olmakla suçlamıştı.

İbrahim b. Hüseyin b. Âsım da Abdülmelik'in cevabı gibi uzun bir yazı yazdı. Tek şahit olması durumunda hadlerin düşürülmesi gerektiğini delilleriyle ispat etti. Yazısını "hiçbir had ölüm cezasından daha büyük olamaz. Emîr için bu konu içinde çıkılmaz bir hale geldi. Allah (c.c.) onu en munasip kararı almakta muvaffak etsin" diyerek bitiriyordu.

Kurtuba kadısı Said b. Süleyman el-Belûfî de İbn Âsım'ın cevabına benzer bir yazı kaleme aldı. Sunduğu rapor "Bu konuda ayetlerle hükmedildiğinde Harun'un öldürülmesini gerektiren bir küfür lafzı bulunmamıştır. Benim görüşüm onun öldürülmesinin gerekmediği, ağırlaştırılmış hapis cezasının yeterli olacağı yönündedir. Söylediği söz Allah'a karşı edeben ağır bir sözdür" ifadeleriyle bitiyordu.

Abdülmelik b. Habîb'den gelen cevap ilki gibi uzundu. İbrahim b. Hüseyin b. Halid'in onu nakzettği hususlara karşılık veriyor, görüşlerinin geçersiz olduğunu iddia ediyordu. Kardeşi Harun'un öldürülmesi ya da hapsedilmesi konusunda görüş bildiren fakihlerin ve kadının fetvalarını teker teker ele alarak kabul edilemeyecek yönlerini açıklıyordu.

Emîr Abdurrahman b. Hakem, Abdülmelik b. Habîb'e "ben kardeşin hakkında senin görüşünü esas aldım ve Harun'un salıverilmesini emreden bir ferman gönderdim"

dedi. İbn Habîb de Emîr'den kardeşinin Kurtuba'ya getirtilmesini ve orada tedip amacıyla hapsedilmesini istedi.³⁷¹

III. VEZİRİN DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ

Müşavirler Meclisi'nin görev ve yetkilerinin sınırlandırılmadığından daha önce bahsetmiştik. Kendilerine danışılan konular geniş bir yelpaze oluşturduğu gibi danışan makamlar da zengin bir çeşitlilik gösteriyordu. Halifeyi bizzat ilgilendiren meseleler ile devlet yönetimini ilgilendiren konularda danışan kişi halife oluyordu. Abdülmelik b. Habîb'in kardeşi ile ilgili meselede olduğu gibi halifeye kadar uzanabilen az sayıda dava gerçekleşmiştir. Esasen halifeye bağlı olan kurumların alt birimleri arasında meydana gelen davalarla vezirler ilgileniyordu.

Vezirin Sorumluluk Alanına Giren Davalar

Adliye teşkilâtını oluşturan alt birimlerden biri olan Muhtesiplik makamının kaldırılması istemiyle yapılan bir başvuru vezir tarafından Müşavirler Meclisi'ne taşınmıştı.

Ebü'l Asbağ İbn Sehl dava tutanaklarını içeren “vesâik fi şûûni'l-hisbe fi'l-Endülüs” adlı eserinde “Muhtesip, harrâzinlerin (ayakkabı üreticilerinin) sahtekârlıklarını ortaya çıkarıyor” başlıklı bir vesikaya yer vermiştir. Bu vesikada çarşı esnafı ve zanaatkârın çalışmaları üzerinde muhtesibin yaptığı denetlemeler sonucu ortaya çıkan çeşitli usulsüzlükleri ele almış.

Şûrâ Meclisi'ne görüş sorulan davada harrâzinler, muhtesibe karşı birleşirler. Onun çarşıdan çıkartılarak üzerlerindeki denetim yetkisine son verilmesini başka bir ifadeyle aleyhlerinde kullandığı kontrol yetkisinin elinden alınmasını isterler. Muhtesibin esnaf ve zanaatkâra eziyet ettiğini ve üzerlerinde hâkimiyet kurduğunu iddia ederler. Aslında bu iddianın sebebi, muhtesibin onların sahtekârlık ve usulsüzlük yaptığını ortaya çıkarması, dikkatleri onların üzerine çekmesidir.

³⁷¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 255-6.

Vezir sahibu'l-ahkâm İbn Leys, fukaha ile istişare eder. Harrâzinin muhtesibe karşı böyle bir tavır almasının, onu şikâyet etmesinin müsamaha ile karşılanıp karşılanamayacağına dair görüşlerini bildirmesini ister.

İbn Attâb, harrâzinin muhtesibin tasarruflarına karşı itiraz etmelerinin mübah olmadığına dair görüş bildirir. Tam tersine çarşıdan ilk olarak ihraç edilecek olanların itiraz edenler olması gerektiğini açıklar.

Müşavirler Meclisi kararını açıklar: “İslam hukukuna göre defolu mal satmak veya usulsüzlük yapmak fesaddir. Bu, Müslümanların mallarını gasbetmek anlamına geldiği için ceza olarak bu defolu/ kusurlu malları yakmak gerekir. Ayrıca, aldatmanın karıştığı fasit bir mal muamele için uygun değildir. Müşterisini kandırmak için tartı aletine zift süren kişi ise çarşıdan kovulur. Bu ceza, hapisle tedip etmekten veya darbetmekten çok daha şiddetli bir cezadır. Çünkü kişi aldatmasının semeresinden mahrum bırakılmış olacaktır. Çarşıda huzursuzluğa sebep olan kişi bu şekilde cezalandırılmalıdır. Tartı aletinde kullanılan kiloluğun (sunc) ağırlığında hile yapan kişinin durumu da aynıdır. Şehirde/ beldede tek bir vezin ve keyl bulunması gerekir. Bu keyl ve vezn herkes tarafından bilinmelidir ki herkes doğru ölçüye sahip olsun.”³⁷²

IV- KÂDÎ'L-CEMÂANIN DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ

A. ÖZEL KONULAR

Kâdî'l-cemâanın mal beyanına şahitlik etmek suretiyle töhmeti kaldırmak

Kadı İbn Zerb (v. 381) Kurtuba kadısı (Kâdî'l-cemâa) olarak atandığında Müşavirler Meclisi üyeleri onu tebrik için ziyaret ederler. İbn Zerb, hepsini bir odaya toplar ve oğlunu çağırır, oğlu odaya bir sandıkla girer. İbn Zerb sandığı açar, içinde oldukça büyük miktarda bir servet vardır. İbn Zerb, müşavirlere dönerek “ey arkadaşlarım! Bilirsiniz ki eskiden beri insanların su-i zanna düşmesi kadı olarak atanan kişinin imtihanıdır. Ben de başımın öne eğilmesinden korkarım. Benim bütün malım, kazancım bu sandığın içindedir.

³⁷² Ebû'l-Asbağ, Îsâb. Sehl, *Vesaik fî şuûni 'l-hisbe fî 'l-Endülü's*, s.

Kazancımı ticaretten elde ettiğimi biliyorsunuz. Bu gördüğünüz mal ortaya çıkarsa ayıplanmayayım, bu maldan fazlası ortaya çıkarsa menfur olayım” diyerek onlara bir mal beyannamesi sunmuş ve onları şahit tutmuştur.³⁷³

B. GENEL KONULAR

1. Yargı ve yargılama usulü hakkında düzenlenen oturumlar

Kâdî'l-cemâa Ahmed b. Baki b. Mahled, Müşavirler Meclisi'ni Divan'da oturuma davet etmişti. Müzakere konusu, dava ve dava usulleri, kadılar, hukuk stratejileri gibi hukukun temel ilkeleri üzerineydi. İbn Sehl, söz alarak şöyle dedi: “davanın temel prensibi, stratejilerin en önemlisi takdir etmektir, takdir etmenin de en önemli kısmı savunmadır”.³⁷⁴

2. Eserler Üzerinde Müzakereler

Önde gelen âlimlerden oluşan Şûrâ meclisi, Kâdî'l-cemâanın başkanlığında ilmi eserleri tetkik amacıyla toplantılar gerçekleştiriyordu. Kâdî'l-cemâa İbnül Attar, Şûrâ meclisini İmam Mâlik'in Muvatta adlı eseri hususunda münazara yapmaları için toplamıştır.³⁷⁵

3. Dava konuları

Bir kadın Kâdî'l-cemâaya küçük oğlunun tanımadığı bir adam tarafından kaçırıldığı iddiasıyla gelir. İddiasına göre çocuk uzak bir yere götürülmüştür. Çocuğu kaçırmakla suçlanan adam mahkemeye getirilir. Adam çocuğu alıp götürdüğünü kabul eder ancak bu kadınla daha önce Kurtuba'da nikâhlendiklerini iddia eder. Kadın bu nikâhı kabul eder, ancak nikâhın kadının huzurunda kıyıldığı tespit edilemez. Kadın “bu adamın böyle davranmasının sebebi nafaka ödemek istememesi ve çocukla aralarında nesep bağı olduğunu saklama isteğidir” iddiasında bulunur. Mahkeme Kurtuba'da Kurtuba kadısının önünde sürmektedir, nikâh da Kurtuba'da kıyılmıştır, ancak kayıt altına alınmamıştır. Kadı çocuğun getirilmesini emreder, adamı hapse gönderir ve durumu anlatan bir yazı göndererek

³⁷³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 1.

³⁷⁴ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

³⁷⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 9.

fukahau'l-müşavirîn'den görüş bildirmesini ister. Müşavir İbn Lübâbe, İbn Halid ve Eyyûb b. Süleyman ağırlaştırılmış hapis kararını isabetli bulurlar.

Kadı İbn Sehl “böyle bir şey nasıl olabilir, nikâh Kurtuba’da kıyılsın ve kayıt altına alınmasın. Şahitler olmasın ve ne kadı ne de müşavirler bu nikâhın varlığını hiçbir belgeyle ortaya çıkaramasın. Velileri de bunların arasında akit ve nikâh olduğunu açıklayamasın. Eğer bu çocuğun meydana gelmesinde kadın ve erkek her ikisinin de rızası varsa her ikisi de had cezasına çarptırılmalı, yok eğer kadın zorlanmışsa erkek cezalandırılmalı” şeklinde fetva verir.³⁷⁶

V. KADININ DANIŞMANI SIFATIYLA GÖREVLERİ

Kadı kendisine gelen konularda çözümleyemediği bir husus olduğunda Müşavirler Meclisi üyelerine danışıyordu. Müşavirler Meclisi çok geniş bir yelpazede fetva veriyorlardı. Kararlar Şûrâda tartışılıyor, oy birliği olmadığı zaman oy çokluğuyla alınabiliyordu. İbn Sehl’in Ahkâmü'l-Kübra isimli eseri bu konuda oldukça detaylı bilgiler içermektedir. Bu eserin ışığında Şûrâ’ya gelen meseleleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

A- AĞIR CEZA MAHKEMESİNİN GÖREV ALANINA GİREN DAVALARDA DANIŞMAN OLARAK KARAR VERMEK

1. Cinayet şüphesi ile tutuklanan bir şahsın azamî gözaltı süresi kaç gün olabilir?

Bir şahıs diğerini cinayetle suçlayarak Kadı’ya gelir. Ancak Kadı öğle sıcağında şahitleri dinlemek için hiç vakit bulamaz, suçlanan kişinin zimmetinin tahkik edilmesi, muhbirin ve şahitlerin dinlenebilmesi amacıyla ihtiyaten suçlunun hapsedilmesini emreder. Kadı şahitleri mahkemeden çıkardıktan sonra şahitler şahadeti yerine getirmek için geri dönmezler. Böylece resmi rapor hadisenin meydana geldiğini teyit edecek delillerden yoksun olur.

Gözaltı süresi on beş günü geçince Kadı, Şûrâ heyetinin fikrini sorar. Tahkikin tamamlanması, delillerin toplanması, şahitlerin dinlenmesi için bu bekleme süresinin bir ay veya ona yakın olabileceğine dair cevaz verirler. Ancak verilen ek süre sonunda da suçun

³⁷⁶ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hukkâm*, c. IV, s. 322.

ispatı için gerekli deliller toplanamadığından hapsin meşru bir dayanağı kalmaz. Bu durumda cinayet suçuyla itham edilen kişinin serbest bırakılmasına karar verilir.

Bu karar, Müşavirler Meclisi üyelerinin oy çokluğuyla alınır.³⁷⁷

2- Dava konusu, bir kişinin babasına eziyet etmesi nedeniyle tutuklanmasının akabinde bir kadını öldürmekle suçlanması

Kadı, babasına kötü muamelede bulunan Bişr b. Abdus isimli bir kişiyi tedip amacıyla tutuklar. Hapsin üzerinden 10 ay geçtikten sonra adaletli olmayan bazı kimseler o kişinin bir kadını da katlettiğini söylerler. Kadı Müşavirler Meclisi'ne bir yazı göndererek durumu anlatır ve cevap ister.

Müşavirler Meclisi kadının öldürülmesi haberinin şâz olduğunu ve kadının öldürülmesiyle ilgili hâkimin elinde hiçbir delil olmadığını belirtir. Yazısında hapsin üzerinden 10 ay geçtiğini ve babanın oğlunun salıverilmesini istediğini de belirten kadıya “onun salıverilmesi vaciptir, bu kadar hapis cezası inşallah edeplenmesi için yeter” cevabı verilir.³⁷⁸

B- EHLİ'Z-ZİMME HUSUSUNDAKİ DAVALARDA DANIŞMAN OLARAK KARAR VERMEK

1. Dava konusu, Müslüman olduktan sonra eski dini olan Nasranîliğe dönen bir gencin durumunun ne olacağı

Bu dava, yetişkinlik belirtileri göstermesine rağmen ergenlik çağına geldiğine dair delil bulunmayan bir genç hakkındadır. Kadı bu gence gelerek kendi vasıtasıyla Müslüman olmasını istemiş, onu sınava tabi tutmuş, onun hür iradesiyle İslam'a girmek istediğini görünce Müslüman olduğunu ilân ettirmiştir. Ne var ki bir müddet sonra genç, İslâm'dan irtidat etmek ve önceki dini olan Nasranîliğe dönmek istediğini bildirmek üzere tekrar kadıya gelir.

³⁷⁷ İbn Sehl, Ebü'l-Asbağ İsâ b. Sehl Endelüsi, *Vesaik fî ahkâmi kazai'l-cinai fî'l-Endelüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallaf, s. 17- 18.

³⁷⁸ İbn Sehl, *Vesaik fî ahkâmi kazai'l-cinai*, s. 56- 57.

Kadı, Şûrâ üyesi Ubeydullah b. Yahyâ'ya yazarak bu genç hakkındaki fikrini sorar. Müşavir Ubeydullah b. Yahyâ, “henüz buluğa ermediğine göre onu irtidattan vazgeçirmek için cezalandırmakla tehdit edin, şayet ısrar ederse Allah'ın Hak yoluna dönünceye kadar hapsedin, ısrarından vazgeçmezse şeytana uymasından dolayı müteessir olduğunuzu belirterek gitmesine izin verin” içerikli gerekçeli kararını açıklar.

Kadı, İbn Lü bâbe'nin de fikrini sorar, o da Ubeydullah'ı teyit eder.

Ancak kadı Asbağ b. Sehl'in görüşü, diğer iki müşavir Ubeydullah b. Yahyâ ve İbn Lü bâbe'nin verdiği fetva gibi değildir. İbn Sehl'e göre o ikisinin fetvası, sağlıklı bir görüşe dayanmayan son derece zayıf bir görüştür. Çünkü gencin bulûğa erdiği şüphelidir, o tehdit, korkutma, hapis ve hürriyetin kısıtlanması gibi cezalarla İslam'da kalmaya zorlanamaz.

Asbağ b. Sehl, diğer iki müşavir Ubeydullah ve İbn Lü bâbe gibi fetva vermez. Gencin buluğa ermesi hususundaki şüpheyi dayanarak seyrek görülen, farklı bir görüş bildirir.³⁷⁹

2- Dava konusu, buzağılarla Nasara'nın Müslüman mezarlıklarından geçmesi

Nasara cenazelerini taşıırken müslümanların mezarlıklarından geçiyor, taşıma işleminde kullanılan buzağılar mezarlıkların kirlenmesine ve bozulmasına yol açıyor. Nasara'nın Müslümanların mezarlarının üzerinden geçmesi, Müslümanların kabirlerinin onların ayaklarının altında kalması hoş karşılanmıyor. Kadı kendisine yapılan şikâyet üzerine Müşavirler Meclisine başvurarak onların görüşlerini almak istiyor.

Müşavirler Meclisi gerekçeli kararlarını sunarlar: Kâfirlerin ve Nasara'nın cenazelerinin Müslümanların mezarlıklarından geçirilmesi, buzağının buraları çiğnemesi mezarlıkları kirlenmesine sebebiyet verir ve bu davranış müslümanların kabirlerine saygısızlık olur. Onlar cenazelerini Müslümanların saygın yerlerinden uzak olan başka yolları kullanarak taşımalıdır.³⁸⁰

³⁷⁹ İbn Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazâi ehli'z-zimme fî'l-Endelüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983, s. 17- 18.

³⁸⁰ İbn Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazâi ehli'z-zimme*, s. 32.

3- Dava konusu, Müslüman olup sonradan eski dinine dönmek isteyen çocuk

Kadı, Müşavirler Meclisine bir yazıyla başvuruyor: “Baliğ olmamış bir çocuk bana gelerek İslâm’ı kabul etti ve Allah rızası için kendisine bakacak bir ailenin yanına yerleşti. Ebeveyni onu eski dinlerine döndürmek için yanına gelip gittilerse de çocuk buna yanaşmadı. Akşam olduğunda çocuğun babası yanıma geldi ve oğlunun ebeveynine ve eski dinine dönmesini istediğini ve bu durumda ne yapılması gerektiğini size sormamı istedi.”

İbn Lübbâbe “eğer çocuk 10 yaşında veya daha büyük birisi gibi aklediyorsa eski dinine dönmemesi için baskı yapılmalı, tehdit edilmelidir. Eski dinine dönme konusunda diretirse, ebeveynine teslim edilir ve cezalandırılmaz. Bu iş baliğ olmadan aceleye getirilerek yapılmamalı” kararını verir.³⁸¹

C- MUHTESİBİN GÖREV ALANINA GİREN DAVALARDA DANIŞMAN OLARAK KARAR VERMEK

1- Dava konusu, haddi hak eden ama bulûğa erdiği bilinmeyen birisinin durumu

İbn Lübbâbe, Hz. Peygamberin (sav), İbn Ömer’i 14 yaşında reddedip 15 yaşında kabul etmesi misalinde delil göstererek bulûğa ermenin yaşla bilineceğine hükmeder.

Müşavirler Meclisi, yaşını unutanlar hakkında sahabenin hüküm verdiğini belirterek, doğumu konusunda kesin bilgisi olan buna göre hareket eder aksi takdirde tüyün çıkıp çıkmadığına bakılır açıklamasını yapar.³⁸²

2- Dava konusu: Kanalına bakmak için kişinin evine girmenin mubahlığı

İbn Merziyan’ın eşi Asbağ kanala bakmak için evine girmelerine izin vermek istemez, bu konuda münakaşa çıkarır. Konu mahkemeye yansır, kadı Müşavirler Meclisinden bilgi ister. Meclis kararında konunun anlaşıldığı belirtildikten sonra “Asbağ kanalın nasıl olduğuna bakmak için girmeye izin vermelidir” hükmüne ulaştıkları belirtilir.

³⁸¹ İbn Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazâi ehli’z-zimme*, s. 46- 47.

³⁸² İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni’l-hisbe fi’l-Endülüs*, s. 108- 9.

Kararda ayrıca Muhammed b. Seleme hakkında da buna benzeyen bir olay vuku bulduğu ve müşavirlerin oy birliğiyle aynı kararı verdikleri notu düşülmüştür.³⁸³

D- ŞEHİRCİLİLİK KAVRAMININ KAPSAMINA GİREN DAVALARDA DANIŞMAN OLARAK KARAR VERMEK

1- Dava konusu, Mescit avlusuna ağaç dikimi mübah mıdır?

İbn Attâb'a mescit avlusuna ağaç dikimi mübah mı yoksa gayri müstehab mı şeklinde bir sual arzedilir. İbn Attâb'ın görüşü mescidlerin avlularına ne ağaç ne de başka bir nebat dikilmemesi yönündedir.

Mescit avlusunda yetişen ağaçların durumu hakkında Ahmed b. Halid'e bir soru sorulur. O, Mescit avlularına ağaç dikilmesine ne başkent Şam'ın mescidlerinde ne de başka yerlerde rastlanmadığını belirterek avluda ağaç bırakılmaksızın hepsinin kesilmesi yönünde cevap verir.

Mescit avlusunda meyve veren bir ağacın meyvesi müezzin ve mescidin hizmetinde bulunan benzer görevlilere aittir.

Meclisin gerekçeli kararı şu şekildedir: "Sa'sâ b. Selâm Kurtuba cami imamlığına atandığı dönemlerde Şam orjinli Evzâî mezhebine uygun olarak Kurtuba Camisi'nin avlusuna ağaç dikilmişti. Ancak Mâlikî doktrininde bu mekruh görülmüştür. Cami avlularında ağaç dikilmesini kabul etmeyen ve bunu mekruh sayan Mâlikî fakihler, haram kılacak bir sebep bulamadıkları halde başkent Şam'da bir örneğini görmemeleri sebebiyle ağaç dikimini hoş karşılamadılar. Bu görüşün sebebi, mescidlerin asıl fonksiyonunun ibadet ve dinin şiarlarının ikamet edildiği mekânlar olması olabilir. Mescidleri aslî amacından çıkaracak şekilde dikim yapmak, bu alanlardan çiftçi gibi istifade etmek doğru olmaz. Dolayısıyla mescitler, kendi asıl hedeflerinden dışarıya çıkacak şekilde, dikme alanına dönüştürülemez. İnsanların zihinleri ibadete ilişkin işlerden saparak bu dikilenlere bakmak, sulamak ve meyvelerini korumakla meşgul olar. Bunları da o toprağı işlemek, hazırlamak ve gübrelemek takip edecektir ki bunların ibadetle yakından uzaktan hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu iş kirlilik yaratma ve su tüketiminin yanı sıra insanların

³⁸³ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni 'l-hisbe fî 'l-Endülü*s, s. 141.

dikkatini ibadetlerden ağaçlara ve meyvelerine dikkat etmeye, toplamaya, paylaşmaya ve ibadet hedefi olmayan benzeri şeylere kaydıracaktır.”³⁸⁴

2- Dava konusu, Cuma günü çeşitli meseleleri görüşmek amacıyla camilerde halka oluşturmak.

İbn Ziyad’a Câmîü’l-mescit’te mütefakkih olmayan kişilerin fetva, ilmî müzakereler ve dinin müdafaasını içeren tartışmalar yapmak amacıyla toplanması konusunda görüşü sorulur. Bu kişilerin namaz kılma niyeti taşımaksızın mescitleri işgal ediyor ve namaz kılanlara zarar verecek şekilde halkalar oluşturdukları iddia edilir.

Mescidlerde halka oluşturanların namaz kılanlara zarar verdiği bildirilmek suretiyle mescidlerin namaz dışındaki işler için meşgul edilmesi konusunda da görüş bildirmesi istenir. İbn Ziyad’ın görüşü mescidlerin namaz için tahsis edilmiş olduğu, mescidlerde ilmî vb. konularda yapılan tartışmaların caiz olduğu yönündedir. Gerekçesini de şu şekilde açıklar: Çünkü geçmiş imamlar da bu yolu izlemişti. İmam Mâlik b. Enes (r.a.) Mescit-i Nebvî’de Cuma günü imam kamet getirinceye kadar halka oluştururdu. İmam namaz kıldırmak için kibleye yöneldiğinde fetvayı keser ve dikkatini imama verirdi. Büyük şehirlerin mescidlerinde fıkıh, din, tefsir dersleri için ilim halkaları vardı. Halkaları imamlar ve mütefakkihler oluştururdu. Bu herkes tarafından kabul görüyordu. Bu kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçektir.

Ubeydullah b. Yahyâ, İbn Lübâbe, Muhammed b. Velid, Said b. Muaz da bu görüşü paylaşırlar.

Kadı, “bu cevap istisnasız bu halkaların terkinin gayri sahih olduğuna işaret eder. Bununla birlikte, halka, dinine, ilmine, anlayışına güvenilir, konuşmalarında emin kimselerden oluşmuşsa mübah olur. İyi bilmeyen ve bilmediğiyle fetva verenler ise engellenecektir. Fakihlerin, âlimlerin halka oluşturması, talim yapması mübahtır. Ayrıca halkanın namaz vakitleri dışında oluşturulması ve namaz kılanlara zarar verilmemesi gerekir. Dünyevî istekler için, kendini övmek amacıyla insanları topluyorsa mübah olmaz,

³⁸⁴ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni’l-Ümrân fî l-Endelüs “el-mesâcid ve’ d-dûr”*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983, s. 15.

onun mescitten çıkarılması vacip olur. Bu karar Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (cc)'nın “Allah ile beraber kimseye dua etmeyin” buyruğuna da uygundur” şeklinde kararını açıklar.³⁸⁵

3- Dava konusu, hâkimin fakihlerle birlikte tartışmalı duvarı muayeneye gidişi

Bu dava mütecaviz iki komşu ev sahibi arasındaki niza etrafında dönüyor. Bu komşular Îsâ b. Dînâr ile İbrahim b. İsa'nın iki kızı Umniye ve Havva idi. Tartışma konusu bu iki evi ayıran teras ile ilgiliydi.³⁸⁶

Bu iki ev sahibinin her biri bu boş arazinin mülkiyeti üzerinde hak iddia eder. Hâkim, her iki kadının evlerinin arasındaki bu boş arazinin (teras) kendi evlerinin bir parçası olduğuna dair gösterdikleri şahitleri dinler. Fakihler ve müşavirler yeminlerine binaen bu terasın kadınların kanunî hakları olduğunu teyit ederler.³⁸⁷

4. Dava konusu, duvarının suyu komşusunun bahçesine dökülen birisi hakkında

Bu husumet komşuluk bağlarını korumak için iki komşu arasındaki ilişkide zararı önleme prensibine dayanır. Bu komşulardan birisi bahçenin sahibidir, diğeri de arsa satın almıştır. Komşu bahçedeki kadınlardan çekinmesi sebebiyle arsa sahibi, arsasıyla bahçe arasına bir duvar dikmek ister ve bu komşunun duvarının suyu öbür komşunun bahçesine akarak oraya zarar verir.

Komşu kendisini savunarak duvarın orada daha önceden de bulunduğunu ve kendisinin onu sadece tamir ettirdiğini, daha önce olmayan yeni bir zararın ortaya çıkmasının mümkün olmayacağını iddia eder.

Müşavir İbn Lubabe arsa sahibi komşunun duvarının suyunun öbür komşunun bahçesine akmasını önleme görüşündedir ve bu durumu komşuluk irtifa haklarına kıyaslar. Bu irtifa hakları, ister her iki tarafın anlaşmasıyla ister her iki mülkün mekânının gerektirdiği biçimde, bir komşunun mülkünde diğer komşunun hakkı olduğu ilkesine dayanır.³⁸⁸

³⁸⁵ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni'l-Ümrân*, s. 19- 20.

³⁸⁶ Teras: İki ev arasında bulunan boş arazi.

³⁸⁷ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni'l-Ümrân*, s. 24.

³⁸⁸ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni'l-ümran*, s. 27.

5. Dava konusu, cami avlularına tohum vb. serpilmesi konusunda muhtesiplik

Şifa Mescidi hakkında kadıya “İnsanların tohum, ağaç, bakla ve benzeri şeyleri mescidin dükkânlarına /hanlarına atmaları ve neticede mescidin onlarla kirlenmesi, ayrıca mescidin kible yönünde dışarıdan koyunların sağılmak için saklanması ve neticede çöplerin artması ve dumanın mescidin içine girmesi” şeklinde bir şikâyet getirilir.

Bu şikâyet Müşavirler Meclisi’nin dikkatini çeker ve Kadıya kararlarını açıklayan bir rapor gönderirler. Raporda “Kadı bu konuda şunu yapmalıdır: şikâyetçilerden güvendiği birisini dinlemeli, eğer zararın olduğuna kani olursa zarar giderilmelidir ve mescidin dışarısında bunu yapanlar men edilmelidirler” ifadeleri yer alır.³⁸⁹

E- KONUSU SAĞLIK, TIP, VETERİNERLİK OLAN DAVALARA DANIŞMAN OLARAK KARAR VERMEK (ADLÎ TIP)

Endülüs’te islâmî tıp oldukça gelişmişti. Hukuk davalarında bilirkişi olarak destek olması amacıyla hâkimlerin de bu alana teşvik etmesiyle doktorların sayısı dikkate değer bir artış kaydetti. Endülüs’teki doktorlarla ilgili biyografilerin azlığına rağmen elimizde bulunan biyografiler büyük ölçüde Emevî Halifeliği ve Mülûku’t-Tevâif dönemi (h. 14.-15./m. 10.-11. yy.) doktorlarıyla ilgilidir.

Endülüs’te Emevî halifeliği döneminde doktorlar konsili, halife ve hanedana bakmakla görevli küçümsenemeyecek miktarda doktordan oluşmaktaydı. Toplumun diğer kesimlerinin de kendi doktorları vardı. Hatta görüyoruz ki Ahmed b. Yunus b. Ahmed el-Harrânî, (v. 4. asrın sonu) dönemin halifesi Mustansır Billâh’dan yaptığı şurup, ilaç ve macunları ihtiyacı olan miskinlere ve hastalara vermek için izin istemiştir.

Bu doktorların biyografilerinden onların tıp ilmî yanında tabiat ilimleri, hendese, fıkıh, astronomi ile de ilgilendiklerini ve bu şahsiyetlerin ayrıca vezir, edip, şair olduklarını öğrenmekteyiz.

³⁸⁹ İbn Sehl, *Vesaik fî şuuni'l-ümran*, s. 66-67.

1- Cariye alım satımında ortaya çıkan anlaşmazlık

Sağlam olduğu iddisıyla satılan bir cariyeyi alan bir şahıs daha sonra onun yaralı, sakat ve hastalıklı olduğunu keşfeder. Satıştan rücû ve bu hileyi bertaraf edebilme konusunda Müşavir İbn Lübâbe, Eyyûb b. Süleyman ve Ubeydulah b. Yahyâ'nın görüşlerini ister.

Bu kusur hususunda müşavirler, carie kızın ayaklarındaki yaraların tabiblerce muayene edilmesini, hastalığın tespit edilmesini ister; çünkü bunlar görünen yaralardır. Karnındaki izlerin ise kadınlar tarafından kontrol edilmesi yönünde görüş bildirirler. Bu izlerin meydana geliş tarihinin belirlenmesini isterler. İzler satış tarihinden önce meydana gelmiş ve bu durum müşteriden gizlenmiş ise satış fesholur ve carie satıcısına geri verilir. Eğer izler satıştan sonra meydana gelmişse, taze ise müşteri buna katlanacaktır. Cariyenin karnındaki bu yara izlerinden haberdar olmadığına dair satıcıya yemin etmesi teklif edilir. Eğer yemin ederse aldatma müşteriye hamledilir.

Burada İbn Sehl'in aynı türden başka bir davada sergilemiş olduğu kendi görüşünü izlemediği görülür. Diğer görüşünde o şimdi kadınların teşhis edecekleri iç hastalıkları da doktoralara teyit ettirilmesini istemişti. Kadınların, cariyenin karnında izler tespit etmesi durumunda bu tespitin doktorlara arzedilmesi gerekir. Doktorlar onlarla aynı görüşü paylaşmadığı sürece kadınların bu tespiti bir değer ifade etmez.

Bu mesele hakkında varılan görüşleri şu şekilde sonuçlandırabiliriz: Bu kaide “helâk nazariyesi” adı altında günümüz kanunlarına da yansımıştır. Helâk Nazariyesinde ilke, ziyanın teslimden önce meydana gelmesi halinde satıcıya, teslimden sonra meydana gelmesi halinde ise alıcıya ait olmasıdır. Bu kaideye kıyasen cariyede satıştan önce meydana gelmiş bir kusurun varlığı satış akdinin fesih sebebidir. Bu ayıb satıcının sorumluluğundadır. Ancak satış ve teslim tamamlandıktan sonra sorumluluk müşteriye aittir. Müşavirlerin görüşü bu yöndedir.³⁹⁰

³⁹⁰ İbn Sehl, Ebû'l-Asbağ İsâb. Sehl Endülüsi, *Vesaik fi't-tıbbi'l-islâmî ve vazifetihi fi muaveneti'l-kaza fi'l-endeliis*, thk. Muhammed Abdülvehhab Hallaf, s. 23.

Yeminle ilgili ise meşveret isabet etmiştir diyebiliriz, çünkü görünürde olan kusur için yemin etme dikkate alınmaz. Ama iç hastalıklara gelince buradaki yemin önceki gibi değerlendirilemez. Çünkü burada araştırma yapmak gereklidir.

2- Dava Konusu: “Tabib ve tedavi gören hastası arasında meydana gelen ücret anlaşmazlığı”

Bir bayan doktor iki küçük kız çocuğunun tedavisi için 4 Dînâr ücret takdir edildiğini beyan ediyor. Çocukların annesi ise aralarında 12 dirhem üzerinde anlaştıklarını iddia ediyor.

Tedavi gören iki küçük kızın ikisi de iyileşemiyor, tedavi olumlu sonuç vermiyor.

Bu anlaşmazlık mahkemeye taşındığında hâkim, bayan doktorun 4 Dînâr ücret üzerinde anlaştıklarına yemin etmesini isterken çocukların annesi olan kadından da 12 dirhem karşılığında anlaştıklarına dair yemin etmesini istiyor. Ancak her ikisi de yemin edince, doktorla çocukların annesi arasındaki anlaşma feshedilir ve doktor hiçbir ücret alamaz. Çünkü doktorla hasta arasında hasta şifa bulduğunda doktorun ücreti hak edeceği şeklinde bir anlaşma vardır. İhtilâf vuku bulduğunda ücret üzerindeki hakkını kaybeder. Tabib davayı ilk açan kişi olsaydı ilke olarak ücreti alabilirdi. Ancak mahkemeye ilk başvuruyu yapan doktor olmadığına göre doktorun muayane ücreti üzerindeki hakkı sona erdi. Şayet bayan doktordan veya çocukların annesi olan hanımdan birisi yeminden kaçınsaydı yemin edenin iddiası kabul olacaktı. İkisi de yemin etmeseydi aralarındaki anlaşma fesholacaktı. Aynı şekilde ikisinin de yemin etmesi –yeminleri aynı değerde olduğu için- anlaşmanın feshini getirdi.³⁹¹

3- Dava Konusu: Bir at alım satım işlemi

Bu dava Kurtuba’da sahibi ahkâmu’ş-şurta ve sahibi’s-sûk müşavir Ebûbekir b. Hâris’in fukaha ile iddiacı falancayla at alıcısı falan arasındaki satış akdini konu edinir. Müşteri, 457 senesi Ramazan ayının sonunda anlaşma tamamlanıp el sıkışıldıktan sonra atın kusurlu olduğunu farketmiştir.

³⁹¹ İbn Sehl, *Vesâik fi’t-tıbbi’l-islâmî*, s. 29- 30.

Müşteri atın bacağında eğrilik, ayağında hassasiyet, bileğinde yaralanmaktan mütevellit delinmeler, kemik erimesi gibi kusurlar bulunduğunu iki şahitle ispat etmiştir. Aynı zamanda bu kusurların ve bu izlerin zikredilen Ramazan ayının 15'inden daha eskiye ait olduğunu ve bu durumun atın değerini düşürdüğünü ispat etmiştir. Şahitlerin şahadeti bahis konusu yılın Zilkade ayının 14. gecesi geçtikten sonra olmuştur.

Başka şahitler de davacının bizzat kendisini tanıyan ve ismini bilen Sahibu's-şurta ve sahibu's-sûk'un yanında şahadet verdiler. Şahitler satıcının Kurtuba'dan ayrıldığını ve şahadetlerinden önce yaklaşık bir aydır nerede bulunduğunu bilmediklerini, bahis konusu gecede onların şahadet ettikleri zamanda döndüğünü bilmediklerini belirttiler.

Bu dava iki bölüm halinde incelendi. İlk olarak satılan atta bulunan kusurlar ve bu kusurların ortaya konması ve tespiti ki bu da ancak işin iç yüzünü bilebilecek baytarlar aracılığıyla gerçekleşir. Şayet bu kusurların satıştan önce meydana geldiğinden kesinlikle emin olurlarsa satılan atın fiyatında bu kusurlardan kaynaklanan eksik miktardan satıcı sorumlu olacaktı. Yok, eğer bu kusurlar satıştan sonra meydana geldiyse bu işin sorumluluğunu müşteri yüklenecekti. İslâm fıkında cüzi olsun külli olsun helâk konusunda uygulana gelen usul budur.

İkinci bölüm ise atın fiyatındaki ucuzluğun yerine müşteriye telafi verilmesi konusudur.³⁹²

³⁹² İbn Sehl, *Vesaik fi 't-tıbbi 'l-islâmî*, s. 39- 40.

BEŞİNCİ BÖLÜM
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN İŞLEYİŞİ

I-MECLİS TOPLANTILARI

A. TOPLANTI YERLERİ

1. Genel Açıklama

Müşavirler Meclisi'nin toplantılarının yapılacağı yer konusunda doktrinde herhangi bir açıklama yoktur. Uygulamada da Müşavirler Meclisi toplantıları için başlangıç döneminde belirli bir yer bulunmamaktaydı. Fakihler kendilerine yönlendirilen meseleleri her nerede olursa olsun inceleyip karara bağlıyorlardı.³⁹³ Ancak daha sonraları toplantılar cami, medrese, saray bünyesindeki yerler, makam veya ev gibi çok değişik mekânlarda yapılmıştır. Ancak, Şûrâ temel bir organ olduğundan, zamanla, sadece toplantıların yapılabilmesini sağlamak üzere özel binalar inşa edilmiştir.

2. Değişik Toplantı Yerleri

a-Divan

Müşavirler Meclisi oturumlarında hukukun genel prensipleri, dava stratejileri veya kadı seçimi, azli, disiplin kovuşturması konuları ele alındığında müzakerelere Sahibu'ş-şurta, Sahibu'r-red, sahibu sûk gibi makamlarda bulunan fukaha da katılır ve bu oturumlar “divan” da gerçekleştirilirdi.³⁹⁴ Divan, vezirler ve kâtiplerin iştirakiyle oluşan meclise verilen isimdi.³⁹⁵

b-Cami

Müşavirler Meclisi'nin toplanarak halkın karşı karşıya kaldığı ortak meselelere çözüm araması halinde toplantı “Camiu'l-mescit'de” gerçekleşirdi.³⁹⁶ Cami ve mescitler,

³⁹³ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 59.

³⁹⁴ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

³⁹⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, c. II, s. 833.

³⁹⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 19; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 401.

Endülüs’de her safhadaki eğitim faaliyetlerinin vazgeçilmez mekânları idi.³⁹⁷ Îsâ b. Muhammed b. Abdurrahman (v. 402), iki kez kadı olması teklif edildiği halde kabul etmeye yanaşmamıştı. Kadı Muhammed b. Yebkâ onu Şûrâ’ya atayınca kabul etti. Hem ilim ehline hem halka ders veren Îsâ b. Muhammed Kurtuba’da Camiu’l-mescitte insanlara fetva veriyordu.³⁹⁸

c-İmâret Sarayı

Müşavirler Meclisi idarî konularda da fetva veriyordu. İdarî bir konuda tartışma varsa toplantı düzenliyorlardı. Bu toplantılar emîr veya halifenin isteği üzerine gerçekleşiyordu. Bu şekilde idarî bir müşkilin halli ve emîrin isteği üzerine yapılan toplantılar “imaret sarayında” gerçekleşiyordu.³⁹⁹

Emîr Abdurrahman b. Hakem Ramazan’da oruç bozduktan sonra şiddetle pişman olmuş, kefareti hakkında bilgi almak üzere danışmanlarını sarayda (kasruhû) toplamıştır.⁴⁰⁰

d-Medrese

Müşavir kadrosuna seçilen fakihlerin birçoğu camide, medresede, özel bir mekânda veya evinde ders verirdi. Kâsım b. Hilâl’in (v. 231(7)/ 846) evinde verdiği dersler o kadar şöhret bümüştü ki evi “Kurtuba’nın fıkıh evi” olarak anılır olmuştu.⁴⁰¹ Kasım b. Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Yessâr (v. 353)’ın evi ise “hâtümü’l-ilim= ilmin mührü, son durağı” şeklinde nitelendiriliyordu.⁴⁰² Abdurrahman b. İbrahim b. Îsâ (v. 259/ 853), Kurtuba caminin yanında “Derabü Ebû Yezid” ismiyle bilinen bir eğitim merkezinde ders veriyordu. Endülüs’ün birçok ünlü hukukçusu bu merkezde yetişmişti.⁴⁰³ Sa’d b. Muaz (v. 308/ 920) ise Câmiu’l-mescid’de bir ders halkası oluşturmuştu, kendisinden ders alan birçok talebesi vardı.⁴⁰⁴ Müşavirler kendilerinden fetva istendiğinde bu ders halkalarında meseleyi çözüme kavuştururlardı.

³⁹⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları III (İlim ve Kültür Tarihi)*, Ankara, 1997, s. 5.

³⁹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. II, s. 8.

³⁹⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.IV, s. 399;

⁴⁰⁰ Makkarî, *Neşhu’-Tîb*, c. II, s. 11.

⁴⁰¹ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ulamâi’l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1048); Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.I, s. 248.

⁴⁰² Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. I, s. 419.

⁴⁰³ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. I, s. 298.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 67 (537).

e-Makam veya İkametgah

Şûrânın gelişiminin ilk aşamasında kadı, kendi meclisinde müşavirlere danıştırdı. Bu toplantılarda danışmanların arasında farklı fikirler ortaya çıktığında hararetli tartışmalar meydana gelirdi. Fakat zamanla müşavirler, kadılara kendi evlerinden cevap verme alışkanlığı edindi⁴⁰⁵. Onikinci yüzyıl fakihlerinden İbn Abdun 5./ 11. yüzyılın sonlarında veya 6./ 12. yy. başlarında yazdığı hisbe konulu eserinde bu uygulamanın durdurulması gereken bir suistimâl olarak kabul edilmesi kanısında olduğunu yazmıştır.⁴⁰⁶

Abdü'l-A'lâ b. Vehb'in Şûrâya katılması meselesinde toplantının evde yapıldığı kaydını görüyoruz.⁴⁰⁷

f- İş Mekanları

Fakihlerin her biri kendi ders halkasında veya görev yaptığı bölgelerde fetva verirlerdi. Meselâ Ahmed b. Hilâl b. Zeydû'l-Attâr “Kurtuba çarşılarının müftüsü”, Muhammed b. Fuzeyl b. Hüzeyl el-Haddâd demir tüccarı idi ve Kurtuba çarşısı ehline ve diğerlerine fetva verirdi.⁴⁰⁸

3. Özel Toplantı Yerleri

a- Dâr

Kurtuba'da adına “dâr” denilen kendilerine ait bir mekânda toplanabiliyorlardı.⁴⁰⁹

b. Kadı Meclisleri

Leiden' da verilen bilgiye göre Şûrânın gelişiminin ilk aşamasında kadı, danışmanların arasında farklı fikirler ortaya çıktığında hararetli tartışmaların meydana geldiği kendi meclisinde müşavirlere danıştırdı.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Marin, “Shura In al-Andalus”, s. 505.

⁴⁰⁶ İbn Abdûn, *Selâsü Resâili Endelüsiyye fî âdâbi'l-hisbe ve'l-muhtesib*, trc.: E. (Variste) Levi Provençal, Kahire: Institut Français d'Archeologie Orientale, 1955, s.37.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 324.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 19.

⁴⁰⁹ Aclanî, M., *Abkariyyetü'l-İslâmî*, s. 362.

⁴¹⁰ Marin, “Shura In al-Andalus”, s. 505.

c. Beytü Şûrâ

Müşavirler Meclisi'ne has olan mekânlardan biri de 'beytü Şûrâ= Şûrâ evi" olarak adlandırılmıştır. Ebû Cafer künyeli Abdurrahman b.Muhammed b. Muhammed el-Ezdî nin biyografisinde onun beytü Şûrâdan olduğu ifade edilmektedir.⁴¹¹

B. TOPLANTI GÜNLERİ

Bu kurumun toplanmaları için muayyen bir vakit yoktu, bundan dolayı toplantıları belirli bir nizam tabi değildi.⁴¹² Toplanmalarına ihtiyaç duyulduğu zamanki bu ihtiyacı emîr/halife Kâdî'l-cemâaya⁴¹³ veya şehrin valisine⁴¹⁴ bir emirle tevcih eder, onlar da bu talebi yerine getirirdi. Kadı da görüşlerine başvurmak amacıyla toplanmalarını isteyebilirdi.⁴¹⁵ Bir ihtiyaç halinde müşavir fukahayı toplantıya davet etmesi için halifeye başvurmak vatandaşların hakkı idi.⁴¹⁶

Tatil yaptıklarına dair kesin bir bilgi bulamadık. Ancak bir kadının tatil şartı koştuğunu gördük. Halife Hişâm'ın Kâdî'l-cemâa olması için zorladığı Mus'ab b. İmrân, halifeye cumadan sonra cumartesi ve Pazar olmak üzere iki gün kendisine izin vermesini, davalara sair günler bakmayı şart koşturmuştur.⁴¹⁷ Böyle bir şartın koşulması zikre değer görüldüğüne göre nadirattan bir olay olmalı.

C. ÇALIŞMA USULLERİ

A. GENEL AÇIKLAMA

Müşavirler Meclisi oturumları ister halifenin ister kadının isterse halkın isteği üzerine gerçekleşsin takip edilen usul birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Bununla birlikte, burada, Müşavirler Meclisi'nin yargı görevlerini yerine getirirken uymuş olduğu muhakeme

⁴¹¹ El-Makkarî, *Ezhâru'r-Rıyad fî ahbaru'l-Kâdî İyâz*, thk.: Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafız Şelebî, Rabat: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1978/ 1398, c. I, s. 239.

⁴¹² Munis, H., *Şuyûhu'l-asr fî'l-Endülü*s, s. 29.

⁴¹³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 399- 401.

⁴¹⁴ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s.59; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 40.

⁴¹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.II, s. 539; İbn Ferhûn, *Tebsirâtü'l-Hukkâm*, c.2, s. 68.

⁴¹⁶ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 35 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 355.

⁴¹⁷ Nübâhî, *Târîhu Kudati'l-Endelüs*, c. I, s. 45.

kaidelerini göstermek yararlı olur kanaatindeyiz. Böylelikle Müşavirler Meclisi'nin işleyişini biraz daha yakından kavramış olacağız

C. TEMEL PRENSİPLER

1. Kaynaklar

Müşavirler Meclisi davaların çözümünde öncelikle Kitap ve Sünnet'e (Şeriat) sonra İmam Mâlik'in ve talebelerinin prensiplerine bağlı kalırdı. Mâlikî doktrinde çözümü bulunamayan meselelerde diğer mezhep hükümleri de kaynak olarak kullanılabilirdi.

Mâlikî mezhebinden olma konusunda taassup derecesine varan bir anlayış vardı. Fakihlerin büyük kısmı da İmam Mâlik ve talebelerinin ictihatları hususunda hafızdı.⁴¹⁸

Şûrâya dâhil olanın Mâlikî olması, Mâlikî değilse bile Mâlikî mezhebine göre fetva vermesi gerekliydi.⁴¹⁹ Müstakil müctehit olan fakihler dahi meselenin çözümünde Mâlikî doktrine uymaya özen gösterirdi. Kasım b. Muhammed (v. 286- 8/ 889- 90), taklidi terk etmiş, delil ve nazariyeler ile ihticac etmesine, ilmi ihtilafa hâkim olmasına rağmen Şâfiî mezhebine meyleder ancak Mâlikî mezhebine göre fetva verirdi.⁴²⁰

Ancak Mâlikî doktrin yeterli gelmediğinde Irak ekolüne veya Şafii mezhebine uygun çözümler üretilebilirdi. Ümmetin çoğunluğunun tâbi olduğu başka birçok seçkin âlimin görüşlerine uygun bir çözüm yoluna da gidilebilirdi.

2. Özellikleri

a. Yazılı-sözlü usul

Davaların görülmesi ilk önceleri sözlü olarak yürütülürdü. Kurumun gelişme göstermesiyle birlikte yazılı usûl uygulanmaya başlamış ve bu usul giderek hâkim olmuştur.

Şûrânın ilk aşamasında kadı müşkil bir mesele karşısında Endülüs dışında ilim

⁴¹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 296.

⁴¹⁹ Zübeydi, *Tabakâtü'n-nahviyyin*, s. 306.

⁴²⁰ İbnü'l-Farâdî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 122.

merkezlerinde bulunan âlimlere yazarak onların görüşlerine başvururdu. Kadı Muhammed b. Beşir el-Meafirî (v. 198)⁴²¹, Emîr Hakem b. Hişâm'ın saltanat döneminde Abdülmelik b. el-Hasan ez-Zevnân (v. 232), Gazi b. Kays, Hâris b. Ebû Said, İsmail Beşir et-Tecîbî⁴²², Muhammed b. Said es-Sebâî⁴²³ ile istişare ederdi. Fakihlerin ihtilâf ettikleri bir mesele olduğunda Mısır'a Abdurrahman b. Kasım ve Abdullah b. Vehb'e yazardı.⁴²⁴ Benzer şekilde kadı Yahyâ b. Ma'mer, Kurtuba fakihleri ihtifa düştüklerinde veya karmaşık bir olay meydana geldiğinde Mısır'a Asbağ b. Ferec'e yazar, başka bir bakış açısıyla bakması ve istenilen yönde çözebilmesi için fukahanın ihtilafından kurtuluş isterdi.⁴²⁵

Zamanla Müşavirler Meclisi resmî niteliğini geliştirdi, işlemler yazılı hale geldi. Habîb Ahmed b. Muhammed b. Ziyad 291 senesinde kadılığa geldiğinde istişare ettiği kişiden el yazısı olmadan görüş kabul etmezdi. O, kendileriyle istişare edilen fıkıhçıların olaylar hakkındaki fetvalarını yazıya geçirten, onların görüşlerini el yazılarıyla kesin kayıt altına alan ilk kadı olmuştur. O bu el yazısı ile yazma işini kâtiplerine bırakmaz, kendisi de yazmazdı, her fakih kendi görüşünü bizzat kendi yazardı.⁴²⁶

Vakıf arazisi ile ilgili olayda yukarıda da anlatıldığı gibi müzakereler sonucu alınan kararlar halifeye yazılı olarak bildirilir, halifeden de cevaben resmi yazı gelirdi.⁴²⁷

Kadılar kendilerine gelen davalarda çözüme kavuşturamadıkları meseleleri Müşavirler Meclisi'ne taşımak istediklerinde dava konusunu anlatan bir yazı kaleme alır, müşavirler de tek tek veya aldıkları ortak kararı yazılı olarak kadıya ulaştırırlardı. Yazılı usul, müşavirlerin meseleleri toplantı düzenlemeksizin evlerinden fetva göndermelerinde de başvurdukları bir yöntem olmuştur.⁴²⁸

Abdülmelik b. Habîb'in kardeşi ile ilgili meselede İlbîre kadısı durumu Emîr'e yazılı olarak bildirmiş, Emîr de müşavirlere yazı göndererek görüşlerini sormuştur. Müşavirler ve Kâdî'l-cemâa konu üzerindeki görüşlerini yazılı halde Emîr'e ulaştırmışlar,

⁴²¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 180.

⁴²² İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c. I, s. 26 (209)

⁴²³ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 59.

⁴²⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 183.

⁴²⁵ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 35; İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 54.

⁴²⁶ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 46.

⁴²⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

⁴²⁸ Marin, "Shura In al-Andalus", s. 505.

fetvalarının delilleri olan ayet ve hadisleri de ekte sunmuşlardır. Yazışma Emîr'in Abdülmelik b. Habîb'ten suçlamalara cevap hakkını kullanmasını istemesiyle devam etmiş, İlbîre kadısına Emîr'in onayladığı karar ve Emîrnâmenin gönderilmesiyle son bulmuştur.⁴²⁹

Müşavirler Meclisi'nin görüş alış verişinde bulunduğu oturumlarda veya yüksek yargıyı ilgilendiren stratejiler ele alındığında sözlü usul uygulanmıştır. Ayrıca Halife'nin şahsiyle ilgili özel istişarelerinde⁴³⁰, aynı şekilde Kadının şahsını ilgilendiren konularda⁴³¹ sözlü usule başvurulmuştur. Zındık hakkında verilecek hüküm⁴³², kuraklıkta alınacak vergilerin kaldırılması⁴³³ gibi bazı hususların istişaresinde de yazılı usul yerine sözlü usulün tercih edildiğini görmekteyiz.

Ancak kadı mahkemesinde gerçekleşen bir davaya müşavirlerin katılması durumunda yazılı usulün kullanılması bir kural olmuştur. Mahkemede yazıyı kaleme alacak özel görevliler bulundurulmuştur.

Yargılama, umumiyetle cami veya mescidin bir köşesinde yapıldı. Kadı yardımcıları ve dava taraflarının oturması için bugünkü gibi özel bir düzenleme söz konusu değildi. Kadı oturur, bu esnada yanında istişare edeceği üç ya da dört müşavir fakih, ifadeleri yazmak için bir kâtip, şahitlik yapacak udûl adı verilen kişiler bulunurdu. Yargılama esnasında düzeni sağlamak a'vân olarak bilinen kimselerin göreviydi.⁴³⁴

Kadı, davalıların hak ve hukuklarını, mülk, borç, alışveriş ve diğer işlerini defterlerine yazmak üzere noterler tayin ederdi. Adalet noterliğinin önemli bir şartı olduğu için noterlere “udul” adı da verilmiştir. Noteri seçen kadı, onun adalet vasfına sahip olmasına özen gösterirdi.⁴³⁵ Kadı tarafından dava taraflarının ifadelerini yazdırmak için mahkemede hazır bulundurulan bir diğer görevli “şahit”ti. Şahitler ayrıca evlenme, boşanma, vakıf, irat,

⁴²⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 255-6.

⁴³⁰ Makkarî, *Nefhu't-Tib*, c. II, s. 11.

⁴³¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 1.

⁴³² Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 21; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 141.

⁴³³ İbn Kûtiyye, *Târih*, s. 87- 88; İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 172.

⁴³⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s. 144.

⁴³⁵ İbn Haldun, *Devlet*, s. 572- 573.

gayrimenkul satışı vb. işlemlerle alakalı senet ya da belgeleri hazırlamak suretiyle noterlik hizmeti de sunarlardı.⁴³⁶

b. Kendiliğinden İnceleme

Kendiliğinden inceleme kavramı idarî ihtilaflarda daha çok görülmektedir. Çünkü idarî ihtilaflarda dava açılmasını beklemeden kendiliğinden harekete geçerek konuyu araştırmakta ve çözümleyebilmektedir.⁴³⁷ Ancak adlî davalarda, davaların bakılabilmesi için haksızlığa uğrayanların başvurusu gereklidir.

Müşavirler Meclisi vaki olan bir şikâyet üzerine açılan davada kadının işin içinden çıkamadığı durumlarda danışman olarak görev yaptığı için re'sen inceleme başlatmamış, kendilerine yapılan başvurular üzerine toplantılarını gerçekleştirmiştir.

c. Başvurunun Yapılması

Müşavirler Meclisine yapılacak başvuruda uygulanması gereken usul danışanın kimliğiyle ilgili olarak değişir.

Müşavirler Meclisi'ne danışarak görüşlerine başvuran kişi halife ise, halife kadının aracılığıyla müşavirleri saraya davet eder. Kâdî'l-cemâa müşavirleri oturum düzenlenmesi istemiyle toplantıya çağırır.

Şûrâ Meclisi'ne danışacak kişinin vezir veya Kâdî'l-cemâa olması durumunda da aynı prosedür takip edilir.

Halkın kadıya başvurarak halledilmesini istedikleri bir sorun olduğunda veya kadı müşkil bir dava ile karşılaştığında ya doğrudan Müşavirler Meclisine ya da halifeye yazı ile başvurur.

Halk ise merak ettikleri meseleleri ve karşılaştıkları sorunları camide veya eğitim merkezlerinde doğrudan Şûrâ üyelerine sözlü olarak yöneltirdi.

d. Davaların Karara Bağlanması: Müzakere

⁴³⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları II*, s. 145.

⁴³⁷ Maverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 80- 89.

(1)- Müzakerelerin Yapılışı ve Yönetimi

(a)-Alenîlik- Gizlilik

Halifenin isteği üzerine gerçekleşen oturumlar Divan'da veya Saray'da yapılırdı. Bu müzakereler gizli olurdu. Emîr, kadı ve Şûrâ üyelerinin dışında yetkisiz hiçkimse toplantılara katılamazdı. Ancak toplantı konusu ile ilgili olarak diğer adlî görevlilerden muhtesip, sahibu's-şurta toplantıya davet edilebilirdi. Bu düzeni sağlamaktan kadı'l-cemâa sorumluydu. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Said b. Hassân'ın isteği üzerine kadı'l-cemâanın da muvafakatını alarak Şûrâ oturumuna katılmıştı. Bu durum Abdülmelik b. Habîb'i kızdırdı. Abdülmelik b. Habîb, Emîr Abdurraman b. Hakem'e "Kadıil cemaat Şûrâ meclisine sizin izniniz olmadan birini davet etti" diyerek bir şikâyet dilekçesi yazdı. Emîr, bu şikâyeti haklı buldu ve müşavere konusu fetvayı kabul etmedi. Ayrıca, kadıyı da ikaz ederek bu durumun tekrarlanmamasını istedi.⁴³⁸

(b)- Usulü

Müşavirler davalara katılır mıydı? Hukuk bilginlerine başvurma mecburiyeti, onların hâkimin duruşmasına katılmalarını da gerektirir mi?

Bu konuda, mezhepler arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre, duruşmaya Şûrânın katılması hâkim için ihtiyarîdir. Bu, kadının keyfine kalmış birşeydir. Müsteşarların varlığı hâkimi umumî duruşmasında herhangi bir şekilde rahatsız ediyorsa, o zaman onların fikrine duruşma dışında başvurulabilir⁴³⁹. Fakat, müsteşarların duruşmaya katılmaları öngörülmüştür. Hatta, uygulamada genelde bu yöndedir. Zaten "duruşmayı müsteşarlarıyla beraber yürütmek, kadının edep kurallarından biridir" Diğer yazarlar daha da katıdırlar. "Kadının duruşmada yalnız olmaması gerekir" diyor ve bu düşünceye açıklık getiriyorlar: "aksi takdirde şüphe doğar"⁴⁴⁰.

⁴³⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 281; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 139.

⁴³⁹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-raik*, c. VI, s. 278.

⁴⁴⁰ Merginânî, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu bedâyetül-mübtedi*, Kahire 1936/1355, c. III, s. 63; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-raik*, c. VI, s. 278. (fakat diğer bir görüşe göre, müsteşarları duruşmaya girmemeleri gerekiyor, çünkü aksi takdirde hâkim tartışmaları yeterli bir dikkatle dinleyemez ve dava savunucuları onun bilgisiz biri olduğunu düşünebilirler. (bkz. Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Abdullah b. Sehl, *el-Mebsut*, Mısır 1324, c. XVI, s. 66).

Yargılama, umumiyetle cami veya mescidin bir köşesinde yapılırdı. Kadı yardımcıları ve dava taraflarının oturması için bugünkü gibi özel bir düzenleme söz konusu değildi. Kadı oturur, bu esnada yanında istişare edeceği üç ya da dört müşavir fakih, ifadeleri yazmak için bir kâtip, şahitlik yapacak udûl adı verilen kişiler bulunurdu. Yargılama esnasında düzeni sağlamak a'vân olarak bilinen kimselerin göreviydi.⁴⁴¹

Leiden' da verilen bilgiye göre Şûrânın gelişiminin ilk aşamasında kadı, danışmanların arasında farklı fikirler ortaya çıktığında hararetli tartışmaların meydana geldiği kendi meclisinde müşavirlere danışırdı. Fakat zamanla müşavirler, kadılara kendi evlerinden cevap verme alışkanlığı edindi⁴⁴² ki XII. yüzyıl fakihlerinden İbn Abdun 5./ 11. yüzyılın sonlarında veya 6./ 12. yy. başlarında yazdığı hisbe konulu eserinde bu uygulamanın durdurulması gereken bir suistimâl, görevi kötüye kullanma olduğu kanısında olduğunu yazmıştır.⁴⁴³

Kadının dava meclisine katılması için fukahayı davet etmesiyle istişare tamamlanırdı. Bu, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin kadılardan birisi hakkında görüşünü soran Abdurrahman b. Hakem'e verdiği cevapla açıklığa kavuşur. "O kadı hakkında bir bilgin yok, çünkü o ne beni meclisinde bulundurdu, ne de hükümlerinde benimle istişare etti."⁴⁴⁴

Dava, fukahau müşavirunun Kadî'l-Kudât'a hükmünde zorluk çekilen konuda görüşlerini bildiren bir rapor sunmasıyla tamamlanır.⁴⁴⁵

(c)- Yönetimi

Halifenin katılımı ile gerçekleşen oturumlarda yönetim bizzat halifeye aitti. Halife oturumlara katılmamışsa yönetim Kâdî'l-cemâaya devredilmiş oluyordu. Müzakerelere müşavirlerin davet edilmesi, toplantının gerçekleştirilmesi, müşavirlerin haricinde herhangi bir fakihin müzakerelere katılmamasının sağlanması kadının sorumluluğuydu. Yüksek yargı konularının ele alındığı müzakerelere muhtesip, ahkamu'ş-şurta, vesaik görevlileri gibi adli teşkilattan katılacak kişilerin tayini de kadının görev alanına giriyordu.

⁴⁴¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, s. 144.

⁴⁴² Marin, "Shura In al-Andalus", s. 505.

⁴⁴³ İbn Abdûn, *Selâsü Resâili Endelüsiyye*, s. 47.

⁴⁴⁴ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 47; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 53.

⁴⁴⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.V, s. 539.

(d)- Toplantı yeter sayısı

Toplantılarda salt çoğunluk aranmazdı. Kararlar da çoğunlukla alınmazdı.

Meclis oturumlarına her zaman tüm müşavirler katılmak zorunda değildi. Oturumlara katılan müşavir sayısının farklılık gösterdiğini görüyoruz. Divan'da gerçekleştirilen bir toplantıya on beş müşavir katılmıştır. Kadı Ebû'l-Asbağ b. Sehl, Şeyh İshak b. İbrahim b. Yahyâ b. El-Emin, Ahmed b. Yahyâ b. Ebû İsa, İbn Lübbâbe, Ubeydullah b. Yahyâ el-Leysî, Eyyûb b. Süleyman, Sa'd b. Muaz, Muhammed b. Velid, Halid b. Vehb, Ahmed b. Matar, Tahir b. Abdülaziz, Said b. Himyer, Ahmed b. Yahyâ b. Ebû İsa, Yahyâ b. Süleyman, Ahmed b. Baki b. Mahled'in katılımıyla gerçekleştirilen oturumda davaların görülme şekli, kadılar, hukukun temel stratejileri gibi konular ele alınmıştır.⁴⁴⁶

(2)- Karar

Kararın bağlayıcılığı

Emîr bir mesele hakkında Müşavirler Meclisinin fetvasına ihtiyaç duyduğunda farklı durumlar ortaya çıkabiliyordu. Müşavirler Meclisinin kararı oybirliğiyle alınmışsa bağlayıcı oluyordu. Emîr vakıf malı olan bir hastane arsasını satın almak istediğinde müşavir fakihler oybirliğiyle buna karşı çıkmış, o da kadıdan tekrar toplantı düzenlemesini ve müşavirlerin çözüm bulmalarını istediğini bildirmiş, onlardan caizdir fetvası almaya çalışmıştı. Sert tartışmalar bir netice vermemiş, Emîr başka çözüm yolları aramak zorunda kalmıştı. Ancak karar oybirliğiyle değil de oy çokluğuyla alınmışsa, Emîrin bu muhtelif fetvalardan birini tercih etme imkânı vardı. Onlarla istişare ederken bile bazen onların görüşlerini dikkate almadığı oluyordu.⁴⁴⁷ Emîr, fukahanın ekseriyetinin görüşüne uymak zorunda değildi. Emîrin kendi görüşüne ve menfaatine uygun olan bir veya iki fakihin görüşünü alıp diğer çoğunluğun görüşünü göz ardı edebilirdi.⁴⁴⁸ İbn Ebû Âmir'in Medinetü'z-Zehra'da yaptırdığı camide Cuma namazının kılınamayacağını müşavirlerin tamamına yakını söylediği halde kılınabileceğine dair görüş bildiren iki fakihin fetvasını tercih etmesinde olduğu gibi Emîr istediği görüşü alabiliyordu. Buna bir başka örnek de

⁴⁴⁶ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-Hukkâm*, c. I, s. 214.

⁴⁴⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 499.

⁴⁴⁸ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 84; İbnu'l-Kutiyye, *Târîhu iftitahi'l-Endelüs*, s. 93;

Abdûlmelik b. Habîb es-Sülemî'nin kardeşi Harun ile ilgili davada Abdûlmelik b. Habîb'in azınlıkta kalan görüşünü almasıdır.

Yukarıda anlatılanlardan da gördüğümüz gibi kadı da kendileriyle istişare ettiği fukahanın tamamının görüşlerine uymakla yükümlü değildi. Kadı en az bir fakihin görüşünü almakla da yetinebilirdi.

Kadı, müşavirlerin ekseriyetinin görüşünü almak zorunda olmadığı gibi bazen birinin bazen de diğerinin görüşünü alabilirdi.⁴⁴⁹

Huşenî “Kurtuba kadısı Yahyâ b. Muammer'in Esbağ b. Ferec'e yazdığı mektupları güzelce okudu bu meselelerdeki cevabını ondan istedi”⁴⁵⁰ demiş ancak bize bu mektupların içyüzünden bahsetmemiştir.

D. EMÎR/HALİFENİN MÜŞAVİRLER MECLİSİ İLE İLİŞKİLERİ

Emir idarî ve adlî yetkiyi şahsında toplamış, bu yetkiyi vekaleten bazı organlara devretmiştir. Bu organlardan birisi de yargı erkini oluşturan kurumlardan biri olan Müşavirler Meclisi'dir. Emir devlet yönetiminde karar verirken zor durumda kaldığında danışmanlarıyla fikir alışverişi yapardı. Böylece hem kararı dînî bir temele oturuyor hem de halkın karara muhalefeti asgarî düzeye inmiş oluyordu. Yetim mallarının korunması, vergi düzenlemesi, savaş kararları ve barış anlaşmaları gibi hayatî hususlarda Müşavirler Emîrin karar almasında durumu hukukî bir temele dayandırmak suretiyle hem Emîr hem toplum için rahatlatıcı olmuşlardır.

Emîr kendini ilgilendiren özel konularda, ibadet hayatıyla ilgili hususlarda da emîr/halife Müşavirler Meclisi'nin oturumlarına katılmayı talep ettiği zaman toplantılar sarayda gerçekleşiyordu. Nitekim fukahanın ihtilaflarını azaltmak suretiyle ilk düzenleme yapan Abdurrahman b. Hakem, fukahanın tartışma meclisini saraya taşımış ve onların kendi yanında konuşmalarını emretmiştir.⁴⁵¹ Müşavirleri emîr adına saraya davet eden Kâdî'l-cemâa, emîr toplantıya katılmadığında onu temsilen oturumları da yönetiyordu.

⁴⁴⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.II, s. 539.

⁴⁵⁰ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 46.

⁴⁵¹ Nüveyrî, *Nihayetü'l-ereb*, c. 23, s. 386.

Müşavirler Meclisi'nde alınan kararlar anında resmî bir yazıyla halifeye iletiliyor, halife fetvanın kabulüne dair cevabî bir yazı gönderiyordu. Bazı özel hallerde de inceleyip etüt etmek için fukahau'l-müşavirûnun bizzat kendilerinden fetvalarını resmî bir belgeye yazmalarını istiyordu.⁴⁵²

Hastalar yararına vakfedilen bir arazinin Halife tarafından satın alınmak istenmesi olayında müşavirler sarayda toplanmışlardı. Müzakereler sona erdiğinde Kadı, oturumda olup bitenleri hükümdara yazdı ve arkadaşlarıyla birlikte, cevap gelinceye kadar, buluştukları aynı yerde bekledi. Hükümdar, cevabında İbn Lübâbe'nin fetvasını kendisine göndermesini, fetvanın gereğini uygulamasını ve arsaya karşılık olarak fiyatının iki katı bedel verilip hastalarla uzlaşılmasını emrediyordu.⁴⁵³

Emîr Abdurrahman b. Hakem ile Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî arasındaki bağ tüm emîrler ve müşavirler için geçerli değildi. Kadı seçiminde müşavir fakihin tavsiyesini dikkate alan emîrler olduğu gibi onların görüşlerine başvurmadan kendi tercihleriyle hareket eden emîrler de vardı.⁴⁵⁴ Hatta kadılar müşavir seçiminde veya azlinde rol oynayabiliyordu.

Emîr bir mesele hakkında Müşavirler Meclisinin fetvasına ihtiyaç duyduğunda farklı durumlar ortaya çıkabiliyordu. Müşavirler Meclisinin kararı oybirliğiyle alınmışsa bağlayıcı oluyordu. Emîr vakıf malı olan bir hastane arsasını satın almak istediğinde müşavir fakihler oybirliğiyle buna karşı çıkmış, o da kadıdan tekrar toplantı düzenlemesini ve müşavirlerin çözüm bulmalarını istediğini bildirmiş, onlardan caizdir fetvası almaya çalışmıştı. Sert tartışmalar bir netice vermemiş, Emîr başka çözüm yolları aramak zorunda kalmıştı. Ancak karar oybirliğiyle değil de oy çokluğuyla alınmışsa, Emîrin bu muhtelif fetvalardan birini tercih etme imkânı vardı. Onlarla istişare ederken bile bazen onların görüşlerini dikkate almadığı oluyordu.⁴⁵⁵ Emîr, fukahanın ekseriyetinin görüşüne uymak zorunda değildi. Emîrin kendi görüşüne ve menfaatine uygun olan bir veya iki fakihin görüşünü alıp diğer çoğunluğun görüşünü göz ardı ettiğine dair elimizde birkaç örnek bulunmaktadır.⁴⁵⁶

⁴⁵² Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 60.

⁴⁵³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

⁴⁵⁴ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 101; Munis, H., *Şuyûhu'l-asr fi'l-Endülüs*, s. 29.

⁴⁵⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 499.

⁴⁵⁶ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 84; İbnu'l-Kutiyye, *Târîhu iftitahi'l-Endelüs*, s. 93;

E. KADÎ'L-CEMÂA'NIN MÜŞAVİRLER MECLİSİ İLE İLİŞKİLERİ

Kadî'l-cemâa, Adliye teşkilâtının başındaki isimdi ve emîrin yargı yetkisini devrettiği yargı organlarıyla arasındaki iletişimi sağlardı. Emîrin talebi üzerine Müşavirler Meclisi'ni toplantıya çağırır, onlara emîrin çözüm beklediği hususu iletir, onun katılmadığı toplantılara başkanlık ederdi. Kendi görev alanına giren hususlarda Müşavirler Meclisini davet etme yetkisi de vardı.

Kadının fukaha ile istişaresinden şunu görüyoruz ki, kadı emîrin izin vermediği, razı olmadığı bir fakihle istişare edemezdi. Ama kadı istişare meclisindeki fukahadan istediğinin görüşünü almayabilirdi.⁴⁵⁷

Genellikle Kadî'l-cemâa onlarla müşkil durumda kaldığı ahkâmda istişare eder⁴⁵⁸ ve fikirlerine güvenirdi.⁴⁵⁹ Çünkü müşavir fakihler şehrin âlimlerinin büyüklerindendi ve İslam şeraatına ters düşmemesi için hükümlerde adaleti ve hakkı araştırıyorlardı.

Kadı müşavirlerine sadece hukukî konularda değil, zor durumda kaldığı, ihtiyaç hissettiği özel mevzularda da danışırdı. Kadı Said b. Muhammed b. Beşir (v. 210) kendisine emanet edilen bir sır hakkında nasıl davranacağı hususunda Yahyâ b. Yahyâ el- leysî ile istişare etmiş ve onun verdiği tavsiye ile hareket etmiştir.⁴⁶⁰

Kadılarından biri, kendisiyle istişare edilen fakihin görüşünü el yazısıyla kayıt ettirmeden kabul etmezdi. Huşeni bu konuda şöyle diyor: 291 senesinde Habîb Ahmed b. Muhammed b. Ziyad kadılığa geldiğinde istişare ettiği kişiden el yazısı olmadan görüş kabul etmezdi. O, kendileriyle istişare edilen fıkıhçıların olaylar hakkındaki fetvalarını yazıya geçirten, onların görüşlerini el yazılarıyla kesin kayıt altına alan ilk kadı olmuştur. O bu el yazısı ile yazma işini kâtiplerine bırakmaz, kendisi de yazmazdı, her fakih kendi görüşünü bizzat kendi yazardı.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 133, c.II, s. 166.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 40, 42; Kadî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 406, 422- 424, 444.

⁴⁵⁹ İbn Ferhûn, *Tebsirâtü'l-Hukkâm*, c.2, s. 68, 101, 116, 126.

⁴⁶⁰ Kadî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 248.

⁴⁶¹ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 46.

Kadının dava meclisine katılması için fukahayı davet etmesiyle istişare başlandı. Bu, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin kadılardan birisi hakkında görüşünü soran Abdurrahman b. Hakem'e verdiği cevapla açıklığa kavuşur. "O kadı hakkında bir bilgim yok, çünkü o ne beni meclisinde bulundurdu, ne de hükümlerinde benimle istişare etti."⁴⁶² Dava, fukahau müşavirunun Kâdî'l-cemâaya hükmünde zorluk çekilen konuda görüşlerini bildiren bir rapor sunmasıyla tamamlandı.⁴⁶³

Lâkin bazı hallerde kadının müftülerden birinin münferid görüşünü aldığını görürüz⁴⁶⁴. Bazı durumlarda da müftü veya müşavirin görüşü terk edilir, aralarındaki tartışma uzar, bunun üzerine müşavir kızar ve ayrılır, Kadı onun hükmünü geçerli kılar.⁴⁶⁵

Yukarıda anlatılanlardan da gördüğümüz gibi kadı da kendileriyle istişare ettiği fukahanın tamamının görüşlerine uymakla yükümlü değildi. Kadı en az bir fakihin görüşünü almakla da yetinebilirdi. Ancak mutlaka görüşlerden birini alarak hüküm vermeliydi. Kadı Yahyâ b. Ma'mer, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî veya Said b. Hassan veya Zevnan'dan fetva istemeği reddederek hükümleri askıda bırakmıştı. Emîr bu olaya sinirlenerek fakih Abdülmelik b. Habîb'i kadılığa tayin etmiştir..⁴⁶⁶

Kadı müşavirûnun ekseriyetinin görüşünü almak zorunda olmadığı gibi bazen birinin bazen de diğerinin görüşünü alabilirdi⁴⁶⁷. Farklı bir durum da Kadılardan biri hakkında okuruz: Bir iş üzerinde karmaşık bir durum ortaya çıktığında veya Kurtuba Fukahası ihtilafa düştüğünde onları yavaşlatır ve Mısır'a Esbağ b. Ferec'e yazardı, başka bir bakış açısıyla bakması ve istenilen yönde çözebilmesi için fukahanın ihtilafından kurtuluş isterdi.⁴⁶⁸

⁴⁶² Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 47; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 53.

⁴⁶³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.V, s. 539

⁴⁶⁴ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 50; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 54.

⁴⁶⁵ Munis, H., *Şuyûhu'l-asr fi'l-Endülüs*, s. 29.

⁴⁶⁶ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 49- 50; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 54.

⁴⁶⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.II, s. 539.

⁴⁶⁸ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 35; İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 54.

Huşenî “Kurtuba kadısı Yahyâ b. Muammer’in Esbağ b. Ferec’e yazdığı mektupları güzelce okudu bu meselelerdeki cevabını ondan istedi”⁴⁶⁹ demiş ancak bize bu mektupların içyüzünden bahsetmemiştir.

Yahyâ b. Ma’mer’in cesaretle giriştiği bu iş Kurtuba’da kendileriyle istişare edilen istişareci fakihleri kızdırdı. Onun kuyusunu kazmaya başladılar, onu halka kötü göstermeye çalıştılar. Bu da onun azlini isteyen Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin cemaatle dostluğunu pekiştirdi.”⁴⁷⁰ Bu olay daha önce dile getirdiğimiz “fukahadan en az biri ile istişare edilmesi şartına” da bir örnektir.

Müşavirler Meclisi’ne atama kararnamesini emîr imzalıydı. Ancak Kâdî’l-cemâa tavsiyelerde bulunur, emîrin onayıyla atama yapabilirdi. Kadı beğendiği kişilerin danışmanı olarak atanmasını emîr’den isterdi. Kadı Baki b. Mahled, halifeden üç kişinin atanmasını istemiştir.⁴⁷¹ Siyasî otoritenin zayıfladığı zamanlarda kadının kendi başına atama yapabildiğinden de daha önce bahsetmiştik.

⁴⁶⁹ Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, s. 46.

⁴⁷⁰ İbn Hayyan, *el-Muktebes*, s. 54; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 52.

⁴⁷¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, c. I, s. 299.

ALTINCI BÖLÜM
MÜŞAVİRLER MECLİSİ'NİN DENETLENMESİ

I. GENEL AÇIKLAMA

Müşavirler Meclisi, esasen bir üst yargı kurumu olarak devletin yüksek bir kuruluşudur. Buna rağmen Müşavirler Meclisi nin yerine getirdiği görevler de denetime tabidir. Bu denetim idari denetim, kamuoyu denetimi ve siyasi denetim olarak karşımıza çıkar.

A. İDARÎ DENETİM

Müşavirler Meclisi'nin yerine getirdiği görevler, idarî açıdan hiyerarşik bir denetime tabidir. Bu tür denetimi yapanlar, yargı yetkisinin sahibi olup bu yetkiyi başkasına devreden halife, vezir ve kadi'l- cemaadır.

Halife yürütme organının başıdır. Bu sıfatla kendisine ait yetkiyi devrettiği görevliyi ve bu görevlinin çalışmalarını daima denetlemeye yetkilidir.⁴⁷² Bu denetim, tamamen hiyerarşik bir denetimdir. Aynı şekilde vezir ve Kâdî'l-cemâa da sahip oldukları yetkiyi devrettikleri görevlileri ve onların işlemlerini denetleyebilirler.

Hiyerarşik denetim yetkisini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Müşavirler Meclisi'nde görev yapanlar, ikincisi de bu görevlilerin yerine getirdiği çalışmalar üzerindeki denetim yetkisidir.

Kadı, fakih ve hukukçular Müşavirler Meclisine atanmakla bir kamu görevlisi konumuna gelirdi. Kamu görevlileri üzerinde tayin, terfi, azil, hizmet türünü ve yerini değiştirme gibi memur hukukuyla ilgili hiyerarşik yetki esasen halifeye aitti. Üyelerin seçiminde de son söz halifeye ait olmakla birlikte kadi'l-cemâa tavsiye niteliğinde kararlar alabilirdi. Meclis üyeleri de bir fakihin meclise katılması hususunda halifeye teklif sunabilirdi. Kural olarak, fakihi emîr/halife seçer, tayin ettiği fakih Müşavirler Meclisine katılırdı.⁴⁷³ Bazen de Kurtuba kadısı Kâdî'l-cemâa, müşaviri emîr/halifenin muvafakatını

⁴⁷² İbn Haldun, *Devlet*, s. 556; Maverdî, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, s. 12- 13.; Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, s. 11-12.; Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 9.

⁴⁷³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 369; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 31, 139; İbn Beşkuval, *Sıla*, c.I, s. 23; Munis, H., *Şuyûhu'l-asr fi'l-Endülüs*, s. 28; Merakeşî, A., *Vesâikü'l-Murabıtın ve'l-Muvahhidin*, s. 71.

almak suretiyle kendisi tayin ederdi.⁴⁷⁴ Haşşâ ismiyle tanınan Îsâ b. Muhammed b. Abdurrahman (v. 402 /1011) vefat ettiğinde Kadı İbn Vâfid onun yerine Fakih Ebû Muhammed b. Dahûn'u atamıştır.⁴⁷⁵

B. KAMUOYU DENETİMİ

Başta devlet başkanı olmak üzere, bütün devlet memurlarını denetlemek ve onları doğru yola yönleltmek siyasî haklardan biridir. Bu, esasen bütün ümmete şamil bir selâhiyet ve fonksiyon olup, onları temsilen Şûrâ üyeleri, din ve hukuk âlimleri, bilirkişiler ve uzmanlar tarafından ifa edilir.⁴⁷⁶

Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe (v. 330/ 942), Emîr III. Abdurrahman tarafından İlbîre (Elvira) kadılığına ve Kurtuba'da Şûrâ üyeliğine atanmıştı. İlbîre halkı hakkında şikayetçi olunca bu görevinden azledildi. Daha sonra bazı âlimlerle çekişmesinin halifeye intikal etmesi üzerine Şûrâ üyeliğinden de azledildi. Bu sırada Kadılık görevini Habîb b. Ziyad yürütüyordu. İbn Afîf'in dediğine göre İbn Lübâbe hakkında halife Nâsır Lidînillah'a şikayette bulunanlar onun dinî konularda utanç verici şeyler yaptığını söylemişlerdi. Halife de onun Şûrâdan ve adalet işlerindeki görevinden alınmasını emretti, evinde zorunlu ikametle cezalandırıldı ve fetva vermesi yasaklandı.

C. FUKAHANIN DENETİMİ

Müşavirler Meclisi üyeleri kendi zamanlarının otoritesi kabul edilen fakihler oldukları için tasarrufları yine kendi seviyelerinde bulunan fakihlerce denetlenebiliyordu.

El-Utbî, Asbağ b. Ferec'in Mustahrece adlı eserini cem etmişti. Abdü'l-A'lâ'nın yanında da Asbağ b. Ferec'in ders notları vardı. İbn Vaddah bir meseleyi her ikisine ayrı ayrı sormak suretiyle notlarının doğruluğunu kontrol etmiştir. Ahmed b. Halid de Utbî'nin

⁴⁷⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 425; ; İbn Beşkuval, *Sıla*, c. II, s. 434.

⁴⁷⁵ İbn Beşkuval, *Sıla*, c. II, s. 434; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.IV, s. 649.

⁴⁷⁶ Bu konuda bkz. Hasaneyn, Ali Muhammed, *Rikabetu'l-Ummeh ale'l-Hukkâm-Dirase Mukarene beyne's-Şeria ve Nuzûmi'l-Hukmi'l-Vadiyye*, Beyrut- Riyad 1988, s. 229- 554; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1974, c. I, s. 106-107; Mubarek, Muhammed, *Nizâmu'l-Hukm*, Beyrut 1974, s. 37-40; Udeh, Abdülkadir, *İslâm ve Siyasî Durumumuz*, çev. Bekir Eryarsoy, İstanbul 1982, s. 231- 235.

talebesi İbn Lübâbe'ye “doğrusunu yanlışını bilmeden bu Mustahrace'yi insanlara okutuyorsun” diyerek onun ders vermesine şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü 'l-müzheb*, c. I, s. 130.

YEDİNCİ BÖLÜM
MÜŞAVİRLER MECLİSİ ÜYELERİNİN HAYATLARI

I. İLK MÜŞAVİRLER

A. II.ABDURRAHMAN (206-238/ 822- 852) DÖNEMİ

1. *Ebû Muhammed b. Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî (v. 234/ 848)478*

İmamü'l-hüccet, Endülüs fakihlerinin fakihî, âlimlerin reisi gibi adlarla taltif edilen Ebû Muhammed b. Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî (v. 234/ 848) Muvatta'yı Şebtûn'dan aldıktan sonra 28 yaşında rihleye çıkarak İmam Mâlik'ten sema yoluyla tekrar aldı. Ölünceye kadar İmam Mâlik'e hizmet etmiş, cenazesinde de hazır bulunmuştur.⁴⁷⁹ Mekke'de Süfyân b. Uyeyne, Mısır'da Leys b. Sa'd, Abdullah b. Vehb ve İbn Kasım'dan ders aldı. Bu derslerden derlediği on ciltlik bir eser hazırladı. Endülüs'e ilmini artırmış olarak döndü. Muvatta'yı İbn Kasım'dan sema' yoluyla alan ve yirmi ciltlik bir kitap yazan İsâ b. Dînâr'dan sonra Endülüs'te fetvanın merkezi, Muvatta'nın en meşhur rivayetinin sahibi⁴⁸⁰ Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî oldu.

Yahyâ b. Yahyâ, Emîr Hakem b. Hişâm'ın fakihlerin etkisini yok etmek amacıyla giriştiği âlim kırımından payını almış,⁴⁸¹ meşhur Rabaz vakasında başkaldırmakla suçlanmış, Tuleytula'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Onu firarı esnasında Kurtuba'da Said b. Abdus korumuş, Yahyâ b. Yahyâ, Hakem b. Hişâm'dan özür dilemiş, eman istemiş, Emîr eman verince de Kurtuba'ya dönmüştür.⁴⁸²

Marin Manuela İbnü'l-Faradî'nin Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'yi müşavir olarak nitelendirmediğini söyler.⁴⁸³ Fakat, İbn Hacer'in Lisanü'l-Mîzân adlı eserinde "İbnü'l-Faradî, Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ'yı, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Said b. Hassan,

⁴⁷⁸ Yahyâ b. Yahyâ El-Leysî'nin hayatı için daha geniş bilgi bkz.: Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 96-98, 197, 295, II, 534; İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemau'l-Endülüs*, c. II, s. 176-179 (1556); İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, VI, 143-146; El-Yafîi, *Mir'atü'l-Cenân*, c. II, s. 113; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 9; es-Siyer, X, 519; Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdurrahman b. Hüseyin Irakî, *Tarhû't-tesrîb fî şerhi't-takrîb*, c. I, s. 289.

⁴⁷⁹ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. II, s. 9.

⁴⁸⁰ Hattab, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi muhtasaru's-şeyhu'l-Halîl*, Riyad 1423, c. I, s. 12.

⁴⁸¹ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. V, s. 15.

⁴⁸² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 122; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. II, s. 9.

⁴⁸³ Marin, "Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus", s. 33.

Abdûlmelik b. Habîb ve Asbağ b. Halil ile birlikte Şûrâdaki büyük şeyhlerle birlikte zikreder” ifadesi geçmektedir.⁴⁸⁴

Yahyâ b. Yahyâ vefat ettiğinde (v. 234) 82 yaşındaydı.⁴⁸⁵

2. *Îsâ b. Dînâr (v. 212/ 828)*

Ebû Muhammed Îsâ b. Dînâr b. Vâkîd el-Gâfikî el-Kurtubî.

Bu heyetin ilk üyelerinden biri Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin yakın arkadaşı olan Hîc Mihnesi’nde beraber bulunduğu⁴⁸⁶ fakih Îsâ b. Dînâr (v. 212/ 828)’dı.

Tuleytula’da doğdu, öğrenimine Kurtuba’da devam etti. İlim tahsil etmek ve hac yapmak amacıyla Hameyn’e ve Kahire’ye gitti. Kahire’de İmam Mâlik’in önde gelen talebesi Abdurrahman b. Kâsım el-Utekî’den (v. 191/ 807) ders aldı. Ayrıca İmam Mâlik’in diğer talebeleri Abdullah b. Vehb b. Müslim (v. 199/ 814), İbn Abdülhakem ve Eşheb b. Abdülaziz el-Kaysî’nin (v. 204/ 819) derslerine devam ettiği⁴⁸⁷ bilgisinin aksine kendisini İbn Kâsım ile sınırladığı diğerlerinden ders almadığı bilgisi de vardır.⁴⁸⁸ Oğlu Ebân b. Îsâ, İbn Habîb es-Sülemî, Asbağ b. Halil, Hârûn b. Sâlim el-Kurtubî ve İbn Müzeyyin gibi birçok âlim kendisinden ders aldı.

Emîr Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman zamanında ortaya çıkan “Mihnetü’l-Hîc” ve “Fitnetü’r-Rabaz” adı verilen karışıklıkların olduğu bir dönemde iftiraya uğrayak bir yıl hapiste kaldıktan sonra kendisinin Îsâ b. Dînâr olduğu anlaşıldı, serbest bırakıldı, Emîr Hakem kendisinden özür diledi. Tuleytula kadılığına getirildi ardından Şûrâ üyeliğine tayin edildi ve ömrünün sonuna kadar bu görevde kaldı. Emîr Hakem ve oğlu Abdurrahman dönemlerinde yaşayan Îsâ b. Dînâr, onlardan saygı gördü. 24 Şevval 212 tarihinde Tuleytula’da vefat etti. Ölümüyle ilgili birçok şeyi önceden haber vererek keramet gösterdiği kaydedilmektedir.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali, *Lisanü’l-Mîzân*, Beyrut 1986, c. III, s. 382 (1532)

⁴⁸⁵ İbn Haldun, *El-İber*, c. I, s. 79.

⁴⁸⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.II, s. 202.

⁴⁸⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 16; Yaşaroğlu Kâmil, “Îsâ b. Dînâr”, *DİA*, s. 479.

⁴⁸⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 19; Sa’d, Kâsım Ali, *Cemheretü Terâcimü’l-Fukahai’l-Mâlikî*, Dubai, 2002/ 1423, s. 907.

Takvâ ve zühd ehli olan İsâ b. Dînâr için Şîrâzî “40 yıl yatsı namazının abdestiyle sabah namazını kılmıştır” demiştir. Mâlikî mezhebinin otoritesi ve fetva merci’ idi. Bu hususta kimse onu geçemiyordu.⁴⁸⁹ Mâlikîliğin Endülüs’te yayılmasında, Evzâîliğin yerini alarak resmî mezhep haline gelmesinde Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve talebesi İbn Habîb es-Sülemî gibi âlimlerin yanı sıra İsâ b. Dînâr’ın da önemli bir rolü olmuştur.⁴⁹⁰ Kaynaklarda birçok âlimin kendisinde övgüyle bahsettiği İsâ b. Dînâr hakkında Muhammed b. Ömer b. Lübâbe “Endülüs’ün fakihi İsâ, âlimi Abdülmelik b. Habîb, akıllısı Yahyâ b. Yahyâ’dır” demiştir. Hocası İbn Kâsım ise onu “ardında kendisinden daha fakih kimseyi bırakmayan kişi” diyerek övmüştür.

Oğlu Ebân b. İsâ, babasının ömrünün sonlarına doğru fetvâ vermeyi terk ederek hadisle amel etmeyi tercih ettiğini bildirmiştir.⁴⁹¹

Eseleri: İbn Kâsım’dan dinlediği rivayetler yirmi kitap oluşturmuş, Mâlikî fıkına dair on cüzden meydana gelen el-Hidâye adlı bir eser telif etmiştir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin eserleriyle İbn Habîb es-Sülemî’nin el-Vâzıha adlı eserlerinden daha değerli kabul edilen bu kitapta müellifin İbn Kâsım’dan aldığı derslerin yanı sıra kendi görüşlerinin de bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁹²

3. *Kâsım b. Hilâl (v. 231(7)/ 846)*

Endülüs’te Yahyâ b. Yahyâ’nın da hocası olan Ziyad b. Abdurrahman (Şebtûn)’dan ders almış daha sonra çıktığı ilim yolculuğunda İmam Mâlik’in talebeleri İbn Kâsım ve İbn Vehb’den, ayrıca Mısır ve Medine’de bulunan diğer talebelerinden de dersler alarak mesâilde âlim derecesine yükselmiş, evinde dersler vererek evinin “Kurtuba’nın fıkıh evi” ismini almasına sebep olmuş bir fakihdi.⁴⁹³

⁴⁸⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, c.I, s.65-66; İsâ Muhammed Abdülhamid, *Târîhu’t-ta’lim fi’-Endelüs*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1982, s. 83.

⁴⁹⁰ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 262.

⁴⁹¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 19.

⁴⁹² İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 262; Ebû Fazl İyâz, *Cemheretü Terâcimü’l-Fukahai’l-Mâlikî*, s. 907.

⁴⁹³ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ulamâi’l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1048); Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.I, s. 248.

4. Abdülmelik b. Hasan ez-Zunnân (v. 232/ 847)

Ebû Mervân (Ebû Hasan) Abdülmelik b. Hasan b. Muhammed b. Yunus b. Ubeydullah b. Ebî Râfi' (Rasulullah (sav)'in mevlâsı).

Rihle yapmış ve Eşheb, İbn Kâsım, İbn Vehb ve diğerlerinden ders almıştır. Kendi kuşağının en eskisi, ilim ve fetvada en öne çıkanıydı.

Emîr Hişâm b. Abdurrahman zamanında (172- 180) da Yahyâ b. Yahyâ ile beraber fetva verirdi. Kâdî İyâz'ın Tertîbü'l-medârik isimli eserinde Yahyâ b. Yahyâ'nın onun sözlerine hayranlık duyduğunu okuyoruz Razi onun İmam Mâlik'le buluştuğunu ileri sürer. Endülüs ehlinde İmam Mâlik'in rivayetlerine ulaşmak için yolculuk yapanlar arasında bu iddiayı ondan başka ileri süren olmadığı için İyaz bu iddiayı doğru bulmadığını söyler.⁴⁹⁴

5. Said b. Hassân es-Sâîğ (v. 236/ 850)

Emîr Hakem b. Hişâm'ın mevlâsı idi. 177- 204/ 793- 819 yılları arasında tahsil amacıyla takriben yirmi sekiz yıl doğuda kalmıştı.⁴⁹⁵ Rihlesine 197 yılında çıktığına dair bir rivayet var⁴⁹⁶ olsa da 177 tarihi daha doğudur.⁴⁹⁷ 204 yılında Endülüs'e döndü. Birçok talebeleri arasında Abdullah b. Nafi' ez-Zührî, Abdullah b. Abdulhakem, Eşheb b. Abdülaziz sayılabilir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile beraber müşavir oldu ve tüm zamanını ona kılavuzluk yapmaya hasretti. İmam Mâlik'in talebesi Eşheb b. Abdülaziz el-Kaysî'nin (204/819) görüşlerini, fikhını, İmam Mâlik'ten rivayetlerini en iyi bilendi.⁴⁹⁸ Yahyâ b. Yahyâ, Kâsım b. Hilâl, Abdülmelik b. Habîb ile birlikte Şûrâ meclisinde bulunan Said b. Hassân es-Sâîğ,⁴⁹⁹ Yahyâ el-Leysî'den iki yıl sonra vefat etti.⁵⁰⁰

6. Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî (v. 238/ 853)

Muhtemelen 174 (790) yılında Kurtuba yakınlarında doğdu. Sahabeden Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin soyundan veya mevalisindendir. İlk eğitimini Kurtuba'da aldı.

⁴⁹⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 20- 21.

⁴⁹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 246.

⁴⁹⁶ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 82.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 60.

⁴⁹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, s. 21- 22.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulamâi'l-Endelüs*, c.I, s. 60.

⁵⁰⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 246.

Evzâî'nin talebesi ve Endülüs müftüsü Sa'saa b. Sellâm, el-Muvatta'' ravilerinden Şebtûn lakabıyla tanınan Ziyad b. Abdurrahman, Gâzi b. Kays, Hüseyin b. Âsım b. Kâ'b, Kurtuba kadısı ve müftüsü Îsâ b. Dînâr ve Kar'avş b. Abbas gibi değerli âlimlerden ders aldı. El-Muvatta''ı meşhur ravilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'den dinledi. 208 yılında ilim tahsili için seyahate çıkan İbn Habîb'in bu seyahati üç dört yıl sürdü. Bu seyahat sırasında Medine'de Abdurrahman b. Kâsım'ın talebelerinden İbnü'l-Mâceşûn ve Mutarrif b. Abdullah'dan, Mısır'da Asbağ b. Ferec ve Abdullah b. Abdülhakem'den hadis dinledi; Bu arada İmam Mâlik'in ve Leys b. Sad'ın öğrencisi olan başka âlimlerle de görüştü.

Bu seyahat İbn Habîb'e, henüz yeterli seviyede ilmî geleneğin oluşmadığı o dönem Endülüs'üne önemli ölçüde katkı sağlayacak bir birikim kazandırdı. İlbîre'ye yerleşti ve burada rivayet ve öğretimle meşgul olmaya başladı. Dîni ilimlerde ve özellikle Mâlikî fıkında şöhreti yayılınca Emîr II. Abdurrahman tarafından Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Saîd b. Hassân es-Sâîğ ve Abdülmelik b. Hasan ez-Zûnân'ın yanında fetva ve müşavere heyetinde görev yapmak üzere Kurtuba'ya davet edildi. 218/ 833 yılında Kurtuba'ya gittikten sonra kendisiyle sık sık müşavere ve münazarada bulunduğu Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile aralarında husumet derecesine varan bir rekabet başladı. Yahyâ b. Yahyâ'nın vefatı üzerine müşavere ve fetva riyasetini üstlenen İbn Habîb, bu görevlerinin yanı sıra öğretim ve telif faaliyetini de vefatına kadar sürdürdü. Kurtuba Camii'nde verdiği derslerinin kalabalık bir öğrenci ve dinleyici topluluğu tarafından takip edildiği ve Endülüs'ün ilim hayatında son derece etkili olduğu rivayet edilmekte ve kırka yakın ravinin kendisinden hadis naklettiği bilinmektedir. Büyük çoğunluğu İlbîreli ve Kurtubalı olan talebeleri arasında oğulları Muhammed ve Abdullah ile Said b. Nûmeyr, Ahmet b. Râşid, İbrahim b. Halid, Muhammed b. Futays, Mutarrif b. Kays, Bakî b. Mahled, Muhammed b. Vaddah, Yûsuf b. Yahyâ el-Megâmî, Ebû İshak İbrahim b. Şuayb el-Bâhilî, Ebû Hafs Ömer b. Musa el-Kinânî, Ebû Osman Said b. Ayşûn, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hâris b. Ebû Said gibi âlimler bulunmaktadır.⁵⁰¹

7. Abdurrahman b.İbrahim b. Îsâ b.Yahyâ b.Berîd Ebû Zeyd (v. 259/ 873)

Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile birlikte Müşavirler Meclisi'nde yer aldığını öğrendiğimiz Abdurrahman b. İbrahim b. Îsâ b. Yahyâ b. Berîd Ebû Zeyd (v. 259/ 873) genç

⁵⁰¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 312; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 250.

olmasına rağmen Şûrâda önde geliyordu.⁵⁰² Yahyâ b. Yahyâ'nın talebesi olduktan sonra doğuya ilim tahsiline gitmişti. İmam Mâlik'in talebeleri İbn Kettân, İbn Mâceşûn, Medine'de Mutarrif b. Abdullah, Mekke'de İbn Uyeyne'nin talebesi Abdurrahman el-Makrî, Mısır'da Asbağ b. Ferec'e yetişti, talebeleri oldu. Kendisi de Endülüs'e döndükten sonra Muhammed b. Lübâbe, Said b. Humeyr, Said b. Osman el-A'nakî, Muhammed b. Said el-Mülevvin, Muhammed b. Futeys, Ebû Salih gibi önemli hukukçular yetiştirdi.⁵⁰³ Medinelilerin sekiz bin sorusunu ihtiva eden Semaniyye adıyla meşhur sekiz ciltlik bir eser kaleme alan bu genç, Kurtuba caminin yanında "Derabü Ebû Yezid" ismiyle bilinen bir eğitim merkezinde de ders veriyordu.⁵⁰⁴

8. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ (v. 261/ 875)

Ebû Vehb Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ.

Kureys'in mevlâsıdır, Kurtuba'da yetişti. Yahyâ b. Yahyâ'dan ders aldı. Doğuya yaptığı ilim yolculuğunda Medine'de Matruf b. Abdullah el-Medenî'den, Mısır'da Asbağ b. Ferec, Afrika'da Sahnûn b. Said'den ders aldı.

Endülüs'e geri döndüğünde Yahyâ b. Yahyâ, Said b. Hassân, Abdülmelik b. Habîb ve Asbağ b. Halil ile birlikte Müşavere Meclisinde yer aldı.

Müşavere Meclisi'ne dâhil edilme sebebini İbnü'l-Faradî şöyle anlatır: Abdülmelik b. Habîb, Şûrâda Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Said b. Hassân'a birçok kereler karşı çıkmıştı. Bu muhalefesinde Asbağ b. Ferec'e dayanıyordu. Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ da rihleden yeni dönmüş, Asbağ b. Ferec'den ders almıştı. Yanında onun rivayetlerinden derlenen kitaplar vardı. Bunu bilen Yahyâ b. Yahyâ ve Said b. Hassân Kadı'dan onun bir mesele tartışılırken Şûrâda bulunmasını istediler. Kadı, onların talebini kabul ederek müzakere yapılacağı birgün Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ'yı da Şûrâ'ya davet etti. Mesele üzerinde görüş bildirilirken Abdülmelik b. Habîb, Asbağ b. Ferec'ten delil getirerek yine onlara karşı çıktı. Bu esnada Abdü'l-A'lâ Vehb b. Abdü'l-A'lâ kitaplarını çıkararak Asbağ b. Ferec'in böyle bir rivayetinin bulunmadığını ispat etti. Bunun üzerine Kadı,

⁵⁰² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c.I, s.86.

⁵⁰³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemau'l-endülüs*, c. I, s. 301.

⁵⁰⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 298.

Abdûlmelik b. Habîb'i azarladı ve haşın bir sesle "sen arkadaşlarına sadece kendi hevanla muhalefet ediyorsun" dedi. Abdûlmelik b. Habîb, Emîr Abdurrahman b. Hakem' e olayı anlatan bir dilekçe sundu. Dilekçesinde Yahyâ ve Said'i Kadıyı kandırdıklarını söyleyerek şikâyet ediyor ve "Abdû'l-A'lâ sizin izniniz olmadan müşavereye katıldı" diyordu. Emîr, bu şikâyeti haklı buldu, Kadı'ya bu hususta hatalı davrandığını bildiren sert bir mektup gönderdi. Abdû'l-A'lâ Vehb b. Abdû'l-A'lâ da Emîre kendi ilmî seviyesini, ilim yolculuğunu, hoca ve talebelerini anlatan bir dilekçe yazdı. Kâdî'l-cemâayı, Yahyâ b. Yahyâ ve Said b. Hassân'ı da buna şahit göstererek ve kendisinin Şûrâ'ya atanmasını istedi. Emîr bunu makul bularak Kadı'ya onun bundan sonra Şûrâ'ya dâhil edilmesini emretti.

Abdû'l-A'lâ Vehb b. Abdû'l-A'lâ akıllı, mütedeyyin, zahid bir insan; Nahiv ve Lugat ilmini de iyi bilen bir âlimdi. Hadis ise kıymetini takdir etmekle beraber bilmediği bir ilim dalıydı.

Muhammed b. Vazzah, Muhammed b. Ömer b. Lübâbe onun yetiştirdiği âlimlerdendir.⁵⁰⁵

9. Asbağ b. Halil (v. 273/ 886)

Endülüs'te Gazi b. Kays ve Yahyâ b. Yahyâ'dan ders aldıktan sonra doğuya rihle yaparak Asbağ b. Ferec ve Sahnun'dan da ders aldı. İbn Eymen, Kasım b. Asbağ, Ahmed b. Halil yetiştirdiği hukuk âlimlerinden bazılarıdır. Yahyâ ve arkadaşlarıyla Müşavirler Meclisi'nde görev alan Asbağ b. Halil, Mâlikî mezhebi konusunda aşırı bir taassuba sahipti.⁵⁰⁶

10. Muammed b. Yûsuf b. Matruh b. Abdûlmelik (v. 271/ 884)

Endülüs'te Gazi b. Kays, Îsâ b. Dînâr ve Yahyâ b. Yahyâ'nın talebesi olduktan sonra rihleye çıktı, Kayrevan'da Asbağ b. Ferec, Sahnun, Medine'de Mutarrif b. Abdullah'dan da dersler alarak ilmini artırmış olarak yurduna döndü. İbn Ebî Düleym, onun

⁵⁰⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* c. I, s. 323; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s. 293- 294; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 102.

⁵⁰⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 296.

Yahyâ b. Yahyâ, İbn Habîb es-Sülemî ve İbn Hassân gibi şeyhlerle müşavere meclisinde bulunduğunu bildirdi. Emîr Muhammed döneminde de Şûrâ'daki görevine devam etti.⁵⁰⁷

11. Ebân b. Îsâ b. Dînâr (v. 262/ 876)

Îsâ b. Dînâr'ın oğlu Ebân b. Îsâ b. Dînâr (v. 262/ 876), babasının vefatından sonra Şûrâya katılmış ve İbn Habîb, Asbağ b. Halil, Abdü'l-A'lâ b. Vehb ile birlikte görev yapmıştır.⁵⁰⁸ İmam Mâlik'i göremeyen ikinci tabakadan bir fakih olan Eban b. İsa, Sahnûn'a ulaşmıştır.⁵⁰⁹ Medine'de İbn Kinâne, İbnü'l-Maceşûn ve Mutarrif'den ders almış, Endülüs'e döndükten sonra Muhammed b. Vaddah, Kasım b. Muhammed b. Lübâbe gibi büyük hukukçular yetiştirmiştir. Ebû Salih, el-A'nakî, Muhammed b. Gâlib es-Saffâr gibi değerli hukuk âlimleri de onunla aynı nesilden olmalarına rağmen ondan ders almışlardır. Zühd ve vera sahibi bir fakih olan Eban b. Îsâ kadılık görevinin getirdiği sorumluluktan korkmuş ve kadı olmaktan kaçınmıştır. İbn Ferhûn, onun Tuleytula kadılığı görevine getirildiğini söylese⁵¹⁰ de diğer kaynaklarda kadılık yapmadığı açık açık anlatılmaktadır.⁵¹¹

12. İshak b. Cabir (v. 263/ 877)

İshak b. Cabir, Kurtubalı, Yahyâ b. Yahyâ ve Îsâ b. Dînâr'ın talebesiydi. Hayırlı ve fazilet sahibi bir zattı. Emîr II. Abdurrahman'dan (v. 238/ 852) sonra Emîr I. Muhammed döneminde de görevine devam etti.⁵¹²

⁵⁰⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 141 (1113); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.I, s.295.; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c.I, s. 141.

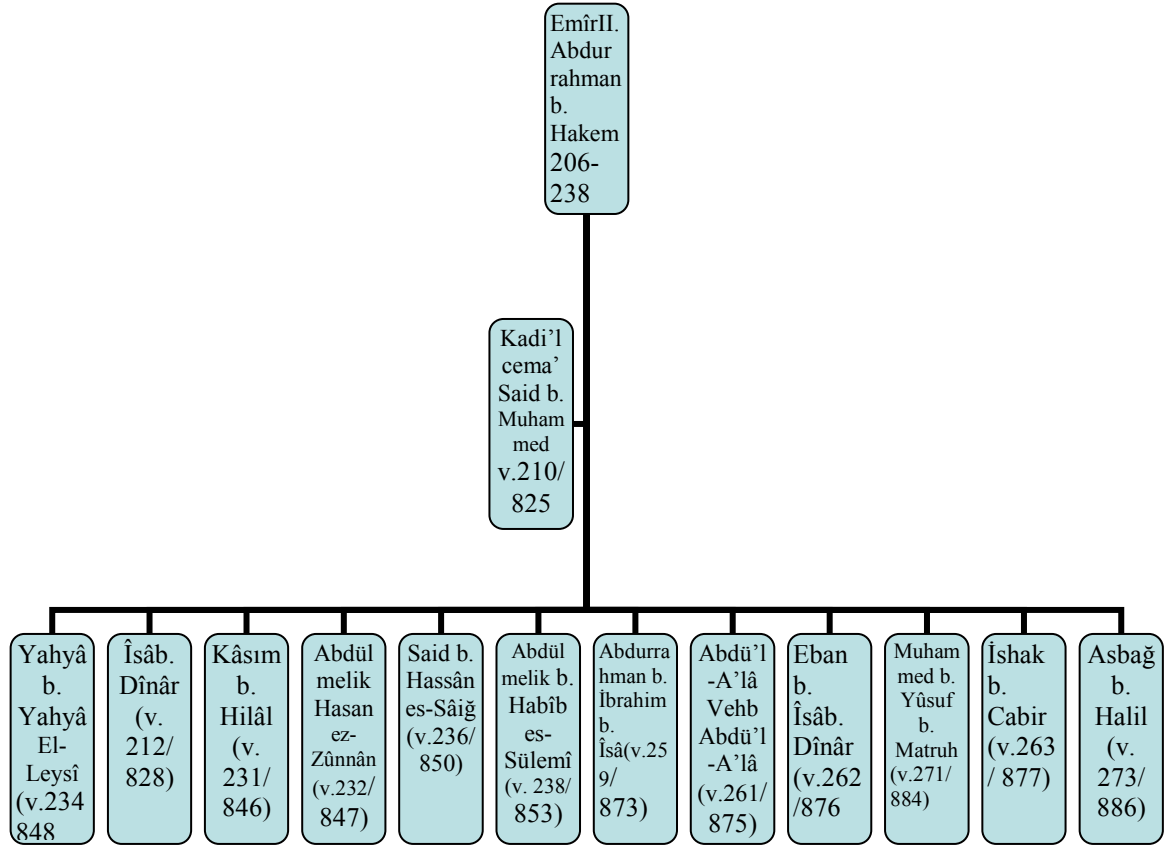
⁵⁰⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 299.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 9 (51).

⁵¹⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 52.

⁵¹¹ Huşenî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris b. Esed el-Kayrevanî 361/ 972, *Kudatu Kurtuba*, Thk.: İbrahim Ebyari, Tunus, 1372, s. 13-20; Nübâhî, Ebû'l-Hasan b. Abdullah b. Hasan, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut, Lübnan 1403/1983. c. I, s. 12, 56; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 298.

⁵¹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 28 (225).

Şekil 1 : Emîr II. Abdurrahman dönemi müşavirleri

B. EMÎR I. MUHAMMED (238- 273) DÖNEMİ MÜŞAVİRLERİ

Emîr I.Muhammed (238- 273/ 852- 886) dönemi danışman fukahanın sayısı kayda değer bir şekilde artıyor. II. Abdurrahman döneminde görevde bulunan fukahadan hayatta olanlar görevlerine devam etmişlerdir. Abdü'l-A'lâ b. Vehb, Ebân b. İsa, Asbağ b. Halil, Abdurrahman b. İbrahim b. İsa'nın durumları böyledir.

1. Said b. El-Ferec⁵¹³

Künyesi Ebû Osman, Kurtubalı, er-Raşşâş ez-Zerra' nın kardeşi. Emîr Muhammed döneminde müşavir oldu.⁵¹⁴

⁵¹³ Bu şahsın vefat tarihi verilmemiştir.

⁵¹⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 62 (488)

2. Muhammed b. Ahmed b. El-Utbî (v. 254- 5/ 868- 70)

Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ebû Utbe b. Ebû Cemil b. Ebû Utbe b. Ebû Süfyan b. Sahr b. Harb b. Ümeyye b Abdüşşems, Ebû Abdullah. Utbe b. Ebû Süfyan oğullarının mevlâsı. Kurtubalı.

Endülüs'te Yahyâ b. Yahyâ, Said b. Hassan vb. ders aldı. Rihleye çıktı, orada Sahnûn ve Asbağ b. Ferec'den ders aldı. Asbağ b. Ferec'in El-Müstehrace adlı eserini cem etti. Mesâilde hafız, nevâzilde âlimdi. İbn Lübâbe onun hakkında "kimse onun yanında fıkıh konuşamazdı, vefatından sonra talebelerinin dışında hiç kimse onun kavrayışına sahip olamadı" demiştir. İbn Abdülber ise "halk onu sever sayardı, zamanının en büyüğüydü. Muhammed b. Lübâbe, Ebû Salih, Said b. Muaz, el-A'nakî onun yetiştirdiği büyük hukukçulardır. Sadafî onun hakkında "hayır ve cihad ehliydi, sabah namazından sonra seccadeden kalkmaz, duha namazını kılıncaya kadar ibadetle meşgul olurdu" demiştir.⁵¹⁵

3. Yahyâ b. İbrahim b. Müzeyyin (V. 259/872)

Kurtubalı. Osman b. Affan'ın kızı Remle'nin mevlâsıdır. Aslen Tuleytula'lı ancak Kurtuba ehliendir.

Îsâ b. Dînâr, Muhammed b. Îsâ el-A'sâ, Yahyâ b. Yahyâ, Gazi b. Kays ve benzerleri kendisinden rivayette bulunmuşlardır.

Emîr Abdurrahman b. Hakem döneminde doğuya ilim yolculuğuna çıktı. Medine'de Mâlik b. Enes'in arkadaşı Mutarrif b. Abdullah ile karşılaştı. Kendisinden, aynı zamanda Mâlik'in katibi Habîb'ten Muvatta'ı rivayet etti.

Irak'ta Ka'nâ Abdullah b. Mesleme ve Ahmed b. Abdullah b. Yûsuf'dan ders aldı. Mısır'da Asbağ b. Ferec ve diğerlerinden ders aldı.

Muvattanin hafızı idi. Mâlikî mezhebinde fakihti. Utbî, İbn Halid ve benzerleri ile birlikte müşavirin meclisinde görev aldı. Arapçaya da hâkimdi, arap dili hususunda mükemmel eserler telif etti. Eserleri arasında Tefsîrû'l-Muvatta', Tesmiyetü'r-ricâli'l-

⁵¹⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 140 (1104); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 296; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 130.

mez-kûrîn, Muvatta'nın eksiklikleri hususunda problemin temeline inen Mutaksiye, Kitabü Fezailü'l-ilim, Kitabü Fezailü'l-Kur'ân sayılabilir. Hadis ilmi ile meşgul olmadı.⁵¹⁶

4. Abdurrahman b. İbrahim b. İsâ (v. 258/ 871)

Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile birlikte ilk müşavirler arasında yer alan Abdurrahman b. İbrahim, müşavirlik görevine I. Muhammed döneminde devam etmiştir.⁵¹⁷

5. Muhammed b. El-Hâris b. Ebû Said (v. 260/ 874)

Ebû Abdullah künyeli Muhammed b. El-Hâris, Kurtubalıdır. Babasından, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve İbn Habîb'ten rivayette bulunmuştur. Hacca gitmiş, Mısır ve Mekke'de dersler almıştır. Emîr Abdurrahman b. Hakem onu Ahkâmu's-şurtatü's-suğrâ'ya ve Hükmü's-sûk'a atadı. Ölünceye kadar bu görevlerini sürdüren Ebû Abdullah, aynı zamanda Asbağ b. Halil, İbn Müzeyyin ile birlikte müşavirlik görevini de ifa ediyordu. Kadı Baki b. Mahled'in Emîr'den müşaviri olarak istediği üç isimden birisiydi.⁵¹⁸

6. Abdü'l-A'lâ b. Vehb (v. 261- 2/ 874-5)

Emîr Abdurrahman b. Hakem döneminde Şûrâya atanmış, Emîr I. Muhammed devrinde de görevine devam etmiştir.⁵¹⁹

7. İshak b. Yahyâ b. Yahyâ (v. 261/ 874)

Künyesi Ebû İsmail, Kurtubalı. Babası Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'den ders aldı. Kardeşi Ubeydullah'dan daha parlaktı.⁵²⁰

8. Ebân b. İsâ b. Dînâr (v. 262/ 875)

Ebân b. İsâ b. Dînâr b. Vâkıd b. Recai b. Âmir b. Mâlik el-Ğafikî Ebû'l-Kasım. Kurtubalı. Babasından ders aldıktan sonra rihleye çıktı, Sahnûn ve Ali b. Muabbid'den, Medine'de İbn Maceşûn, İbnü'l-Mutarriif ve İbn Kinâne'den ders aldı. Muhammed b.

⁵¹⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 205 (1558); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 291; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 177.

⁵¹⁷ Sayfa 36'da bilgi verilmiştir.

⁵¹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 299.

⁵¹⁹ Sayfa 36'da bilgi verilmiştir.

⁵²⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 28 (224); Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. I, s.61.

Vaddah ve Kasım b. Muhammed gibi Kurtuba'nın büyük hukukçularını yetiştirdi. Kurtuba'da İbn Habîb, Asbağ b. Halil, Abdü'l-A'lâ b. Vehb ile birlikte Şûrâ'da yer aldı. Tuleytula kadısı olarak atandı.⁵²¹

9. İshak b. Cabir (v. 263/ 877)

İshak b. Cabir, Kurtubalı, Yahyâ b. Yahyâ ve Îsâ b. Dînâr'ın talebesiydi. Hayırlı ve fazilet sahibi bir zattı. Emîr II. Abdurrahman'dan (v. 238/ 852) sonra Emîr I. Muhammed döneminde de görevine devam etti.⁵²²

10. Abdurrahman b. Said (v. 265/ 878)

Ebû Zeyd Abdurrahman b. Said el-Cezîrî. Kurtubalı. Yahyâ b. Yahyâ'dan ders aldıktan sonra rihleye çıkarak Asbağ b. Ferec, Ebû'l-Ferec Zeyd b. Ebû'l-Ğamr'dan da ders almış, Endülüs'e ilmini ilerletmiş olarak dönmüştü. Mesailde hafız, fakih, re'y ehli bir âlimdi. Servet sahibiydi ve eli açıktı. Muhammed b. Futeys, İbn Attâb onun cömertliğinden övgüyle bahsetmişlerdir.⁵²³

11. İbrahim b. Yezid (v. 268/ 881)

Ömer b. Abdülaziz'in mevlâsı, Kurtubalı. Abdülmelik b. Habîb ve Yahyâ b. Yahyâ'nın talebesi oldu. Rihleye çıktı ve Sahnûn b. Said, Asbağ b. Ferec'den ders aldı. Mesâil ve şurût ilminde ihtisas yaptı. Ahmed b. Halid kendisinden rivayette bulundu. Müşavirler Meclisi'nde yer aldı.⁵²⁴

12. Abdurrahman b. Îsâ b. Dînâr (v. 270/ 883)

Eban b. Îsâ b. Dînâr'ın kardeşi olan Abdurrahman, Kurtubalı. Endülüs'te babasından ve babasının nesli olan şeyhlerden ders aldıktan sonra rihleye çıktı, Sahnûn b. Said, Asbağ b. Ferec ve Muhammed b. Abdurrahim el-Berkî'den ders aldı. Re'yde hafızdı,

⁵²¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 9 (51); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 298; Nübâhî, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, c. I, s. 12; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 62.

⁵²² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 85.

⁵²³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 97 (782); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 300.

⁵²⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 4 (4).

mesâil ilminde mutena bir yere sahipti. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe gibi değerli hukuk âlimlerine ders verdi.⁵²⁵

13. Muhammed b. Yûsuf b. Matruh (v. 271/ 884)

Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile birlikte ilk kurulan Müşavirler Meclis’inde yer aldı. Emîr Abdurrahman b. Hakem’in vefatından sonra Emîr Muhammed döneminde de Şûrâ’daki görevine devam etti.⁵²⁶

14. Vehb b. Nâfî’ (v. 273/ 886)

Vehb b. Nâfî’ el-Esedî, Kurtubalı. Emîr Abdullah b. Muhammed döneminde müşavirlik makamına getirildi. Rihleye çıktığında Sahnûn, Ebû Tahir Ahmed b. Amr es-Serh, İbrahim b. el-Münzir’den Bağdat’ta da Hasan b. Arafe, Nasr b. Ali el-Cehzumî’den ders aldı. Kendisinden de Muhammed b. el-Misvar, Said b. Osman el-A’nakî ders aldı. Vefat tarihi için 270 diyenler de vardır.⁵²⁷

15. Asbağ b. Halil (v. 273/ 886)

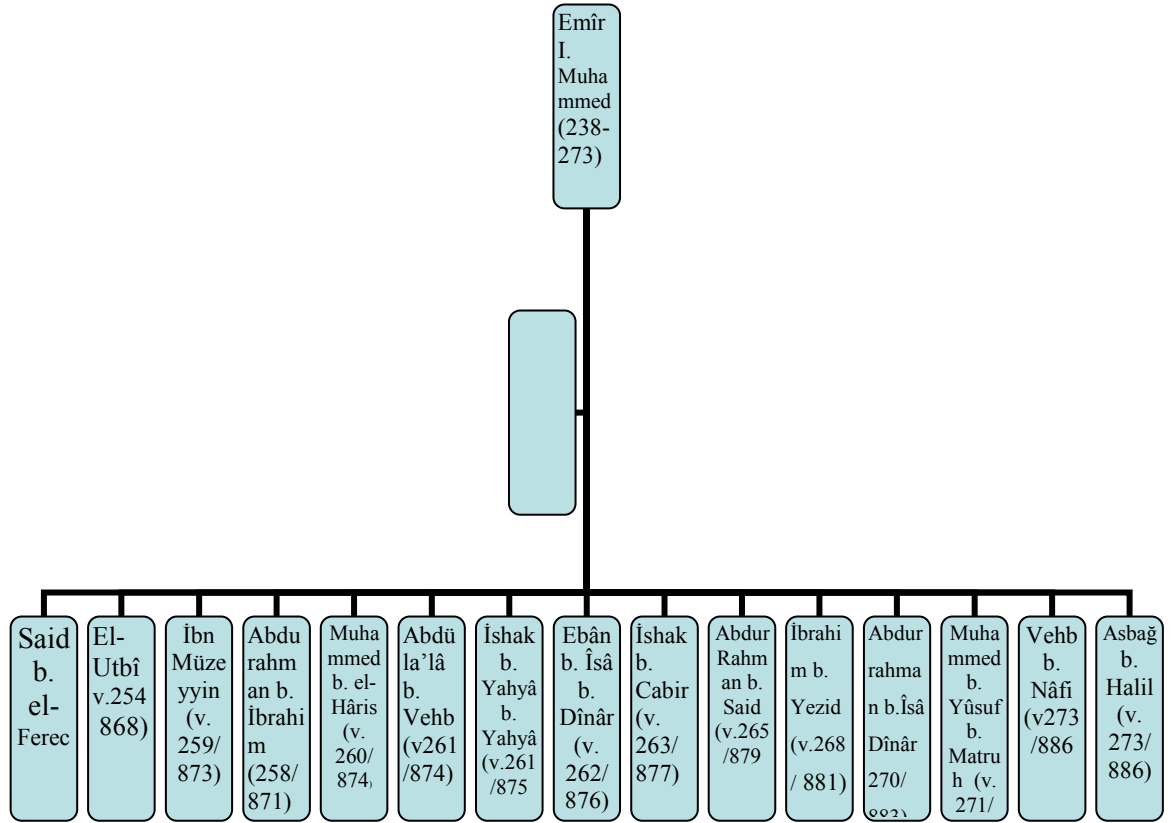
Künyesi Ebû’l-Kasım. Gazi b. Kays, Yahyâ b. Muzar, Muhammed b. Îsâ el-A’şâ, Yahyâ b. Yahyâ’dan ders aldı. Rihleye çıktı, Asbağ b. Ferec ve Sahnûn b. Said’den dersler aldı. Mâlikî mezhebinde âlimdi, taassuba varan derecede mezheb görüşlerine bağlıydı. Hadis alanında bilgi sahibi değildi. Yine taassup derecesinde hadisten uzaktı öyle ki talebelerine de bunu tembihliyordu. Talebesi Kasım b. Asbağ “beni muhaddis Baki b. Mahled’i dinlemekten meneden Asbağ b. Halildir” demiştir. Yûsuf b. Matruh b. Abdûlmelik ile birlikte fetvanın merkeziydi. Elli yıl boyunca fetvanın merkezi olmaya devam etti. Emîr Muhammed döneminde Abdülâlâ b. Vehb, İbn Müzeyyin ve Muhammed b. Hâris ile birlikte Şûrâ meclisi’nde yer aldı. Yetiştirdiği hukukçular arasında Ahmed b. Halid, İbn Eymen,

⁵²⁵ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 97 (783).

⁵²⁶ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 141 (1113); Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. I, s. 295.; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, c. I, s. 141; İbn Hacer, *Lisanü’l-mîzân*, V, 435. (Muhammed b. Yûsuf’un vefatı 261)

⁵²⁷ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 199 (1515).

Muhammed b. Kasım ve Kasım b. Asbağ sayılabilir. Emîr Muhammed'in vefatından bir ay sonra 88 yaşındayken vefat etti.⁵²⁸

Şekil 2: Emîr I. Muhammed dönemi müşavirleri

C. EMÎR MÜNZİR DÖNEMİ (273- 275/ 886- 888) ŞÛRÂ ÜYELERİ

Vehb b. Nâfi' (v. 273/ 886)

⁵²⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 30 (247); Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, c. I, s. 141, 295, 299; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 52.

Halife I. Muhammed döneminde de görev yapan Vehb b. Nâfi, Halife Münzir dönemine ait ismini bildiğimiz tek müşavirdir. Vefat tarihinin 290/ 902 olduğuna dair bir bilgi de vardır.

D. EMÎR ABDULLAH DÖNEMİ (275- 300/ 888- 992) ŞÛRÂ ÜYELERİ

1. Muhammed b. Said (v. 275/ 888)

İbn Mülevvin ismiyle maruf Muhammed b. Said, Halife Abdullah b. Muhammed devrinde fakihdi.⁵²⁹ Abdurrahman b. Baki b. Mahled kadi'l-cemâa iken Muhammed b. Ömer b. Lübâbe, Kasım b. Muhammed, Muhammed b. Abdullah b. Kasım ile birlikte Müşavirler Meclisi'nde görevliydi. Emîr Muhammed'in de katıldığı bir toplantıda zındığın durumunu görüşmüşlerdi.⁵³⁰

2. Kasım b. Muhammed (v. 276- 8/ 889-90)

Kasım b. Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Yessâr Kurtubalı, Emîru'l-mü'minîn Velid b. Abdülmelik'in mevlâsı. İki kez rıhleye çıktı, ilk rıhlesi on iki yıl sürdü. Bu on iki yılın son altı yılı Muhammed b. Abdülhakem, el-Müzenî, Muammed b. Abdürrahim el-Berkî, İbrahim b. Muhammed eş-Şâfiî, Hâris b. Miskîn, Ebû Tahir, Yunus b. İbrahim b. el-Münzir, Kadı İsmail b. İshak, Sahnûn vb. birçok âlimden ders alarak geçmiştir.

Taklidi terk edip, deliller ve teoriler ile ihticac ederdi, ilmi ihtilâf onun ilmiydi. Şâfiî mezhebine meylederdi. Ahmed b. Halid ve Muhammed b. Ömer b. Lübâbe onun için "Endülüs'te rıhleden dönenler arasında Kasım b. Muhammed'den daha fakihini görmedik" demişlerdir.

Emîr Muhammed döneminde Hittatü'l-Vesâik görevine de atanmıştı.⁵³¹

⁵²⁹ İkmâlü'l-İkmâl, III, 147.

⁵³⁰ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 21; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 141.

⁵³¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 130 (1049), s. 90 (747); İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 122.

3. Abdurrahman b. Bakî b. Mahled (v.276/ 889)

Hadis hafızı, hadiste imam, otorite olarak kabul edilir.201 yılında dünyaya geldi, yirmili yaşlarında iken yürüyere Bağdat'a gitti. Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekr b. Şeybe, Ahmed b. İbrahim ed-Devrekânî'den ders alma arzusuyla rihleye çıktı.⁵³²

Fıkıh bilgisi ile Emîr Abdullah döneminde kadi'l-cemâa olan Abdurrahman, hadis konusunda da üstündü. Endülüs'e hadis ilmi ile dönünce Endülüslü Abdullah b. Halid, Muhammed b. Hâris ve Ebû Zeyd karşı çıktı. Buna rağmen Endülüs'e hadis ilmini yaydı.⁵³³ Kendisinin el-Müsennefâtü'l-Kebîr isimli bir eseri vardır. Sahibu vulatu'l-Endülüs'ün yazarı Humeydî, ondan bahsederken "o, muhaddislerin hafızlarından, dinin imamlarındandı, zahit bir insandı" ifadelerini kullanır.⁵³⁴

4. Ahmed b. Yahyâ b. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (297/ 909)

Kurtubalı, İbn Vaddah ve amcaoğlu Abdullah gibi büyük âlimlerden dersler aldı, onlarla istişareye katıldı. Emîr Abdullah b. Muhammed'in döneminde Müşavirûn Meclisinde yer aldı. Fıkıhta âlim, birçok ilimde mutasarrıfı. Edib, müftü ve şairdi. 297 senesinde kırk yedi yaşındayken vefat etti.⁵³⁵

5. Muhammed b. Gâlib (v. 295/ 907)

Ebû Abdullah Muhammed b. Gâlib es-Saffâr. Kurtuba'da Utbî ve İbn Vaddah'dan rivayette bulundu. Abdullah b. Ebû'l-Velid el-Arac ile birlikte rihleye çıktı, Mısır'a gitti. Rihlesinde Sahnûn, Ahmed b. Salih el-Kufî, Muhammed b. Temîm el-Anberî, Muhammed b. Abdullah b. Hakem, Yunus b. Abdül-A'lâ, İbn Vehb'in kardeşinin oğlu, Ahmet b. Abdurrahim el-Berkî'den dersler aldı. Endülüs'te Abdullah b. Yahyâ, Muhammed b. Ömer b. Lübâbe ile birlikte fetvanın merkeziydi. Fıkıhta hafız, şurûтта âlim ve otorite olan Muhammed b. Gâlib aynı zamanda muhaddisti.⁵³⁶ Emîr Abdullah zamanında Muhammed b.

⁵³² İlim Uğrunda, trc: FarukBeşer, İstanbul 1985, s. 45- 49.

⁵³³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 35.

⁵³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 357.

⁵³⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 10; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 55; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 19.

⁵³⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 146 (1148); Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 29; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 142.

Ömer b. Lübâbe, Ubeydullah b. Yahyâ ve Halid b. Vehb es-Sağir ile birlikte Müşavirler Meclisi'nde yer aldı.⁵³⁷

6. Yahyâ b. Abdülaziz (v. 295/ 907)

Kurtubalı, İbn'l-Harrâr ismiyle bilinir. Ebû Zekerîya, Utbî, Abdullah b. Halid gibi değerli hukukçulardan ders aldı. Mısır'da Müzenî, Reb'i b. Süleyman, Muhammed b. Abdülhakem, Yunus b. Abdü'l-A'lâ; Mekke'de Ali b. Abdülaziz, Sa'd b. Muaz, Said b. Osman el-A'nakî'den ders aldı. Said b. Hamid ile birlikte rihleye çıkmıştı. Müzenî'nin Muhtasar adlı eserini, İmam Şâfiî'nin Risale'sini Endülüs'e o getirdi. Şâfiî mezhebine meylederdi. Ubeydullah b. Yahyâ ve diğerleri ile birlikte Emîr Abdullah döneminde müşavir oldu.⁵³⁸

7. Ubeydullah b. Yahyâ (v. 297/ 909)

Ebû Mervân Ubeydullah b. Yahyâ el-Leysî.

Babası Yahyâ b. el-Leysî'den ders aldı, Endülüs'te başka birinden ders aldığı bilinmiyor. İlmini ilerletmek ve ticaret yapmak maksadıyla seyahate çıktı. Bağdat'a geldiğinde Ebî Hâşim er-Rıfâî Muhammed b. Yezid'in ders halkasına girdi. Mısır'a gittiğinde ise Muhammed b. Abdurrahim el-Berkî'nin ders halkasında yer aldı. El-Müşâhid de kendisinden ders aldı.

Akıllı ve cömert bir insan olan Ebû Mervân, makam ve büyük bir servet sahibiydi. Müşavir meclisinin önde geleniydi. Tartışmasız otoriteydi.

Birçok ders halkası vardı, şeyhlik makamına ulaşmış Ahmed b Halid, İbn Eymen gibi birçok talebesi vardı. Şeyh Yahyâ b. Ubeyd b. Yahyâ b. Yahyâ kendisinden hadis rivayet eden son talebesidir. 298 yılı Ramazan'ı bir Pazartesi günü vefat etti.⁵³⁹

⁵³⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 146 (1189).

⁵³⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 206 (1570).

⁵³⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 93 (674).

8. Eyyub b. Süleyman (v. 301/ 913)

Ebû Salih Eyyûb b. Süleyman b. Hâşim b. Salih b. Hâşim b. Garîb b. Abdülcebbâr b. Muhammed b. Eyyûb b. Süleyman b. Salih b. es-Semih el-Meâfirî.

Aslen Ceyyan'lı (Jaen) olup Kurtuba'da (Cordoba) yetişti. Utbî, Ebû Zeyd, Abdullah b. Halid, Yahyâ b. Müzeyyin ve başka âlimlerden hadis ve fıkıh okudu, onlardan rivayette bulundu.

İmam Mâlik'in ve talebelerinin ictihadları hususunda otoriteydi. Şûrâ üyeliğine seçildikten sonra burada da temayüz etti. Devrinde fetva merci' idi. Bu hususta Muhammed b. Ömer b. Lübâbe'den de önde gelirdi. Şûrâ da ikisinin görüşleri doğrultusunda gerçekleşirdi. İbn Sehl, "Ahkâm" adlı eserinde Eyyub b. Süleyman'dan bahsetmiştir. Nahiv, şiir, aruz ve belâgat ilimleriyle de ilgilendi.⁵⁴⁰

Emîr Abdullah, Eyyûb b. Süleyman'ı çarşıda görevlendirdiyse de çarşı esnafının hoşnutsuzluğu sebebiyle bir süre sonra görevden aldı. Muharrem 302 tarihinde vefat etti.⁵⁴¹

9. Saîd b. Humeyr (v. 301/ 913)

Said b. Humeyr b. Mervan b. Salim Ebû Osman.

Yunus b. Abdü'l-A'lâ, İbrahim b. Mezûk, Ali b. Muabbid 'den rivaette bulundu. Endülüs'te İbn Müzeyyin'in talebesi oldu. Doğuya rıhle için gittiğinde Ahmed b. Abdullah b. Salih'den ders aldı. Emîr Abdullah camiye yakın bir mekânda onun ders halkasına iştirak ediyordu. Fetvanın merkeziydi, vesaik dersi ondan alınırdı. Kendisiyle aynı yaştan olan şeyhler bile ondan ders alırdı. Fakih, âlim, fazıl bir zat olan Saîd b. Humeyr, 230 yılında dünyaya gelmiş, 68 yaşında 301 senesinde dünyadan ayrılmıştır.⁵⁴²

10. Hâlid b. Vehb es-Sağîr et-Temîmî (v. 302/ 914)

Kurtubalı, Temîmîlerin mevlâsı, künyesi Ebû'l-Hasan. Utbî, Osman b. Eyyub'dan ders aldıktan sonra rıhleye çıktı. Rıhlede sadece hac yaptığı, kimseden ders almadığı

⁵⁴⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 32 (265).

⁵⁴¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 33 (267); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 52.

⁵⁴² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 61 (484).; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 82.

sanılıyor. Büyük bir şeyh, mesâilde fakih, ahkâmda müşavir olan Halid b. Vehb es-Sağîr, Emîr Abdurrahman b. Muaviye devrinde vefat etti.⁵⁴³

E. HALİFE III. ABDURRAHMAN DÖNEMİ (300-350/ 912-961) ŞÛRÂ ÜYELERİ

1. Yahyâ b. Ubeydullah b. Yahyâ (v. 303/ 915)

Künyesi Ebû Abdullah, Kurtubalı. Babası ile birlikte müşavirun meclisinde fetvalar verdi. Tartışmalarda deliller ile karşı tarafı sustururdu, saygın bir otorite idi.⁵⁴⁴

2. Yahyâ b. İshak b. Yahyâ el-Leysî (v.303/ 915)

Kurtubalı, künyesi Ebû İsmail, er-Rakîa olarak tanınır. Babasından ders aldı. Kardeşi Abdullah'dan daha üstündü. Afrika'da Yahyâ b. İmra b. Talib, Mısır'da Muhammed b. Asbağ b. Ferec, Irak'ta Kadı İsmail b. İshak, Ahmed b. Zehra'dan ders aldı. İmam Mâlik'in talebeleri arasındaki ihtilafları konu alan bir kitap telif etti. Eban b. İsa'nın oğulları Abdullah ve Muhammed'in eserleri üzerine bir ihtisar yazdı. Daha sonra İbn Rüşd'ün ihtisarı üzerine bir ihtisar kaleme aldı. Ahkâm konularında müşavirdi. Râzi, 293'te vefat ettiğini söyler.⁵⁴⁵

3. Ahmed b. Baytar (303/ 915)

Yûsuf b. Matruh veya Emîr Muhammed'in mevlası olduğu söylenir. İbn Vaddah, İbnü'l-Kazzâz, Benû Hilâl, İbn Matruh'dan dersler aldıktan sona rihleye çıktı. Orada Ali b. Abdullah ve Ebû Yakub el-İblî'den ders aldı. Fıkıh hafızı, şurût ilminde âlim, ahkâmda müşavirdi. Fıkıh hıfzı ile fetvada önde gelirdi.⁵⁴⁶

4. Muhammed b. Ubeyd el-Cezîrî (v. 305/ 917)

Künyesi Abdullah, Kurtubalı. Rihleye çıktı, Kayrevan'de Kâdî'l-Kudat İsmail b.İshak, Musa b. Harun el-Hammâl, Allân b. el-Hasan ve hadis imamlarından ders aldı.

⁵⁴³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 49 (396).; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 74.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 207 (1572); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s.177.

⁵⁴⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 207 (1573).; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s.133.

⁵⁴⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 11 (77) ;İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 20.

Hadis ve hadis rivayeti hususunda bilgisi daha fazla olan el-Cezîrî'nin fazla fıkıh bilgisi yoktu. Kadı Ahmed b. Ziyad onunla istişare ediyordu.⁵⁴⁷

5. Muhammed b. Bekir b. Abdullah (v. 305/ 917 veya 307/ 919)

Künyesi Ebû'l-Kasım, Kurtubalı. Babasından, Muhammed b. Vaddah, İbrahim b. Kazâz, İbrahim b. Hilâl, Mutarrı b. Kays, Yûsuf b. Matruh'dan ders aldı. Kadı Eslem b. Abdülaziz tarafından Şûrâ'ya atandı. Fıkıhta hafız, akitler ve vesâikte seçkin bir yere sahipti, otoriteydi. Vera sahibi, fazıl bir zattı.⁵⁴⁸

6. Sa'd b. Mu'az (v. 308/ 920)

Ebû Ömer Sa'd b. Muaz b. Osman b. Hassân b. Yühâmir b. Ubeyd b. Muhammed b. Efnân eş-Şa'bânî.

Aslen Ceyyan'lı (Jaen) olup Kurtuba'da (Cordoba) yetişti. Kurtuba'da ve ilim seyahati için çıktığı yerlerde dersler aldı. Muhammed b. Abdullah Abdülhakem ve kardeşi Said, Yunus b. Abdüla'lâ, Ahmed b. Şeybân er-Remlî, Ahmed b. Abdurrahman el-Berkî, İbrahim b. Merzûk, Behar b. Nasr ve Muhammed b. Azîz kendisinden rivayette bulunduğu âlimlerdendi. Câmiu'l-mescid'de bir ders halkası oluşturmuştu, kendisinden ders alan birçok talebesi vardı. Osman b. Abdurrahman b. Ebû Zeyd ve Rebi' nin kardeşinin oğlu Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin bu talebelerden ikisidir.⁵⁴⁹

7. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (308-9/ 920-1)

Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Küleyb b. Sa'lebe b. Ubeyd b. Mübeşşir. Kurtubalı, Muhammed b. Vaddah, İbrahim b. Bâz, Benî Halil, Mutarrif b. Kays'dan ders aldı. Fıkıh ve akdi vesâik hususunda danışmanlık yaptı. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe ve çağdaşlarıyla birlikte Kadı Eslem'in müşaviriydi.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 148 (1167).

⁵⁴⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 149 (1172).

⁵⁴⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 67 (537); İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 70.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 150 (1179).

8. Muhammed b. Velid b. Muhammed (v. 309/ 921)

Muhammed b. Velid b. Muhammed b. Abdullah b. Ubeyd, Kurtubalı. Utbî'den ders aldıktan sonra Eslem b. Abdülaziz ile birlikte rıhleye çıktı, Yunus b. Abdülâlâ, el-Müzenî, er-Rebî, Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem'den de ders aldı. Fıkıhta hafız, şurûtta âlim, ahkâmda müşavir olan Muhammed b. Velid'in Kadı Ahmed b. Muhammed b. Ziyad'ın yanında itibarı yüksekti. Emîr Abdullah da kendisine özel bir ilgi gösterirdi.⁵⁵¹

9. Ahmed b. Muhammed b. Ziyad b. Abdurrahman b. Şebtûn el-lahmî (v.312/ 924)

Künyesi Ebû Kasım, el-Habîb olarak tanınırdı. Kurtubalı Buyûtu'l-ilim'dendir, Kurtuba'ya kadi'l-cemâa olarak atandı. Babası ve amcası da aynı göreve atanmışlardı. Amcası Ahmed b. Ziyad'dan ders aldı. Kadı Muhammed b. Abdullah b. Ebî Îsâ döneminde Müşavirler Meclisi'nde yer aldı. Emîr Abdullah, ona değer verir, onunla istişare ederdi. Eserleri arasında bin adet kitabü'l-akziyye bulunduğu söylenir. Bu kitaplardan on cildini hükümet tecrübesi üzerine yazmıştı. İlim muhitinde çok saygı duyulan salih bir zattı.⁵⁵²

10. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (v. 314/ 926)

Muhammed b. Ebû Abdullah b. Ömer b. Lübâbe Mevlâ Osman b. Ubeyd b. Osman el-Kurtubî. Abdullah b. Halid, Abdülâlâ b. Vehb, Eban b. İsa, Ebû Zeyd b. İbrahim, Asbağ b. Halil, Yahyâ b. Müzeyn, el-Utbî, Kasım b. Muhammed, Mâlik b. Ali el-Kettânî, İbn Matruh, İbn Vaddah'dan ders aldı. Rıhleye çıkmadı.

Emîr Abdullah'ın saltanat yıllarında Ubeydullah b. Yahyâ, Muhammed b. Galib, Halid b. Vehb es-Sağîr ile birlikte Şûrâ'da yer aldı. III. Abdurrahman en-Nâsır döneminin ilk yıllarında da Şûrâ'daki görevine devam etti. Müşavirlik görevinin yanında Salat (namaz kıldırma, imamlık) görevini de ifa ediyordu. Kendi döneminin fakihleri arasında seçkin bir yere sahipti. Arkadaşı Ebû Salih ile birlikte fetva hususunda benzersizdiler. Ebû Salih'in ölümünden sonra en-Nâsır döneminin ilk yıllarında ise tartışmasız tek otoriteydi.

⁵⁵¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 150 (1180).

⁵⁵² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 94; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 20.

Altmış senesi ders vermekle geçen ömrü 88 yaşındayken son buldu.⁵⁵³

11. Yahyâ b. Zekerîyya b. Süleyman (v. 315/ 927)

Yahyâ b. Zekerîyya b. Süleyman b. Fıtr b. Süfyân b. Haccâc b. Küleyb. Kurtubalı. Ebû Zekerîya, İbn Vaddah, el-Meğâmî, Yûsuf b. Yahyâ'dan ders aldı. Mesail ilminde fakih, re'y konusunda hafızdı. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe ile birlikte müşavir oldu. Hass ve âmm konularında muazzam bir bilgiye sahipti. Kendisinden ders almak için toplanılırdı.⁵⁵⁴

12. Ahmed b. Muhammed b. Ziyad (v. 312/ 924)

Ebû'l-Kasım el-Habîb Ahmed b. Muhammed b. Ziyad b. Abdurrahman b. Şebtûn el-Lahmî el-Kurtubî.

İbn Vaddah'dan ders aldı. İlim muhitinde yetişti. Babası ve amcasından sonra kendisi de iki kere Kâdî'l-cemâa oldu. Emîr Abdullah döneminde müşavirdi. İmamlık (namaz kıldırma) ve kadılık görevini birlikte yürüttü. Sayısı bine ulaşan hukuk kitabı telif etti. Bunlardan on tanesi meşhurdur. Edeben insanların en mükemmeli ve en cömertiydi.⁵⁵⁵

13. Muhammed b. İbrahim b. Mesrur (v. 318 veya 320/ 932'den sonra)

Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Mesrur İbnü'l-Cenâb el-Kurtubî. Baki b. Mahled'in talebesi. Fakih, vesaik, hukuk ve ahkâmda âlim olan Muhammed b. İbrahim b. Mesrur, Emîr Abdurrahman b. Muhammed tarafından Sahibu'l-vesaik olarak vazifelendirildi.⁵⁵⁶

14. Ahmed b. Bâki b. Mahled (v. 324/ 935)

İbn Abdü'l-Ber olarak künyelenen Ahmed b. Baki b. Mahled, Kurtuba kadısıdır.⁵⁵⁷ Vakur, halim bir zat olan fakih, gece gündüz çokça Kur'ân okurdu. Âlimlerin ihtilâf

⁵⁵³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 151 (1189); İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 139.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 208 (1581).

⁵⁵⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 11 (81); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 418; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 20.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 152 (1201).

⁵⁵⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 90.

noktalarını iyi bilirdi.⁵⁵⁸ Babasının dışındaki birinden ders aldığını bilmiyoruz. Kendisinden hadis rivayet edilmiştir. 2 Cemaziyel evvel Pazartesi gecesi vefat etmiştir. Nâsır lidinillah, ona hürmet eder ve onu yüceltirdi.⁵⁵⁹

15. Osman b. Abdurrrahman (v. 325/ 936)

Ebû Amr Osman b. Abdurrahman b. Abdülhamid b. İbrahim b. Îsâ b. Yahyâ b. Zeyd b. Büreyr, Muaviye b. Ebû Süfyan'ın mevlâsı, Kurtubalı. İlminin çoğunu Muhammed b. Vaddah'dan aldı. Ayrıca İbrahim b. Kasım b. Hilâl, Mutarrif b. Kays, Ahmed b. İbrahim el-Faradî, Abdullah b. Meserra, Said b. Osman, Said b. Humeyr, Muhammed b. Ömer b. Lübâbe ve Eslem b. Abdülaziz'den de ders aldı. Faziletli, hayırlı, vakur bir insan olan Osman b. Abdurrahman hadis rivayetlerinde sika, iyi bir fakih ve müşavirdi.⁵⁶⁰

16. Ali b. Abdülkadir b. Ebû Şeybe (v. 325/ 936)

Ebû'l-Hasan Ali b. Abdülkadir b. Ebû Şeybe el-Kelâî, İşbiliyyeli. İşbiliyye'de Muhammed b. Cenâde'den ders aldıktan sonra Kurtuba'ya gelerek Muhamed b. Vaddah ve diğer ulemadan ders aldı. Mesâilde hafız, fetva vermekte basiret sahibi olan Ali b. Abdülkadir, ahkâmda müşavirdi. Aynı zamanda İşbiliyye şehrinde İmamlık yapmıştı.⁵⁶¹

17. Muhammed b. El- Misvâr (v. 325/ 936)

Fazl b. Abbas b. Abdulmuttalib'in mevlâsı, Kurtubalı. Muhammed b. Vaddah, İbrahim b. Kasım b. Hilâl, Yahyâ b. Kasım b. Hilâl, İbrahimb. Muhammed b. Bâz, Mutarrif b. Kays, Kadî Âmir b. Muaviye, Vehb b. Nâfi ve Muhammed b. Abdüsselam el-Huşenî'den ders aldı. 278'de hacca gitti, ancak kimseden ders aldığına dair bir bilgi yok. Sika, hukuk davalarında basiretli bir fakih olan el-Misvâr, Emîr III. Abdurrahman en-Nâsır'ın saltanatının ilk yıllarından itibaren müşavirlik görevine başlamıştır.⁵⁶²

⁵⁵⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 80.

⁵⁵⁹ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 748/ 1348, *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*, thk.: Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esed, Beyrut 1985/ 1405, c. XV, s. 83, 245.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 112 (897); Kad İyaz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 298.

⁵⁶¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 115 (920).

⁵⁶² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 154 (1213); İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 165.

18. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed (v. 327/ 938)

Ebû Abdulah Muhammed b. Kasım b. Muhammed b. Kasım b. Seyyâr b. Abdûlmelik el-Kurtubî. Babasından, Baki b. Mahled, Muhammed b. Vaddah, el-Huşenî, İbrahim b. Kasım b. Hilâl, Ahmed b. İbrahim el-Farazî, Mutarrif b. Kays'dan ders aldı. 294 yılında rıhleye çıktı, Mısır, Mekke, Irak, Kufe, Bağdat, Dimyat, İskenderiye, Tarablus ve Kayrevan'ı dolaşarak 63 kişiden ders aldı. Fıkıhta âlim, ilmi vesâikte önde gelen bir otorite idi. Emîr III. Abdurrahman en-Nâsır'ın ilk saltanat yıllarında müşavir oldu. Sika bir ravi de olan Muhammed b. Kasım, birçok kişiye ders verdi. Hendek Gazvesi'ne katıldı, yine bir fakih olan oğlu bu gazvede şehit oldu.⁵⁶³

19. Ahmed b. Bişr (v. 327 veya 329/ 938 veya 940)

Kurtubalı, Ebû Ömer olarak künyelenen Ahmed b. Bişr, İbnü'l-Ağbes olarak tanınır. İbn Vaddah, el-Huşenî, Mutarrif b. Kays, Abdullah b. Yahyâ, Tahir b. Abdülaziz'den ders aldı. Arap dili ve lugatında önde gelen isimlerdendi. Ahkâmda müşavirdi. Delil ve nazariyeye yönelirdi. Bazen Mâlikî mezhebine göre fetva verir, bazen Şâfiî mezhebine uygun görüşler ileri sürerdi.⁵⁶⁴

20. Muhammed b. İbrahim b. Îsâ (v. 328/ 939)

Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. Îsâ el-Ketanî el-Kurtubî. Muhammed b. Vaddah, İbrahim b. Muhammed b. Bâz, Huşenî, Kasım b. Muhammed ve Mutarrif b. Kays'dan ders aldı. Hacca gitti, rıhlede çok az kişiden ders aldı. Fakih, ahkâm ve davalarda âlim olan Muhammed b. İbrahim çok güvenilir, muteber bir müşavirdi.⁵⁶⁵

21. Muhammed b. Halid b. Vehb (v. 327- 330/ 938- 941)

Kurtubalı, künyesi Ebû Bekir olan Muhammed b. Halid b. Vehb b. Es-Sağîr et-Teymî, babasından, İbn Vaddah, Ebû Salih, Said b. Humeyr'den ders aldı. Üskûnebe kadısı olarak atandı, müşavir oldu.⁵⁶⁶

⁵⁶³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 155 (1218).

⁵⁶⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 13 (102).

⁵⁶⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 156 (1221).

⁵⁶⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 156 (1226); Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 19.

22. Ahmed b. Hâlid b. Vehb (v. 303/ 915'ten sonra)

Ebû Bekir Ahmed b. Halid b. Vehb b. Halid. Babasından, İbn Vaddah, İbn Salih ve İbn Hamid'den rivayette bulundu. Kendisiyle istişare edildi.⁵⁶⁷

23. Abdülmelik b. El-Âsi (v. 330/ 941)

Abdülmelik b. el-Âsî (el-Kâdı) b. Muhammed b. Bekir es-Saîdî Ebû Mervân.

Kurtubalı, aslen Tuleytula'lı olduğu halde orada çok az bir zaman kaldı, Kurtuba'da yetiştii. İbn Lübâbe, Kadı Eslim, Hasan b. Sa'd, Ahmed b. Halil'den ders aldı. Rihleye çıktı, Kayrevan'da el-Cebelî, Ahmed b. Ziyad; Mısır'da Abdurrahman b. Muhammed el-Levvâz, Muammed b. Ziyad, Muhammed b. El-Hayri; Mekke'de İbnü'l-Münzir; Bağdat'ta İbn Said, İbrahim b. Hammâd, İbnü'l-Müntab, Kadı Ebû'l-Ferec, Ebû Yûsuf er-Razî, Ömer b. Ahmed b. Şüreyh'den dersler aldı. Şam'da Kadı İbnü'l-Müntab onu halefi olarak ilan etti. Bağdat'ta "münazara meclislerine" şahit oldu. 313 yılında çıktığı rihlesi üç yılı Bağdat'ta geçmek suretiyle on küsur yıl sürdü. Endülüs'e çok geniş bir ilim yelpazesi ile döndü. Çok yönlü, nazarî düşünceye meyilli, re'y ehli bir âlimdi. Ahkâmda müşavirdi. Kendisinden Halife el-Hakem'e bahsettiklerinde halife onu Şûrâ Meclisi'ne atadı. Kadı Eslim b. Abdülaziz, ilk olarak ona danışır, onu yüceltirdi. Fıkıhta hafız, akitler ve vesaikte seçkin bir yere sahipti, otoriteydi. Mâlikî mezhebi hususunda kapsamlı bir eser telif etti.⁵⁶⁸

24. Muhammed b. Abdülmelik b.Eymen (v. 330/ 941)

Künyesi Ebû Abdullah, Kurtubalı. Muhammed b. Vaddah, Muhammed b. Abdüsselâm el-Huşenî, İbrahim b. Kasım b. Hilâl, Muhammed b. Bâz, Abdullah b. Halid ve Muhammed b. Yûsuf b. Matruh'dan ders aldı. Kasım b. Asbağ ve İbn Ebû Abdü'l-A'lâ ile birlikte 274 yılında rihleye çıktı, Mısır, Mekke ve Bağdat'ta çeşitli dersler aldı. Mesâil ve davalar hususunda hafız, reyde seçkin, fakih, âlim, ahkâmda müşavir olan Muhammed b.

⁵⁶⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 19.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Faradî, *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 102 (820); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 416; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, c. I, s. 93.

Abdûlmelik, Kadı Ahmed b. Bâki'nin vefatından sonra imam oldu. Ebû Davut'un Sünen adlı hadis eserini tasnif ederek telif etti.⁵⁶⁹

25. Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe (v. 330/ 941)

Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe el-Berberî.

Birçok âlimden ders almakla birlikte eğitiminin önemli bir kısmını amcası Muhammed b. Ömer b. Lübâbe'nin yanında tamamladı. İlim tahsili için Kayrevan'a gitti ve orada Hammas b. Mervan'dan ders aldı. Kendisinden Ebü'l-Asbağ İsâ b. Muhammed b. İsâ, Muhammed b. Hâris el-Huşenî ve diğer bazı âlimler hadis ve fıkıh dersi aldılar. Çağının Mâlikî mezhebinin en iyi bilen âlimi ve en başta gelen savunucusuydu. Akit şartlarını illetlerini görece kadar iyi bilirdi. Mezhebinin dışına çıkarak fetvalar verirdi. Hadis ilminde yetersiz olduğu hatta bazı fetvalarının hadise aykırı olduğu şeklinde iddialar vardır.⁵⁷⁰

III. Abdurrahman tarafından İlbîre (Elvira) kadılığına ve Kurtuba'da Şûrâ üyeliğine atandı. İlbîre halkı hakkında şikayetçi olunca bu görevinden azledildi. Daha sonra bazı âlimlerle çekişmesinin halifeye intikal etmesi üzerine Şûrâ üyeliğinden de azledildi. Bu sırada Kadılık görevini Habîb b. Ziyad yürütüyordu. Kadı Habîb b. Ziyad bir suht belgesi (şikâyetlerin ispat edildiği resmî yazı) tanzim ederek Emîr'e sundu. Emîr sadece Şûrâ'dan azletmedi aynı zamanda fetva vermesini yasakladı ve evinde zorunlu ikametle cezalandırdı.⁵⁷¹ Bir müddet sonra halife Nâsır, bir vakıf arazisini toplantı yeri yapmak üzere almak istedi. Şûrâ üyeleri vakıf mallarının hukukî statüsü gereği buna fetva veremeyeceklerini söylediler; Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe söz alarak fikhî bir meselede gerekirse diğer mezheplerin görüşlerinden de faydalanılabileceğini söyledi. Halife onu vesâik (bir nevi noterlik)⁵⁷² vazifesiyle taltif etti. Arkasından da Şûrâ üyeliğine getirildi. Daha sonra da Şûrâ kararında yer alan bu fetvası doğrultusunda uygulama yapılarak hastahane için başka bölgede daha iyi bir arazi tahsis edildi.⁵⁷³ İbn Lübâbe ölümüne kadar bu görevinde kalmış ve bir yandan da ders vermiş ayrıca telif faaliyetlerini

⁵⁶⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 157 (1230); Humeydî, *Cezvetü'l- Muktebis*, c. I, s. 24; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 156.

⁵⁷⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c.III, s. 399.

⁵⁷¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. II, s. 17.

⁵⁷² Yaşaroğlu, Kâmil, "İbn Lübâbe" *DİA*, s. 160.

⁵⁷³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 157 (1231); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 398; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 35; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s. 135.

de sürdürmüştür. İbn Lübâbe, 6 Zilhicce 330 (22 Ağustos 942) tarihinde Kurtuba’da vefat etti.⁵⁷⁴

Bir derleme olan “el-Müntehab” adlı fikhî bir eser telif etti. İbn Hazm Farisî bu kitabı “çağdaşları arasında bir benzeri yoktur” diyerek övmüştür. Eser Müdevvene’nin meselelerini açıklama maksadı ile kaleme alınmıştır.⁵⁷⁵

26. Yûsuf b. Süleyman (v. 330/ 941’den önce)

Ebû Ömer Yûsuf b. Süleyman b. Abdullah b. Vehb b. Habîb b. Matar b. el-Mûrî İbnü’l-Buteynî.

Beccâneli, Muhammed b. Halid’in talebesi. Kadı Hukkam’ın danışmanı olabilir.⁵⁷⁶

27. Said b. Humeyd b. Abdurrahman er-Raînî (v. 331/ 942)

Ebû Osman künyeli Said b. Humeyd, Kurtubalıdır. Ebû Zeyd b. İbrahim, Abdullah b. Halid, Yahyâ b. Harun’dan ders aldı. Doğuya rihleye çıkarak Yunus ve Mahmud b. Abdülhakem, İbn Vehb, İbrahim b. Mervan, Nasr b. Merzuk ve el-Müzenî’den ders aldı. Âlim, fakih, fazıl, vera ehli bir zattı. Şûrâ’da önde geliyordu. İbnü’l-Meşşât, el-A’nakî, İbn Eymen ve İbn Ubade gibi hukukçular yetiştirdi. Uzun bir ömür süren Said b. Humeyd’in 230 yılında başladığı hayat yolu 101 yıl sonra 331 yılında sona erdi.⁵⁷⁷

28. İsmail b. Ömer b. İsmail (v. 332/ 941)

Ebû’l-Asbağ İsmail b. Ömer b. İsmail İbnü’z-Zahid, Kurtubalı. Muhammed b. Vaddah, Hamid b. Yûsuf b. Matruh, Vehb b. Nâfi’den ders aldı. Ahkâmda müşavir olan İsmail b. Ömer hadis rivayetiyle de ilgilenmiş, hadisleri kayda geçirmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

⁵⁷⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c.III, s. 399- 402.

⁵⁷⁶ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 214 (1627); Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, c. I, s. 420.

⁵⁷⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, c. I, s. 69.

⁵⁷⁸ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ’i’l-Endelüs*, c. I, s. 26 (223).

29. Said b. Ahmed b. Abdu Rabbih (v. 332/ 941)

Ebû Osman künyeli Said b. Ahmed, Kadı İbn Lübâbe, Kadı Elsem, İbn Halid, İbn Eymen, İbn Kasım'dan ders aldı. Fakih, âlim, edib bir zattı. Fıkıhta hafızdı, fetva hususunda önde gelirdi, ahkâm konularında müşavirdi. Basiretli, güvenilir kararlar alırdı. Edebiyat ve tıp alanlarında da yetkindi. Vefat tarihinin 356 olduğuna dair bir rivayet de vardır.⁵⁷⁹

30. Hasan b. Sa'd b. İdris (v. 332/ 941)

Ebû Ali Hasan b. Sa'd b. İdris Razîn b. Kesîleti'l-Kettâmî.

Kurtuba'da doğdu. Bakî b. Mahled'den uzun süre ders aldı. İlim tahsili için yolculuğa çıktı, Mekke'de Ali b. Abdülaziz'den, Mısır'da el-Karâtîsî'den, Yemen'in Sun'a bölgesinde⁵⁸⁰ Ali b. Muhammed el-Keşûrî, İshak b. İbrahim ed-Deberî, Hasan b. Ahmed, Ebû Ca'fer b. el-A'cem ve Ebû Müslim el-Keşşî'den ders aldı.

Hasan b. Sa'd b. İdris, Muhammed b. İdris b. eş-Şâfiî'nin mezhebini, taklid etmeksizin delillerle hareket ederdi. Şûrâ Meclisi'nde görev aldığı anda kendisine getirilen davalarda Mâlikî mezhebini esas alırdı. Evinde verdiği derslerde ise yine Şâfiî mezhebine göre fetva verirdi.

Birçok kişi kendisinden ders aldı. İkinci kez doğuya seyahate çıktı, hacc yaptıktan sonra geri döndü. Salih bir şeyh olan Hasan b. Sa'd b. İdris, Cuma gecesi vefat etti, Cuma günü Arefede 332 tarihinde defnedildi.⁵⁸¹

31. Ahmed b. Ubade b. Nuh b. Elyesa (v. 332/ 914)

Ebû Salih Ahmed b. Ubade b. Nuh b. Elyesa b. Şuayb b. Cehim b. Ubade b. Alkera er-Ruaynî, Kurtubalı. Huşenî ve İbn Vaddah'dan ders aldı. Rihlesinde Kayrevan, Şam ve Hicaz'a giderek İbnü'l-Münzir, el-A'kilî ve İbnü'l-Arabî'nin talebesi oldu. İhtilafları konu

⁵⁷⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcî'l-müzheb*, c. I, s. 69. Humeydî, *Cezvetü'l- Muktebis*, c. I, s. 24.

⁵⁸⁰ Yakûtî, İbn Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut, c. III, s. 431.

⁵⁸¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâu'l-Endeliüs*, c. I, s. 41 (341).

alan bir eser telif etti. Kadı Muhammed b. Seleme zamanında Şûrâya atandı, namaz kıldırarak vazifelendirildi.⁵⁸²

32. Muhammed b. Muhammed b. Abdüsselâm (v. 333/ 944)

Ebû'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Abdüsselâm b. Sa'lebe b. Zeyd el-Huşenî el-Kurtubî. İlminin çoğunu babasından aldı. İbnü'l-Faradî başka kimseden ders aldığını görmediğini ve hadis ve fıkıh ilimlerinde çok bilgisi bulunmadığını söyler. Babasının sayesinde ve faziletli bir insan olması hasebiyle öne geçti. Birçok kişiye ders verdi. Zühd ve fazilet ehli bir kişiydi.⁵⁸³

33. Yahyâ b. Mes'ud b. el-Levrakî (v. 333/ 944)

Künyesi Ebû Zekerîya, Beccaneli. Fazl b. Seleme'nin talebesi. Rihleye çıktı, hacca gitti ve bu yolculuklarını kaleme aldı. Mesailde hafız olan Yahyâ b. Mes'ud, kadı Muhammed b. Abdullah b. Îsâ b. Ebû İsa'nın müşavirlerindendi.⁵⁸⁴

34. Süleyman b. Abdullah (v. 335- 337/ 946- 948)

Ebû Eyyub Süleyman b. Abdullah b. Mübarek İbnü'l-Müşterî el-Kurtubî.

İbn Vaddah, Ebû Salih Eyyub b. Süleyman, Ubeydullah b. Yahyâ'dan ders aldı. Sahnûn'un düzenlediği Müdevvene isimli eserinin karışık kalan kısmını bablara ayırdı, tasnif etti. Ahkâmıda müşavir olan İbn Abdullah, geniş bir kitleye ders vermiştir. Kadı Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ kendisinden rivayette bulunmuştur.⁵⁸⁵

35. Hasan b. Ubeydullah (v. 336/ 947)

İbn Zûnân Ebû Abdülmelik Hasan b. Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülmelik b. Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Ebû Râfî' (Rasulullah (sav)'in mevlâsı).

⁵⁸² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 13 (105); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 401; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 51.

⁵⁸³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 158 (1239); Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 13.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 208 (1587).

⁵⁸⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 70 (560).

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu ve yetişti. İbn Vazzâh, Ubeydullah b. Yahyâ ve diğer bazı âlimlerden ders aldı.

Kadı Ahmed b. Bâki ve onun vefatıyla yerine geçen Kadı İbn Ebî İsâ zamanında Müşavere Meclisi'nde görev aldı.

Recep ayının sonlarına doğru bir Salı günü 336 tarihinde vefat etti.⁵⁸⁶

36. Ahmed b. Duhaym (v. 338/ 949)

Beşinci tabakadan kabul edilen Ahmed b. Duhaym, Ebû Ömer el-A'nakî, İbn Lübâbe, İbnü'l-Arabî, el-Bağavî ve İbn Said'den, Muîti ve Kadı İbn Selim gibi büyük hukukçulardan ders aldı. Hadis ilminde de kendini yetiştiren fakih, hem hadiste hem de Mâlikî mezhebinde hafızdı. Şûrâ'da görev aldıktan sonra sırasıyla Tuleytula ve İlbîre kadılıklarına atandı.⁵⁸⁷

37. İsmail b. Ömer b. Nâsih (v. 338/ 949)

Ebû'l-Kasım İsmail b. Ömer b. Nâsih el-Mahzumî, Kurtubalı. Mâlikî mezhep görüş ve meselelerinde fakih. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe, İbn Salih, Kadı Eslem'den ders aldı. Hacca gitti, ancak doğuda ilim tahsil ettiğine dair bir bilgi yok. Ahkâmda müşavir, i'rab ilminde uzman, şiir rivayetinin yanında şiirler kaleme alan bir şairdi.⁵⁸⁸

38. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ (v. 339/ 950)

Ebû İsâ Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Yahyâ b. Yahyâ. Amcasının oğlu Abdullah b. Muhammed b. Lübâbe ve Ahmed b. Halid'den ders aldı. Muhammed b. Meserra, Ahmed b. Hazm ve Ahmed b. Ubade er-Raîni ile birlikte 312'de rihleye çıktı, Mekke, Mısır ve Afrika'da birçok fakihden ders aldı. Re'ye hafız, hadis rivayetinde âlim olan fakih, i'rab, lûgat ve şiir hususunda da hatırı sayılır kişiler arasındaydı.

Kadı Amed b. Bâki'nin müşavirliğini yaptı. Daha sonra Emîr Abdurrahman b. Muhammed onu İlbîre ve Beccâne kadılığına atadı. Bu görevlerden sonra 326'da Kadı'l-

⁵⁸⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. (341); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 416.

⁵⁸⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, c. I, s. 23.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 26 (214).

cemâa olarak Kurtuba'ya atandı. 284 yılında başlayan hayat yolculuğu henüz 55 yaşındayken 339 yılında son buldu.⁵⁸⁹

39. Kasım b. Asbağ (v. 340/ 951)

Ebû Muhammed Kasım b. Asbağ b. Yûsuf b. Nasih b. Atâ el-Beyyânî, Kurtubalı, Emîr Abdûlmelik b. Mervan'ın mevlâsı.

Baki b. Mahled, el-Huşenî, İbn Vaddah, Mutarrif b. Kays, Asbağ b. Halil ve Abdûlmelik b. Meysere gibi büyük fakihlerden ders aldıktan sonra 274 yılında Münzir b. Muhammed'in emirliği sırasında İbn Eymen ile birlikte rıhleye çıktı. Mekke, Mısır, Irak, Kûfe ve Kayrevan'da birçok âlimden dersler aldıktan sonra ilmini artırmış olarak Endülüs'e döndü. Kurtuba'ya yerleştiğinde büyük bir saygı gördü. Yanında getirdiği Târîhu İbn Züher ve İbn Kuteybe'nin kitaplarını henüz hilafet makamına geçmemiş veliaht Abdurrahman b. Abdullah dâhil olmak üzere birçok talebeye okuttu. İlminin şöhreti o kadar yayıldı ki artık ilim talebi ile doğudan Endülüs'e rıhle yapılmaya başlandı. Ebû Davud'un Sünen'ini ihtisar ettiği Mücteba, nahiv konularını ele aldığı Münteka adlı eserlerinin dışında başka birçok eser telif etti. Güvenilir, sadık, halim, emin bir kişiliği olan Kasım b. Asbağ 92 yıl süren ömründe hem III. Abdurrahman hem de II. Hakem zamanında Şûrâ'da yer almıştır.⁵⁹⁰

40. Ferec b. Seleme (v. 345/ 956)

Ebû Said Ferec b. Seleme b. Züheyr b. Mâlik el-Belevî, Kurtubalı. Muhammed b. Ömer b. Lübâbe, Ahmed b. Halid, Muhammed b. Abdûlmelik b. Eymen, Kasım b. Asbağ gibi Endülüs'ün büyük hukukuçularından ders aldıktan sonra Kayravan'a giderek Ebûbekir Muhammed el-Lebbâd'ın da talebesi oldu. Mâlikî mezhebinde müctehid, ahkâmda müşavirdi. Çeşitli şehirlerde kadılık görevinde bulundu.⁵⁹¹

41. Ahmed b. Abdullah el-Lü'lü'î (v. 345/ 956)

Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Emevî el-Lü'lü'î, Kurtubalı. Ebû Salih, Eyyûb b. Süleyman, Tahir b. Abdülaziz'den ders aldı. İslamî ilimleri bünyesinde cem etmiş,

⁵⁸⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s.160 (1253);İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*,c. I,s.141.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 134 (1070);Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, c. I, s. 119; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s.122.

⁵⁹¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 129 (1035); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 409.

lugat, şiir, vesaik alanlarında da yetişmişti. Mâlikî mezhebindeki görüşlerin hıfzında otorite, fetva verme hususunda önde olan el-Lü'lûî, kadı Ahmed b. Bâki b. Mahled'in danışmanı olarak hayatının sonuna kadar görevini sürdürdü.⁵⁹²

42. Ahmed b. Muhammed b. Misvâr (v.345/ 956)

Babasından, İbn Vaddah, Eyyûb b. Süleyman, Muhammed b. Ömer b. Lübâbe'den ders aldı. Re'y ehliydi, mesâil ve hadis konularında uzmandı. Şûrâ Meclisi'nde yer aldı.⁵⁹³

43. Ahmed b. Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen (v.347/ 958)

Künyesi Ebû Bekir, Kutubalı. Babası tarafından yetiştirildi. Ayrıca Ahmed b. Halid, Muhammed b. Ömer b. Lübâbe, İbn Ebû Temmâm ve Kasım b. Asbağ'dan ders aldı. Müşavirler Meclisi'nde yer alan Ahmed b. Muhammed, reyde hafız, verdiği hükümlerde basiretli, Arapça ve lugat konusunda uzman, şiirde seçkin bir yere sahipti. Farazî, Ahmed b. Abdülmelik'in kardeşinin el yazısını bulduğunu ve kendisine Ebû Muhammed el-Bâcî'nin bilgi verdiğini söyler.⁵⁹⁴

44. Ahmed b. Hilâl b.Zeydû'l-Attar (272- 364)

Künyesi Ebû Ömer, Kurtubalı. İlim yolculuğuna çıktı, Muhammed b. Zeyyân el-Hazramî, Muhammed Rebi' el-Cîzî, Ali b. Yasir ve aynı ilmî düzeydeki bir cemaatten ders aldı. Mâlikî mezhebinin görüşlerine bağlılıkta önde gelirdi. Kurtuba çarşısında müfti idi.

İsmail ve arkadaşlarından bir grup kendisinden hadis rivayet etti. Bir Ramazan ayında başladığı ecel yolculuğunu Safer ayında Perşembe gecesini 92 yaşını aşmışken tamamladı.⁵⁹⁵

45. Muhammed b. Yebka b. Muhammed b. Zerb (v. 381/ 373)

Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Yebka b. Muhammed b. Zerb b. Yezid el-Kurtubî. Kasım b. Asbağ, Muhammed b. Abdullah b. Ebû Düleym, İbnü'l-Faradî'den ders aldı. El-

⁵⁹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 16 (122); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 406; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, c. I, s.136

⁵⁹³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 15 (121); Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 409.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 17 (136)

⁵⁹⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, c. I, s. 101.

l 'l   ile birlikte fıkıh çalışması yapmışlardır. El-L 'l   kendisinden övgüyle bahsederdi. Mezhebinin meseleleri hususunda zamanının en bilgisi, en fakihiydi. Fıkıhtan şiire, Arapçadan matematiğe birçok ilim dalında uzmandı. Rıhle yapmamıştı.  bn 's-Selim kadı iken uzun yıllar onun müşaviri oldu,  bn 's-Sel m vefat ettiğinde ise 367 yılında onun yerine kadı'l-cem aa oldu. Birçok alanda eser veren  bn Zerb, 14 yıl kadılık yaptıktan sonra 64 yaşında hayata gözlerini yumdu.⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, c. I, s. 500.

SONUÇ

İki yıl içinde fethedilen İspanya 714-1031 yılları arasında 317 yıl Endülüs Emevî Devleti'nin, 1492 yılında Gırnata'nın yıkılışına kadar toplam 778 yıl müslümanların hakimiyetinde kalmıştır. Emevîlerin Kuzey Afrika valisi, Kuzey Afrikanın tamamı fethedilince güneye çöle inmek yerine kuzeye İspanya'ya geçmeye karar verdi. İki yıldan daha az bir sürede fethedilen İspanya 40 yıl Emevîlere bağlı valiler tarafından yönetildikten sonra Abbasilerin Emevîleri yıkmasıyla Ümeyye oğulları hanedanından Abdurrahman b. Muaviye kaçarak İspanya'ya geldi ve Endülüs Emevî Devleti'ni kurdu. Böylece İspanya'da 778 yıl sürecek İslâm egemenliği başlamış oldu. Şark Emevî Devleti'nin askerî, idarî ve adlî düzenlemeleri örnek alınarak kurulan Endülüs'de hakim mezhep de Suriye asıllı Arapların mensup olduğu Evzâî mezhebiydi. Günümüz yüksek lisans ve doktora çalışmalarına benzetilebilecek ilim yolculukları sebebiyle, Endülüs'de tetişen faihler Mekke, Medine, Şam ve Mısır gibi ilmî cazibe merkezlerine giderek eğitim aldılar. Medine'de İmam Mâlik'den ders alan Endülüslü fakihler ülkelerine onun öğretileriyle döndü ve zamanla Mâlikî mezhebi Endülüs'de en yaygın mezhep haline geldi. Endülüs'ün dördüncü emîri olan II. Abdurrahman b. Hakem büyük saygı gösterdiği Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'den Kâdi'l-cemâa olmasını istedi. Yahyâ el-Leysî "halk kadılardan şikâyetçi olmaları durumunda bana geliyorlar, ben kadı olursam kime gidecekler" diyerek geri çeviren Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'yi kadıları seçmekle görevlendirildi. Üyelerinin Mâlikî mezhebine mensup olmalarına özen göstererek büyük fakihlerden müteşekkil bir meclis kurdu. Müşavirler Meclisi adı verilen bu kurum, devletin dâhilî ve haricî tüm meselelerinde devlet başkanının kendilerine danıştığı bir kurumdu. Ayrıca yargıçların hükme bağlayamadıkları davalarda kendilerine başvurduğu bir yüksek yargı kurumuydu. Adliye teşkilâtının başı sıfatıyla Kâdi'l-cemâaya bağlı, atama ve azillerin devlet başkanınca yapıldığı bir kamu kurumu olan Müşavirler Meclisi tasarruflarında ise bağımsızdı. Devlet başkanı fakihler farklı içtihatlarla ulaştıklarında en münasip bulduğu hükmü alabiliyordu ancak müşavirlerin oy birliğiyle verdikleri karar bağlayıcı oluyordu.

Devlet başkanının vezirleri ve fakihlerle istişare etmesi tüm İslâm devletlerinde gördüğümüz bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm'de Şûra isimli bir sure ve iki ayetle konunun önemi

vurgulanmıştır. Bu ayetin vücut mu nedb mi ifade ettiği konusundaki tartışmada tüm mezhepler istişarenin vacip olduğunu söylemişlerse de Mâlikî fakihler Huveyzimendâd ve İbn Atiyye “istişare etmeyen devlet başkanının azli gerekir” diyerek daha katı bir tutum benimsemişlerdir. Endülüs’de istişare geleneği diğer İslâm devletlerinde görüldüğü üzere devam etmiş, ancak kısa sürede çok hızlı bir gelişme göstererek bu görevi ifa eden fakihlere müşavir adı verilmiş, bir kamu görevi niteliğine dönüşmüştü. Bu farklılık da istişareyi vacip olarak kabul eden mezheplerden daha katı bir tutuma sahip Malikî mezhebinin payı bir gerçekse de Endülüs’deki çağını aşan medeniyet inkişafının, diğer İslâm devletlerinden daha farklı ufuklara sahip fakihlerin yetişmesine imkan hazırlayan gizemli bir çevrenin varlığı da bir başka gerçektir. Bu gizemi çözecek, çağını aşan bir medeniyetin hangi dinamikler üzerinde geliştiğini gösterecek hukuk sosyolojisi alanında yapılacak çalışmalara ihtiyacımız var. Bu çalışmalara bir ışık tutması, bir başlangıç olması amacıyla hazırlanan bu çalışma, Müşavirler Meclisi’ni günümüz yüksek yargı organlarının kuruluş yasalarındaki başlıklar altında incelemeye tabi tutmuş, kamu görevlisi olarak müşavirlerin özlük haklarından haklarından açılacak soruşturmalara kadar birçok yönden ele almaya çalışmıştır. Ancak müşavirlerin hayatlarının sonuna kadar bu görevde kalıp kalmadıkları tam olarak bilinemediği için Müşavirler Meclisi’nin kaç üyeden oluşan bir kurum olduğu kesin olarak tespit edilemedi. Kâdi’l-cemâanın değişmesiyle müşavirlerde de bir değişiklik olduğuna dair açık ifadeler bulunamadı. Ancak tabakat kitaplarının, Endülüs tarihini ve kadılarını ele alan tüm eserlerin verileri kullanılarak bu eser ortaya kondu. Barış ve adaletin sağlanmasında büyük bir rol üstlenen Müşavirler Meclisi’nin halkın karşılaştığı sorunlara, yargıçların hükme varamadıkları davalara nasıl çözüm bulduğuna örnek olması hasebiyle dava tutanakları tercüme edilmek suretiyle eklere kondu. Ancak bu dava tutanakları üzerinde çok daha detaylı çalışmalar yapılabilir. Bizim çalışmamız da bu türden araştırmalar için bir basamak olabilir düşüncesindeyiz. Adalet uğruna yapılan her çalışmanın buna değeceği inancıyla tüm araştırmacılara başarılar diliyoruz.

EKLER

EK 1: İSÂ B. SEHL (v. 486/ 1093)

Ebû'l-Asbağ İsâ b. Sehl b. Abdullah el-Esedî el-Ceyyanî el-Endelüsî.

Aslen Ceyyânî (Jaen) olup Kurtuba'da (Cordoba) yetişti. Ayrıca Ceyyân, Gırnata ve Tuleytula'da (Toledo) birçok âlimden ders aldı. Hocaları arasında Ebû Abdullah İbn Attâb, Ebû Ömer İbnü'l-Kattân, Hâtim b. Muhammed et-Trablusî, Mekkî b. Ebû Tâlib, Yâhya b. Zekerîya el-Kuley'î, İbn Şemmah, İbn Erfâ're'sûh, Ebû Bekir İbnü'l-Garrâb ve İbn Abdülber en-Nemerî sayılmaktadır. Özellikle fıkıh alanında derin bilgisi oldu. El-Ahkâmü'l-Kübrâ adlı eserinin başında Sahn ûn'un el-Müdevvenetü'l-Kübrâ'sı ile Utbî'nin el-Müstahrace'sini (el-Utbîyye) ezberlediğini belirtir.⁵⁹⁷

Tuleytula kadısı Ebû Zeyd el-Haşşâ'nın kâtibi olarak görev yaptı. Daha sonra Kurtuba kadısı Ebû Bekir İbn Manzûr'un yanında kâtiplik görevinde bulundu. Şûrâ üyeliği görevine getirildi.

Hristiyan kralların baskısı altında kalan Gırnata'daki son Zîrî Emîri Abdullah b. Bulukkîn tarafından 475 (1082) yılında Murâbit hükümdarı Yûsuf b. Taşkin'den yardım istemek için elçi olarak Sebte'ye (Ceuta) gönderildi. Hükümdarın iltifatına mazhar olan İsâ b. Sehl, Tancâ ve Miknâse'de kadılık yaptı ve ders verdi. Talebeleri arasında Ebû Muhammed İbn Mansûr, Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Basrî, Ebû Muhammed b. Ca'fer ve Ebû Abdullah b. İsâ et-Temîmi bulunmaktadır. Ardından tekrar Endelüs'e dönen İsâ b. Sehl, Gırnata'da kadılık yaptı. Murâbitler şehri aldıktan bir süre sonra bu görevinden ayrıldı. 4 Muharrem 486 (4 Şubat 1093) tarihinde vefat etti.

İsâ b. Sehl, özellikle yeni ortaya çıkan meseleler (nevâzil) ve bunların çözümü konusunda bilgi sahibiydi. Kadıların hüküm verirken danıştığı heyetin üyesi olması ve çeşitli şehirlerde kadılık yapmasının verdiği tecrübe birikimini yargı hukuku ve muamelâta dair el-Ahkâmü'l-Kübrâ adlı eserinde bir araya getirmiştir.⁵⁹⁸

El-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur. Muhammed Abdülvehhab Hallâf, el-Hizânü'l-âmme'deki beş nüshaya dayanarak eserde

⁵⁹⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzhebü'l-Müzheb*, c. II, s. 170.

⁵⁹⁸ İbn Beşkuval, *es-Sıla*, c. I, s. 140; ez-Ziriklî, Hayreddin, *A'lâm*, Beyrut 1992, c. V, s. 103; Kehhâle, *Ömer, Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. VIII, s. 25.

çeşitli konularla ilgili belge değerindeki mâlumatı bugünkü hukuk sistemiği açısından değerlendirip bir seri halinde yazmıştır.⁵⁹⁹

Biz bu beş eserin bazı bölümlerini devrin mahkeme tutanakları ve sosyal hayat hakkında bir fikir vermesi açısından tercüme ederek aktardık.

⁵⁹⁹ Özel, Ahmet, “İsâ b. Sehl”, *DİA*, s. 485.

EK 2: AĞIR CEZA MAHKEMESİ TUTANAKLARI

1-Dava konusu: Bu adam benim arkadaşımı öldürdü ve buna hâkimin tanımadığı iki kişi şahittir diyen şahıs hakkında.

Bir şahıs diğerini cinayetle suçlayarak Kadı'ya geldi. Ancak Kadı öğle sığığında şahitleri dinlemek için hiç vakit bulamadı. Bundan dolayı suçlanan kişinin zimmetinin tahkik edilmesini, muhbir ve şahitlerin dinlenmesi tamamlanıncaya kadar ihtiyaten suçlunun hapsedilmesini emretti. Kadı şahitleri mahkemeden çıkardıktan sonra şahitler şahadeti yerine getirmek için geri dönmediler. Böylece resmi rapor hadisenin meydana geldiğini teyit edecek delillerden yoksun oldu.

Gözaltı süresi on beş günü geçince Kadı Şûrâ heyetinin fikrini sordu. Tahkikin tamamlanması, delillerin toplanması, şahitlerin dinlenmesi için bu bekleme süresinin bir ay veya ona yakın olabileceğine dair cevaz verdiler. Ancak verilen ek süre sonunda da suçun ispatı için gerekli deliller toplanamadığından hapsin meşru bir dayanağı kalmadı. Bu durumda suçla itham edilen kişinin serbest bırakılmasına karar verildi.

Hapsin hedefi hapse sebep olan suçlamayı destekleyen delillerin toplanmasıydı. Hapis sebebi mevcut olmadığında hapis de gayri meşru bir hal aldı. Hapis süresince ithamı destekleyen bir delil bulunamadığına göre itham edilen kişiyi serbest bırakmak ve temize çıkarmak zorunlu oldu. Hapis bir cinayetin olması şüphesiyle gerçekleşir ve süresi de delillerin imkân verdiği kadardır. Hapis delilin gücüne bağlıdır; devam etmesi için bir delil olduğunda devam eder, devam etmesine bir delil olmadığında hapis haksızdır ve sanığın salıverilmesi gerekir.

Şûrâ fakihlerinin çoğu – İbn Lübbâbe, Eyyub b. Süleyman, İbn Velid, Ubeydullah b. Yahyâ, Yahyâ b. Süleyman, İbn Muaz – bu görüşte idiler.⁶⁰⁰

2- Dava Konusu: Bişr b. Abdus'un babasına eziyet etmesi nedeniyle tutuklanması ve bir kadını öldürmekle suçlanması.

⁶⁰⁰İbn Sehl, Ebü'l-Asbağ İsa b. Sehl Endelüsi, *Vesâik fî ahkâmi kazai'l-cinai fî'l-Endelüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallaf, Kahire 1983, s. 17- 18.

Kadı, babasına kötü muamelede bulunan Bış b. Abdus isimli bir kişiyi tedip amacıyla tutuklar. Hapsin üzerinden 10 ay geçtikten sonra adaletli olmayan bazı kimseler o kişinin bir kadını da katlettiğini söylerler. Kadı Müşavirler Meclisi'ne bir yazı göndererek durumu anlatır ve cevap ister.

Müşavirler Meclisi kadının öldürölmesi haberinin şâz olduğunu ve kadının öldürölmesiyle ilgili hâkimin elinde hiçbir delil olmadığını belirtir. Hapsin üzerinden 10 ay geçtiğini ve babanın oğlunun salıverilmesini istediğini de açıklayan hâkimin sorusuna şu cevabı verir: “Biz diyoruz ki: onun salıverilmesi vaciptir. Onun bu hapsi inşallah edeplenmesi için yeter. Bunu İbn Velid, İbn Lübâbe, Eyyup, Ubeydullah, Sad, Yahyâ b. Abdulaziz diyor”.⁶⁰¹

⁶⁰¹ İbn Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazai'l-cinaî*, s. 56- 57.

EK 3: EHLİ'Z-ZİMME İLGİLİ MAHKEME VESİKALARI

Dava Konusu: “Müslüman olduktan sonra eski dini olan Nasranîliğe dönen genç”.

Bu dava, yetişkinlik belirtileri göstermesine rağmen ergenlik çağına geldiğine dair delil bulunmayan bir genç hakkındadır. Kadı bu gence gelerek kendi vasıtasıyla Müslüman olmasını istemiş, onu sınava tabi tutmuş, onun hür iradesiyle İslâm’a girmek istediğini görünce Müslüman olduğunu ilân ettirmişti. Ne var ki bir müddet sonra genç, İslâm’dan irtidat etmek ve önceki dini olan Nasranîliğe dönmek istediğini bildirmek üzere tekrar kadıya geldi.

Kadı, Şûrâ üyesi Ubeydullah b. Yahyâ’ya yazarak bu genç hakkındaki fikrini sordu. Müşavirin cevabı şöyleydi: “Henüz buluğa ermediğine göre onu irtidattan vazgeçirmek için cezalandırmakla tehdit edin. Şayet ısrar ederse Allah’ın Hak yoluna dönünceye kadar hapsedin. İsrarından vazgeçmezse şeytana uymasından dolayı müteessir olduğunuzu belirterek gitmesine izin verin.”

Kadı, İbn Lübâbe’nin de fikrini sordu, o da Ubeydullah’ı teyit etti.

Ancak kadı Asbağ b. Sehl’in görüşü, diğer iki müşavir Ubeydullah b. Yahyâ ve İbn Lübâbe’nin verdiği fetva gibi değildi. İbn Sehl’e göre o ikisinin fetvası, sağlıklı bir görüşe dayanmayan son derece zayıf bir görüş idi. Çünkü gençteki bu şüpheli duruma rağmen o tehdit, korkutma, hapis ve hürriyetin kısıtlanması gibi vasıtalarla İslâm’da kalmaya zorlanıyordu. Aslında bu durum Sahnûn, İbn Kâsım, Eşheb ve Abdülmelik’in görüşlerine dayandırılmalı. Onlara göre kim bulûğdan önce Müslüman olur sonra İslâm’ı idrak ettiği halde irtidat eder ve bulûğdan önce ölürse, İslâm dininde kalmaya zorlanmış olduğu için onun mirası ailesinindir. Buluğa ererse ise darp edilmek suretiyle İslâm’da kalmaya zorlanır, öldürülmez. Yukarıda zikredilen ulemanın öldürmeye ilişkin görüşüne muhalif olarak el-Muğire böyle birisinin bulûğdan sonra da mürted olmaya devam ederse öldürüleceğini söyleyen tek kişidir.

Bir Müslüman buluğa ermeden önce irtidat ederse buluğa erinceye kadar tedip edilir. Buluğdan sonra da irtidatta ısrar ederse ölümü hak etmiştir. İslâm’ı kabul eden bir genç öldüğünde kâfir ebeveyni ona mirasçı olamaz. Ebeveyni öldüğünde ise onların mirası gence

vakfedilir. Genç ergenlik çağına ermeden babasının dinine döndüğünde babası ona varis olur, eğer geri dönmezse varis olmaz.

Ancak Asbağ b. Sehl, diğer iki müşavir Ubeydullah ve İbn Lübâbe gibi fetva vermedi. Gencin buluğa ermesi hususundaki şüpheye dayanarak seyrek görülen, mâkul bir hükme dayanmayan farklı bir görüş bildirdi.⁶⁰²

2- Dava Konusu: Buzağılarla Nasara'nın Müslüman mezarlıklarından geçmesi

Nasara cenazelerini taşıırken müslümanların mezarlıklarından geçiyor, taşıma işleminde kullanılan buzağılar mezarlıkların kirlenmesine ve bozulmasına yol açıyor. Nasara'nın Müslümanların mezarlarının üstünden geçmesi, Müslümanların kabirlerinin onların ayaklarının altında kalması hoş karşılanmıyor. Kadı kendisine yapılan şikâyet üzerine müşavirleri meclisine başvurarak onların görüşlerini almak istiyor.

Kâfirlerin ve Nasara'nın cenazelerinin Müslümanların mezarlıklarından geçirilmesi, buzağının buraları çiğnemesi mezarlıkları kirlenmesine sebebiyet verir ve bu davranış müslümanların kabirlerine saygısızlık olur. Onlar cenazelerini Müslümanların saygın yerlerinden uzak olan başka yolları kullanarak taşımalıdır.⁶⁰³

3- Dava Konusu: Müslüman olup sonradan eski dinine dönmek isteyen çocuk

Kadı Müşavirler Meclisine şu cümleleri içeren bir yazıyla başvuruyor: “Balığ olmamış bir çocuk bana gelerek İslâm'ı kabul etti ve Allah rızası için kendisine bakacak bir ailenin yanına yerleşti. Ebeveyni onu eski dinlerine döndürmek için yanına gelip gittilerse de çocuk buna yanaşmadı. Akşam olduğunda çocuğun babası yanıma geldi ve oğlunun ebeveynine ve eski dinine dönmesini istediğini ve bu durumda ne yapılması gerektiğini size sormamı istedi.”

İbn Lübâbe cevap olarak şöyle dedi: “eğer çocuk 10 yaşında veya daha büyük birisi gibi aklediyorsa eski dinine dönmemesi için baskı yapılmalı, tehdit edilmelidir. Eski dinine dönme konusunda diretirse, ebeveynine teslim edilir ve cezalandırılmaz. Bu iş balığ olmadan aceleyle getirilerek yapılmalıdır.”⁶⁰⁴

⁶⁰² İbn Sehl, Ebu'l-Asbağ İsmâ b. b. Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazâi ehli'z-zimme fî'l-Endelüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983, s. 17- 18.

⁶⁰³ İbn Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazâi ehli'z-zimme fî'l-Endülüs*, s. 32.

⁶⁰⁴ Ebû'l-Asbağ, İsmâb. Sehl, *Vesâik fî ahkâmi kazâi ehli'z-zimme fî'l-Endülüs*, s. 46-47.

EK 4: ŞU'Nİ'L-HİSBE HAKKINDA VESİKALAR

1- Dava Konusu: “Muhtesip, Harrâzinlerin (ayakkabı üreticilerinin) sahtekârlıklarını ortaya çıkarıyor.”

Bu vesikada çarşı esnafı ve zanaatkârın çalışmaları üzerinde muhtesibin yaptığı denetlemeler sonucu ortaya çıkan çeşitli usulsüzlükleri ele alacağız.

Harrâzinler, muhtesibe karşı birleştiler. Onun çarşıdan çıkartılarak üzerlerindeki denetim yetkisine son verilmesini başka bir ifadeyle aleyhlerinde kullandığı kontrol yetkisinin elinden alınmasını istediler. Muhtesibin esnaf ve zanaatkâra eziyet ettiğini ve üzerlerinde hâkimiyet kurduğunu iddia ettiler. Aslında bu iddianın sebebi, muhtesibin onların sahtekârlık ve usulsüzlük yaptığını ortaya çıkarması, dikkatleri onların üzerine çekmesiydi.

Vezir Sahibu'l-ahkâm İbn Leys, fukaha ile istişare etti. Harrâzinin muhtesibe karşı böyle bir tavır almasının, onu şikâyet etmesinin müsamaha ile karşılanıp karşılanamayacağına dair görüşlerini bildirmesini istedi.

İbn Attâb, harrâzinin muhtesibin tasarruflarına karşı itiraz etmelerinin mübah olmadığına dair görüş bildirdi. Tam tersine çarşıdan ilk olarak ihraç edilecek olanların itiraz edenler olması gerektiğini açıkladı.

Her türlü defolu mal veya usulsüzlük fesaddır. Bu, Müslümanların mallarını gasbetmek anlamına geldiği için ceza olarak bu defolu/ kusurlu malları yakmak gerekir. Ayrıca, aldatmanın karıştığı fasit bir mal muamele için uygun değildir.

İbnü'l-Kattân'ın bu görüşü teyid eden kötü dokunmuş (bayan kıyafeti olarak kullanılan) çarşafın yakılması gerektiği ile ilgili görüşü önceden geçmişti. Bu görüş, İbn Attâb'ın “kötü dokunan, ince, hafif ve çabuk eskiyen, ancak kısa bir süre kullanılabilir bu kumaşların kesilerek fakirlere dağıtılması” şeklinde verdiği fetvaya benzer.

Katkı maddeleri katılması suretiyle saflığını kaybeden, kalitesiyle oynanan veya eksik gramajlı ekmekler konusunda ise İbn Attâb, bu ekmeklerin kesilerek miskinlere tasadduk edilmesi yolunda fetva verdi. Ancak İbnü'l- Kattân, bir müslümanın malı üzerinde izinsiz olarak tasarruf etmenin helal olmayacağına istinaden bu fetvayı kabul etmedi. Ekmek

onu yapan fırıncının malıdır, müsadere edilemez, zorla alınamaz. Ekmek üzerinde sahtekârlık yapan çarşıdan kovulmakla tedib edilir ki bu eyleme en uygun ceza budur.

Su katılmak suretiyle saflığı bozulan süt de bu konuyla alakalıdır. Kabul edilen görüşe göre aldatma suçunu işleyene verilecek ceza sütün elinden alınarak faydalanmaları için fakirlere tasadduk edilmesidir. Sütü yok etmek, suçluyu süttten mahrum bırakmak ancak sütü miskinlere sadaka olarak dağıtmakla mümkün olur.

Zaferan ve misk hususunda da aynı hüküm geçerlidir.

Müşterisini kandırmak için tartı aletine zift süren kişi ise çarşıdan kovulur. Bu ceza, hapisle tedip etmekten veya darbetmekten çok daha şiddetli bir cezadır. Çünkü kişi aldatmasının semeresinden mahrum bırakılmış olacaktır. Çarşıda huzursuzluğa sebep olan kişi bu şekilde cezalandırılmalıdır.

Tartı aletinde kullanılan kiloluğun (sunc) ağırlığında hile yapan kişinin durumu da aynıdır. Şehirde/ beldede tek bir vezin ve keyl bulunması gerekir. Bu keyl ve vezn herkes tarafından bilinmelidir ki herkes doğru ölçüye sahip olsun.⁶⁰⁵

2- Dava Konusu: Haddi hak eden ama buluğa erdiği bilinmeyen birisinin durumu.

İbn Lübbâbe dedi ki: Buluğa erme yaşla bilinir. Hz. Peygamberin (sav), İbn Ömer'i 14 yaşında reddedip 15 yaşında kabul etmesi misalinde olduğu gibi.

Yaşını unutanlar hakkında sahabe hüküm verirdi. İskenderiyye'de yaşayan bir kişinin bâliğ olup olmadığı konusunda ihtilaf ettiler. Ebû Basra el-Gaffârî tüy çıkıp çıkmadığına bakılmasını emretti. Eğer bâliğ değilse ona ganimet verilmesi farz değildir.

İslâm'da uygulama böyledir. Doğumu konusunda kesin bilgisi olan buna göre hareket eder. Aksi takdirde tüyün çıkıp çıkmadığına bakılır.

Nebi (sav)'in sahabelerinin uygulaması sana hüküm olarak yeter.⁶⁰⁶

3- Dava konusu: Kanalına bakmak için kişinin evine girmenin mubahlığı

İbn Merziyan'ın zevci Asbağ kanala bakmak için evine girmelerine izin vermek istemememiş, bu konuda münakaşa çıkarmıştı. Konu mahkemeye yansımış, kadı Müşavirler

⁶⁰⁵ İbn Sel, Ebû'l-Asbağ İsâ b. Sehl, *Vesâik fî şuûni 'l-hisbe fî 'l-Endülüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1985, s. 21-22.

⁶⁰⁶ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni 'l-hisbe*, s. 108- 9.

Meclisinden bilgi istemişti. Meclis kararında konunun anlaşıldığı belirtildikten sonra “Asbağ kanalın nasıl olduğuna bakmak için girmeye izin vermelidir” hükmüne ulaştıkları belirtilmiştir. Kararda ayrıca Muhammed b. Seleme hakkında da buna benzeyen bir olay vuku bulduğu ve müşavirlerin oy birliğiyle aynı kararı verdikleri notu düşülmüştür.⁶⁰⁷

⁶⁰⁷ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni 'l-hisbe fî l-Endülüs*, s. 141.

EK 5: ŞU'ÛNÎ'L-UMRÂN HUSUSUNDA VESİKALAR

1- Dava Konusu: “Mescit avlusuna ağaç dikimi”

İbn Attâb’a mescit avlusuna ağaç dikimi mübah mı yoksa gayri müstehab mı şeklinde bir sual arzedildi. İbn Attâb’ın görüşü mescidlerin avlularına ne ağaç ne de başka bir nebat dikilmemesi yönündeydi. O bu fiili kabul etmeyip yasaklıyor ve bu yasağa şer’i bir delil de belirtmiyordu.

Mescit avlusunda yetişen ağaçların durumu hakkında Ahmed b. Halid’e bir soru sorulmuştu. Mescit avlularına ağaç dikilmesine ne başkent Şam’ın mescidlerinde ne de başka yerlerde rastlanmadığını belirterek avluda ağaç bırakılmaksızın hepsinin kesilmesi yönünde cevap vermişti.

Mescit avlusunda meyve veren bir ağacın meyvesi müezzin ve mescidin hizmetinde bulunan benzer görevlilere aittir.

Sa’sâ b. Selâm Kurtuba cami imamlığına atandığı dönemlerde Şam orjinli Evzâî mezhebine uygun olarak Kurtuba Camisi’nin avlusuna ağaç dikilmişti. Ancak Mâlikî doktrininde bu mekruh görülmüştür. Cami avlularında ağaç dikilmesini kabul etmeyen ve bunu mekruh sayan Mâlikî fakihler, haram kılacak bir sebep bulamadıkları halde başkent Şam’da bir örneğini görmemeleri sebebiyle ağaç dikimini hoş karşılamadılar. Bu görüşün sebebi, mescidlerin asıl fonksiyonunun ibadet ve dinin şiarlarının ikamet edildiği mekânlar olması olabilir. Mescidleri aslî amacından çıkaracak şekilde dikim yapmak, bu alanlardan çiftçi gibi istifade etmek doğru olmaz. Dolayısıyla mescitler, kendi asıl hedeflerinden dışarıya çıkacak şekilde, dikme alanına dönüştürülemez. İnsanların zihinleri ibadete ilişkin işlerden saporak bu dikilenlere bakmak, sulamak ve meyvelerini korumakla meşgul olar. Bunları da o toprağı işlemek, hazırlamak ve gübrelemek takip edecektir ki bunların ibadetle yakından uzaktan hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu iş kirlilik yaratma ve su tüketiminin yanı sıra insanların dikkatini ibadetlerden ağaçlara ve meyvelerine dikkat etmeye, toplamaya, paylaşmaya ve ibadet hedefi olmayan benzeri şeylere kaydıracaktır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ İbn Sehl, Ebu’l-Asbağ İsa b. Sehl, *Vesâik fî şu’ûnî’l-ümran fî’l-Endelüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983, s. 15.

2- Dava Konusu: “Cuma günü çeşitli meseleleri görüşmek amacıyla camilerde halka oluşturmak”.

İbn Ziyad’a Câmîü’l-mescit’de mütefakkih olmayan kişilerin fetva, ilmî müzakereler ve dinin müdafasını içeren tartışmalar yapmak amacıyla toplanması konusunda görüşü soruldu. Bu kişiler namaz kılma niyeti taşımaksızın mescitleri işgal ediyor ve namaz kılanlara zarar verecek şekilde halkalar oluşturmaya çalışıyorlardı.

Mescidlerde halka oluşturanların namaz kılanlara zarar verdiği bildirilmek suretiyle mescidlerin namaz dışındaki işler için meşgul edilmesi konusunda da görüş bildirmesi istendi. İbn Ziyad’ın görüşü mescidlerin namaz için tahsis edilmiş olduğu, mescidlerde ilmî vb. konularda yapılan tartışmaların caiz olduğu yönündeydi. Çünkü geçmiş imamlar da bu yolu izlemişti. İmam Mâlik b. Enes (r.a.) Mescit-i Nebvî’de Cuma günü imam kamet getirinceye kadar halka oluşturmaya çalışırdı. İmam namaz kıldırma için kibleye yöneldiğinde fetvayı keser ve dikkatini imama verirdi.

Büyük şehirlerin mescidlerinde ilim halkaları, fıkıh, din, tefsir dersleri için halkalar vardı. Halkaları imamlar ve mütefakkihler oluştururdu. Bu herkes tarafından kabul görüyordu. Bu kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçektir.

Ubeydullah b. Yahyâ, İbn Lübâbe, Muhammed b. Velid, Said b. Muaz da bu görüşü paylaştılar.

Kadı, “bu cevap istisnasız bu halkaların terkinin gayri sahih olduğuna işaret eder. Bununla birlikte, halka, dine, ilmine, anlayışına güvenilir, konuşmalarında emin kimselerden oluşmuşsa mübah olur. İyi bilmeyen ve bilmediğiyle fetva verenler ise engellenecektir. Fakihlerin, âlimlerin halka oluşturması, talim yapması mübahtır. Ayrıca halkanın namaz vakitleri dışında oluşturulması ve namaz kılanlara zarar verilmemesi gerekir. Dünyevî istekler için, kendini övmek amacıyla insanları topluyorsa mübah olmaz, onun mescitten çıkarılması vacip olur. Bu karar Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (cc)’nın “Allah ile beraber kimseye dua etmeyin” buyruğuna da uygundur.”⁶⁰⁹

3- Dava Konusu: “Hâkimin fakihlerle birlikte tartışmalı duvarı muayeneye gidişi”.

⁶⁰⁹ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni’l-ümran*, s. 19- 20.

Bu dava mütecaviz iki komşu ev sahibi arasındaki niza etrafında dönüyor. Bu komşular İsa b. Dînâr ile İbrahim b. İsa'nın iki kızı Umniye ve Havva idi. Tartışma konusu bu iki evi ayıran teras ile ilgiliydi.

Teras, iki ev arasında bulunan boşluğa, açık araziye verilen isim.

Bu iki ev sahibinin her biri bu boş arazinin mülkiyeti üzerinde hak iddia etmişti. Hâkim, her iki kadının evlerinin arasındaki bu boş arazinin (teras) kendi evlerinin bir parçası olduğuna dair gösterdikleri şahitleri dinledi. Fakihler ve müşavirler yeminleriyle bu terasın kadınların kanunî hakları olduğunu teyit ettiler.⁶¹⁰

4- Dava konusu: Said b. Mücahid'in Muhammed b. Halid'in evini yıkması.

Said b. Mücahid, Muhammed b. Halid (v. 327- 330/ 938- 941)'in evini yıktı. Bu husumet, bir şahsın başka bir şahsın iki evini birden yıkarak enkazlarında hak iddia etmesi şeklinde özetlenebilir. Muhammed b. Halid dava açtı. Said b. Muhammed ise bu evlerin yıkım iznini Muhammed b. Halid'in babasının verdiğini ve enkazlar üzerindeki tasarruf hakkının bu izne dayandığını ifade ederek kendini savundu.

Emîr, hâkime yıkım olayının tespitinden sonra müşavirlerin görüşünü almasını emretti. Ayrıca iki evin yıkımı hususunda davacının babasının yetki verdiği iddiasının doğruluğunu ispat edecek delilleri sunabilmesi için davalıya süre verdikten sonra enkazın satışını emretti. Bu satıştan önce üzerinde hak iddia edilen enkazın vasıflarının detaylı bir şekilde beyan edilmesini istedi.

Müşavirler bu köklü anlaşmazlığın davalıya harap ettiği evin kıymeti kadar para cezası vermek suretiyle çözülebileceğinde ittifak ettiler. Yıkılan iki evle ilgili istenen bilgiyi sunmayı önemsemezse, sopa, kamçı vs. ile dövme (celde)veya hapis ile cezalandırılmasına karar verdiler. Davalıdan üç seçenekten birini (en iyisini) seçmesini istediler:

Ya binayı eski haline getirmesi yahut binaların kıymetinin takdir edilebilmesi için en ince detayına kadar özelliklerini bildirmesi yahut da enkazın harap edip yıktığı kısmın bedelini ödemesi.

Ne var ki davalı, enkazın vasfını bilmediğini iddia etti. Enkazı gözden geçirmeksizin sattığı bahanesiyle binaların özelliklerini bildirmekten kaçındı.

⁶¹⁰ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni 'l-ümran*, s. 24.

Aynı zamanda evlerin sahibine binaların enkazının vassını bilmediği açıklandı.

Müşavirlerin görüşü, ilim ehlinin ilk etapta istihlak bedelini ödemesini yapmadığı takdirde cezalandırılmayı hak edeceği şeklinde idi.

5- Dava Konusu: “Duvarının suyu komşusunun bahçesine dökülen birisi hakkında”

Bu husumet komşuluk bağlarını korumak için iki komşu arasındaki alakada zararı önleme prensibine dayanır. Bu komşulardan birisi bahçenin sahibiydi, diğeri de arsa satın almıştı. Komşu bahçedeki kadınlardan çekinmesi nedeniyle arsa sahibi arsayla bahçe arasına bir duvar dikmek istemişti ve bu komşunun duvarının suyu öbür komşunun bahçesine akarak oraya zarar vermişti.

Komşu kendisini savunarak duvarın orada daha önceden de bulunduğunu ve kendisinin onu sadece tamir ettirdiğini, daha önce olmayan yeni bir zararın ortaya çıkmasının mümkün olmayacağını iddia ediyordu.

Müşavir İbn Lubabe arsa sahibi komşunun duvarının suyunun öbür komşunun bahçesine akmasını önleme görüşündeydi ki beyyineye dayanan bir delille bu hakkın kendisinde olduğu ortaya çıksın.

Eğer böyle bir hakkın olduğu ortaya çıkarsa onu duvar dikmekten menetmek uygun değil.

Bu durumu komşuluk irtifa haklarına kıyaslamak mümkündür. Bu irtifa haklarında, ister her iki tarafın anlaşmasıyla ister her iki mülkün mekânının gerektirdiği biçimde, bir komşunun mülkünde diğerkomşunun hakkı olduğu gerçekleşiyor.

Bu irtifa hakkının mevcutluğunun dayanağı âdetin eski hal üzere devam etmesidir. Bu hak zamanın içerisinde her ne zaman kazanılmış olsa da (hakkı veren) hadim akar/mülk üzerinde bir ağırlığa/yüke dönüştüğünde (bu haktan faydalanan) mahdum akarı o haktan mahrum bırakmak olmaz. Ama burada kastedilen eskide olmayan bir irtifa hakkının gerçekleşmesi söz konusu ise komşunun itirazı öbür komşuyu duvar dikmekten menetmek için yeterlidir.⁶¹¹

6- Dava Konusu: Cami avlularına tohum vb. serpilmesi konusunda muhtesiplik

⁶¹¹ İbn Sehl, *Vesâik fî şuûni'l-ümran*, s. 27.

Şifa Mescidi hakkında sana yöneltilen şikâyet konusu bizim ilgimizi çekti. Şikâyet konusu: “İnsanların tohum, ağaç, bakla ve benzeri şeyleri mescidin dükkânlarına /hanlarına atmaları ve neticede mescidin onlarla kirlenmesi, ayrıca mescidin kible yönünde dışarıdan koyunların sağılmak için saklanması ve neticede çöplerin artması ve dumanın mescidin içine girmesi”.

Kadı bu konuda şunu yapmalıdır: şikâyetçilerden güvendiği birisini dinlemeli, eğer zararın olduğuna kani olursa zarar giderilmelidir ve mescidin dışarısında bunu yapanlar men edilmelidirler.⁶¹²

⁶¹² İbn Sehl, *Vesaik fî şuuni'l-ümran*, s. 66- 67.

EK 6: TIBBÎ'L-İSLÂMÎ HUSUSUNDA MAHKEME VESİKALARI

1- Dava Konusu: Sağlam olduğu iddisıyla satılan bir cariyeyi satın alan bir şahsın satıştan rücûsu.

Sağlam olduğu iddisıyla satılan bir cariyeyi satın alan bir şahıs daha sonra onun yaralı, sakat ve hastalıklı olduğunu keşfetti. Satıştan rücû ve bu hileyi bertaraf edebilme konusunda Müşavir İbn Lübâbe, Eyyûb b. Süleyman ve Ubeydulah b. Yahyâ'nın görüşlerini istedi.

Bu kusur hususunda müşavirler, cariyeye kızın ayaklarındaki yaraların tabiblerce muayene edilmesini, hastalığın tespit edilmesini istedi; çünkü bunlar görünen yaralardı. Karnındaki izlerin ise kadınlar tarafından kontrol edilmesi yönünde görüş bildirdi. Bu izlerin meydana geliş tarihinin belirlenmesini istedi. İzler satış tarihinden önce meydana gelmiş ve bu durum müşteriden gizlenmiş ise satış fesholur ve cariyeye satıcısına geri verilir. Eğer izler satıştan sonra meydana gelmişse, taze ise müşteri buna katlanacaktır. Cariyenin karnındaki bu yara izlerinden haberdar olmadığına dair satıcıya yemin etmesi teklif edilir. Eğer yemin ederse aldatma müşteriye hamledilir.

Burada İbn Sehl'in aynı türden başka bir davada sergilemiş olduğu kendi görüşünü izlemediği görülür. Diğer görüşünde o şimdi kadınların teşhis edecekleri iç hastalıkları da doktoralara teyit ettirilmesini istemişti. Kadınların, cariyenin karnında izler tespit etmesi durumunda bu tespitin doktorlara arzedilmesi gerekir. Doktorlar onlarla aynı görüşü paylaşmadığı sürece kadınların bu tespiti bir değer ifade etmez.

Bu mesele hakkında varılan görüşleri şu şekilde sonuçlandırabiliriz: Bu kaide “helâk nazariyesi” adı altında günümüz kanunlarına da yansımıştır. Helâk Nazariyesinde ilke, ziyanın teslimden önce meydana gelmesi halinde satıcıya, teslimden sonra meydana gelmesi halinde ise alıcıya ait olmasıdır. Bu kaideye kıyasen cariyede satıştan önce meydana gelmiş bir kusurun varlığı satış akdinin fesih sebebidir. Bu ayıb satıcının sorumluluğundadır. Ancak satış ve teslim tamamlandıktan sonra sorumluluk müşteriye aittir. Müşavirlerin görüşü bu yöndedir.⁶¹³

⁶¹³ İbn Sehl, Ebû'l-Asbağ İsâb. Sehl Endülüsi, *Vesaik fi't-tıbbi'l-islâmî ve vazîfetihi fi muaveneti'l-kaza fi'l-endelüs*, thk. Muhammed Abdülvehhab Hallaf, Kahire 1982, s. 23.

Yeminle ilgili ise meşveret isabet etmiştir diyebiliriz, çünkü görünürde olan kusur için yemin etme dikkate alınmaz. Ama iç hastalıklara gelince buradaki yemin önceki gibi değerlendirilemez. Çünkü burada araştırma yapmak gereklidir.

2- Dava Konusu:“Tabib ve tedavi gören hastası arasında meydana gelen ücret anlaşmazlığı”

Sekizinci vesika bir anlaşmazlığı konu alıyor. Bir bayan doktor iki küçük kız çocuğunun tedavisi için 4 Dînâr ücret takdir edildiğini beyan ediyor. Çocukların annesi ise aralarında 12 dirhem üzerinde anlaştıklarını iddia ediyor.

Tedavi gören iki küçük kızın ikisi de iyileşemiyor, tedavi olumlu sonuç vermiyor.

Bu anlaşmazlık mahkemeye taşındığında hâkim, bayan doktorun 4 Dînâr ücret üzerinde anlaştıklarına yemin etmesini isterken çocukların annesi olan kadından da 12 dirhem karşılığında anlaştıklarına dair yemin etmesini istiyor. Ancak her ikisi de yemin edince, doktorla çocukların annesi arasındaki anlaşma feshedildi ve doktor hiçbir ücret alamadı. Çünkü doktorla hasta arasında hasta şifa bulduğunda doktorun ücreti hak edeceği şeklinde bir anlaşma vardı. İhtilâf vuku bulduğunda ücret üzerindeki hakkını kaybetti. Tabib davayı ilk açan kişi olsaydı ilke olarak ücreti alabilirdi. Ancak mahkemeye ilk başvuruyu yapan doktor olmadığına göre doktorun muayane ücreti üzerindeki hakkı sona erdi. Şayet bayan doktordan veya çocukların annesi olan hanımdan birisi yeminden kaçınırsaydı yemin edenin iddiası kabul olacaktı. İkisi de yemin etmeseydi aralarındaki anlaşma fesholacaktı. Aynı şekilde ikisinin de yemin etmesi –yeminleri aynı değerde olduğu için- anlaşmanın feshini getirdi.

Kadı Ebû'l-Asbağ bu kararı tartışma konusu olduğu gerekçesiyle eleştirdi. Görünüşe bakılırsa Ebû'l-Asbağ yeminle çelişen fikri temel almayı savunuyor, bu çelişkiden akdin feshi sonucuna ulaştı. Bu kanunî güçlük, doktor hanım ile annenin her ikisine de birbirleriyle çelişen yemin etmelerinin teklif edilmesiyle ortaya çıktı. Taraflardan birinin yemin etmesi yeterliydi. Tatbik edilen usûl, taraflardan ilkinin yemin etmekten kaçınması halinde diğerine yemin ettirilmesi idi. Böylece iki yemin arasında çelişki meydana gelmeyecekti.

Belirlenen yeni yasalarda taraflardan birine yemin tevcih edilir, yemin etmekten kaçınması halinde diğeri karşılık verir. Ancak birbiriyle çelişen iki yemin tevcih edilirse iki

yemin birlikte doğru kabul edilmeyecektir. Bu kabulü imkânsız durumdan dolayı da anlamının feshi sonucunu getirir.

Görünüşe bakılırsa hâkim, her iki kadının da yemin etmekten kaçınması üzerine fesih neticesine vardı. Bu, yemine dayanan delilden mahrum kalındığı için caiz olmuştur. Muhtemelen hâkim, birbirini yalanlayan yeminleri yemin etmekten kaçınma olarak kabul etti, sonucu da buna bina etti. Yeminlerden birinin sıhhatini diğerine tercih etmek için delil olmadığından akit fesholdu.⁶¹⁴

3- Dava Konusu: Bu dava Kurtuba'da sahibu ahkâmu'ş-şurta ve sahibu'-sûk müşavir Ebûbekir b. Hâris'in fukaha ile iddiacı falancayla at alıcısı falan arasındaki satış akdini konu edinir. Müşteri, 457 senesi Ramazan ayının sonunda anlaşma tamamlanıp el sıkışıldıktan sonra atın kusurlu olduğunu farketmiştir.

Müşteri atın bacağında eğrilik, ayağında hassasiyet, bileğinde yaralanmaktan mütevellit delinmeler, kemik erimesi gibi kusurlar bulunduğunu iki şahitle ispat etmiştir. Aynı zamanda bu kusurların ve bu izlerin zikredilen Ramazan ayının 15'inden daha eskiye ait olduğunu ve bu durumun atın değerini düşürdüğünü ispat etmiştir. Şahitlerin şahadeti bahis konusu yılın Zilkade ayının 14. gecesi geçtikten sonra olmuştur.

Başka şahitler de davacının bizzat kendisini tanıyan ve ismini bilen Sahibu'ş-şurta ve sahibu'-sûk'un yanında şahadet verdiler. Şahitler satıcının Kurtuba'dan ayrıldığını ve şahadetlerinden önce yaklaşık bir aydır nerede bulunduğunu bilmediklerini, bahis konusu gecede onların şahadet ettikleri zamanda döndüğünü bilmediklerini belirttiler.

Bu dava iki bölüm halinde incelendi. İlk olarak satılan attan bulunan kusurlar ve bu kusurların ortaya konması ve tespiti ki bu da ancak işin iç yüzünü bilebilecek baytarlar aracılığıyla gerçekleşir. Şayet bu kusurların satıştan önce meydana geldiğinden kesinlikle emin olurlarsa satılan atın fiyatında bu kusurlardan kaynaklanan eksik miktardan satıcı sorumlu olacaktı. Yok, eğer bu kusurlar satıştan sonra meydana geldiyse bu işin sorumluluğunu müşteri yüklenecekti. İslâm fıkhrında cüzi olsun külli olsun helâk konusunda uygulanagelen usul budur.

⁶¹⁴ İbn Sehl, *Vesâik fi't-tıbbi'l-islâmî*, s. 29- 30.

İkinci bölüm ise atın fiyatındaki ucuzluğun yerine müşteriye telafi verilmesi konusudur.⁶¹⁵

⁶¹⁵ İbn Sehl, *Vesaiik fi 't-tıbbi 'l-islâmî*, s. 39- 40.

EK 7: ENDELÜS ŞEHİRLERİNİN KARŞILIĞI

İlbîre	(Elvira)
Ceyyân	(Jaen)
Gırnata	(Granada)
İtsice	(Ecija)
Kurtuba	(Cordoba)
Lakko Vadisi	(Rio Barbate)
Arbûne	(Norbona)
Sebte	(Ceuta)
Sebtimâniye	(Septimania)
Şezûne	(Sedona)
Tudmîr/ Mürsiye	(Teodomiro)
Tuleytula	(Toledo)

KAYNAKÇA

- Abderî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsım, *Et-Tâc ve'l-İklîl li muhtasar Halîl*, Beyrut 1398.
- Abdülhamid**, İsâ Muhammed, *Târihu't-ta'lim fi'-Endelüs*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Abdürrezzâk**, *el-Musannef*, Beyrut 1403 /1983.
- Aclanî**, Münir, *Abkariyyetü'l-İslâmî fi usûli'l-hikem*, Beyrut:Dâru'n-Nefâis, 1985/1405.
- Ahmed b. Hanbel**, *Müsned*
- Akyüz**, Vecdi, *İslâm Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezâlim*, İstanbul 1995.
- Atar**, Fahretin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara, 1979.
- Bedevî**, İsmail, *Meâlîmü's-şûrâ fi'l-İslâm*, Kahire: Dâru'n-Nehdâti'l-Arabiyye, 1994.
- , *Mebdeü's-Şûrâ fi's-şeriatî'l-İslâmiyye*, Kahire, 1981.
- Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed 458/1065, *es-sünenü'l-Kübrâ, Edebü'l-Kâdî*.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, trc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul:Ötüken 1987/1989.
- Desûkî**, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Arafe, *Haşiyetu'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebîr*, Beyrut (t.y.).
- Cessas**, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî 370/ 981, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk.: Muhammed es-Sadık Kamhavi, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1985.
- Ebû Dâvud**, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî (275/ 888), *Sahîhu Süneni Ebî Dâvud*, tsh.: Muhammed Nâsîrüddîn Elbânî, İhts. Muhammed Züheyr Sâviş, Riyad: Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabî, 1989.
- Ebû Fâris**, Muhammed Abdülkadir, *El-Kazâ fi'l-İslâm*, Amman: Dâru'l-Furkan,1991.
- Ebû'l-Meza**, Muhammed İbrahim b. Ahmed b. Cafer el-Kettânî, *El-İctihat ve'l-Müctehid bi'l-Endülüs ve'l-Mağrib*.
- Elmahlı**, Muhammed Hamdi Yazır 1361/ 1942, *Hak dini Kur'ân dili*, İstanbul, 1979.
- Emin**, Ahmed 1373/ 1954, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısıriyye, 1966.

- Ferrâ**, Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultaniyye*, thk.: Muhammed Hamid, Mısır 1938,
- Hacıyyât**, Abdülhamit, *Mebdeü's-Şûrâ fi nizâmi'l-hüküm bi'l-mağribi'l-Arabî hülâle'l-asri'l-vasît*, Mücellâtü't-Tarih, Cezayir, 12, 1982.
- Hasan**, Ali İbrahim, *et-Tarihü'l-İslâmîyyi'l-âm*, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, (t.y.)
- Hasaneyn**, Ali Muhammed, *Rekabetu'l-Umme ale'l-Hukkâm-Dirase Mukarene beyne's-Seria ve Nuzûmi'l-Hukmi'l-Vadiyye*, Beyrut- Riyad 1408/1988.
- Hammad Selavî**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Halid b. Muhammed, *El-İstiksa li ahhâri duveli'l-mağrib*, thk. ve talik: Ahmed Nasırî, Dârü'l-Beyzâ: Vizaretü's-Sekafe ve'l-İttisal, 2001.
- Hitti**, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc.: Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Humeydî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütuh b. Abdullah Mayurki Ezdi, *Cezvetü'l-muktebis*, thk.: İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989/ 1410.
- Huşenî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris b. Esed el-Kayrevanî 361/ 972, *Kudatu Kurtuba*, Thk.: İbrahim Ebyari, Tunus, Kahire 1372;
- Irakî**, Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin, *Tarhü't-tesrîb fi şerhi't-takrîb*, Beyrut: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabi (t.y.).
- İbn Abdûn**, *Selâsü Resâili Endelüsiyye fi âdâbi'l-hisbe ve'l-muhtesib*, trc.: E. (Variste) Levi Provençal, Kahire: Institut Français d'Archeologie Orientale, 1955.
- İbn Âbidîn**, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, İstanbul : Şâmil Yayınevi, 1983.
- İbn Asâkir**, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Dımaşk:Dârü'l-Fikir, 1982.
- İbn Aşûr**, Muhammed b. Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî 1394/ 1973, *TefsîrüT-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Ed-Dâru't-Tunusiyye 1984.
- İbn Beşkuval**, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mesud 578/ 1183, *es-Sıla*, Kahire 1966.
- İbnü'l-Ebbar**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr, *et-Tekmile li kitâbi's-Sıla*, thk.:İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri,1989/ 1410.
- İbnü'l-Esîr**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil*, trc. Ahmet Ağırakça, İstanbul: Bahar Yayınları,1986.
- İbnü'l-Faradî**, Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf 403/ 1013, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, thk.: İbrahim Ebyari, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989,

İbnü'l-Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Zekeriya, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, thk.: Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1969.

İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed 799/ 1397, *ed-Dîbâcü'l-müzhebü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yan ulemâi'l-mezhep*, thk.: Muhammed Ahmedî Ebû'n-Nûr, Kahire 1972.

-----, *Tebsîratü'l-Hukkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezher, 1986.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, 852/ 1449, *ed-Dürerü'l-kamine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine*, Beyrut, (t.y.).

-----, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Lisanü'l-Mîzân*, Beyrut 1986.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânî'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-acem ve'l-berber ve men âserahüm min zevi's-sultani'l-ekber*, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1967.

-----, *Devlet*, trc.: Osman Arpaçukuru, İstanbul, 2003.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muammer b. Ebûbekir, *Vefayâtü'l-a'yân fî ebna'z-zamân*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1994.

İbnü'l-Hatib, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah 776/ 1374-75, *A'mâlü'l-a'lâm fîmen buyâ' kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm ve me yeteallaku bizalîk mine'l-keâm*, Thk.: Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2003/1423.

İbn Hayyan, Ebû Mervan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevî el-Kurtubî (v. 469/ 1076), *el-Muktebes min enba'i ehli'-Endelüs*, thk.: Mahmut Ali Mekki, Beyrut 1973/ 1393.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed Said ez-Zahirî, *El-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Matbaatü'l-Asime, 1970.

-----, *Resailü İbn Hazm*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyyeti li'd-dirâseti ve'n-neşr 1987; c. II, s. 229; *el-Ahkâmu İbn Hazm*,

İbn İzârî, Ebû Abdullah Mhammed el-Merrakuşî 695/ 1295, *el-Beyânü'l-muğrib fî ahbâru'l-Endelüs ve'l-mağrib*, Thk.: Georges Seraphin Coln, E. Levi Provençal, Leiden: E. J. Brill, 1948.

İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed el-Cevziyye 751/ 1350, *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-Alemîn*, thrc.: Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/ 1418.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Kahire 1970.

İbnü'l-Kutiyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz 367/ 977, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, thk. Ömer Faruk Taba, Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1994/ 1415.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî (273/ 887), *Sünenü İbn Mâce*, thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, y.y.Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1395/1975.

İbn Mahlûf, Muhammed b Muhammed b. Ömer el-Münestiri Muhammed Mahluf 1360/ 1941, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye*, Beyrut (t.y.)

İbn Mâkûla, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ali, *İkmâl*, Beyrut 1411.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî 711/ 1311, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr.

İbn Mühenna, Ahmed b. Guneym b. Salim en-Nefravî, *el-Fevakihi'd-dîvanî şerhi alâ risaleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Beyrut (t.y.).

İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn İbrâhim b. Muhammed Mısıfî 970/ 1563, *el-Bahrü'r-raik şerhu kenzi'd-dekâik*, Kahire 1311.

İbn Sa'd, *Kitâbü'l-tabâkât*, thk.: İ. Abbas, Beyrut 1968.

İbn Sehl, Ebû'l-Asbağ İsâ b. Sehl, *Vesâik fî şûûni'l-hisbe fî'l-Endülüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983.

-----, *Vesâik fî ahkâmi kazai'l-cinai fî'l-Endelüs*, thk: Muhammed Abdülvehhab Hallaf.

-----, *Vesâik fî ahkâmi kazai ehli'z-zimme fî'l-Endelüs*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983

-----, *Vesâik fî şûûni'l-Ümrân fî'l-Endelüs "el-mesâcid ve'd-dûr"*, thk.: Muhammed Abdülvehhab Hallâf, Kahire 1983

-----, Ebû'l-Asbağ İsâ b. Sehl Endülüî, *Vesâik fî't-tibbi'l-islâmî ve vazifetihî fî muaveneti'l-kaza fî'l-endelüs*, thk. Muhammed Abdülvehhab Hallaf,

İbn Teymiyye, 728/ 1328, *Siyaset= es-Siyasetü'ş-şer'iyye*, trc.: Vecdi Akyüz, İstanbul 1985

-----, Ahmed b. Abdisselâm, *Kütübü ve Resâil ve Feteva İbn Teymiye fî'l-Fıkh*, thk.: Muhammed Reşit Rıza, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1992/ 1412.

-----, *Mecmu'atü'l-Feteva*, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997/ 1418.

İmamüddin, S. M., *Arab Müslim Administration*, New Delhi 1984.

-----, *A Political History of Muslim Spain*, çev.: Yûsuf Yazar, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.

- İsa**, Muhammed Abdülhamid., *Târihu't-Tâlîm fî'l-Endülüs*, Kahire 1982.
- Kâdî İyâz**, Ebû'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî 544/ 1149, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk.: Ahmed Bekir Mahmd, Beyrut: Dâru'l-Mektebi'l-Hayat, 1967.
- Karâfî**, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim 684/ 1285, *el-İhkam fî temyizi'l-fetava ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-kadîve'l-imam*, Thk.: Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Karaman**, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınları 1989.
- , *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: Nesil Yayınları 1986.
- Kasımî**, Zâfir, *Nizâmü'l-hüküm fî's-şeriatî ve't-târihi'l-İslâmî*, Beyrut 1990.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993/ 1414.
- Kubeysî**, Halil İbrahim, *Devru'l-fukaha-i fî'l-hayati's-siyasiyyeti ve'l-ictimaiyyeti bi'l-Endülüs*, Daru'l-Besâiru'l-İslâmiyyeti, 1425/ 2004.
- Kurtubî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr 671/ 1273, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006/ 1427.
- Makkarî**, Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. Muhammed, 1041/ 1631, *Nefhu't-Tîb min ğasnu'l-Endülüs er-ratîb*, Thk.: İhsan Abbas, Beyrut 1968.
- , *Ezhâru'r-Rıyaz fî ahbari'l-Kâdî İyâz*, thk.: Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafız Şelebî, Rabat: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1978/ 1398.
- Marin**, Manuela, "Sûrâ et Ahl al-sûrâ dans al-Andalus", *Studia Islamica*, 1985.
- , "Shura In al-Andalus" Leiden Brill, Netherlend 1997.
- Maverdî**, Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye ve'l-vilâyâtu'd-diniyye*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-İlmiyye 1414/ 1914.
- Merakeşî**, Abdülvahid, *Vesâikü'l-Murabıtın ve'l-Muvahhidin*, thk.: Hüseyin Munis, Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 1977.
- Mergînânî**, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyetül-mübtedi*, Kahire 1936/ 1355.
- Mubarek**, Muhammed, *Nizâmu'l-Hukm*, Beyrut 1974.
- Munis**, Hüseyin, *Şuyûhu'l-asr fî'l-Endülüs*, Kahire: Vezaretü's-Sekafiyye ve'l-İrşadi'l-Kavmi, 1965.
- , *Târihu fikru'l-Endülüs*, Kahire: Mektebü Nahzaî Mısıriyye, 1955.

-----, *DİA*, c. XX, s. 65.

Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri 676/ 1277, *Sahihi Müslim bi şerh 'n-Nevevî*, Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye 1349.

Nübâhî, Ebû'l-Hasan b. Abdullah b. Hasan, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, Dâru'l-Afâki'l-Cedide, Beyrut, Lübnan 1403/1983.

Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdu'l-Vehhab b. Muhammed 733/ 1333, , *Nihayetü'l-ereb fî fünuni'l-edeb*, thk.: Müfid Kamhî, Beyrut, 2004.

-----, *Nihayetü'l-ereb fî fünuni'l-edeb*, thk.: Ahmed Kemal Zeki, müracea: Muhammed Mustafa Ziyad, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1980.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları I (Siyasî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/ 149, Ankara, 1994.

-----, *Endülüs Müslümanları II (Medeniyet Tarihi)*, Ankara, 1997.

-----, *Endülüs Müslümanları III (İlim ve Kültür Tarihi)*, Ankara, 1997.

-----, “Endülüs”, *DİA*, c. XI

Özel, Ahmet, “İsâ b. Sehl”, *DİA*, s. 485.

Özen, Şükrü, “Kadıl Kudat” *DİA*, c. XXIV, s. 77- 82.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer 606/ 1209, *et-Tefsîrû'l-kebîr Mefâtihü'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/ 1411.

Ruaynî, Hattab Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman (954/1547), *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi muhtasarı's-şeyhu'l-Halîl*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/ 2003.

Sa'd, Kâsım Ali, *Cemheretü Terâcimü'l-Fukahai'l-Mâlikî*, Dübey (Dubai): Dâru'l-Buhus li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 2002/ 1423.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Abdullah b. Sehl, *el-Mebsut*, Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1324.

Seyyid, Emîr Ali, *Musavver İslâm Tarihi*, ter. M. Rauf, İstanbul 1922.

Suyutî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, 911/ 1505, *Hüsnü'l-muhadara fî tarihî Mısır ve'l-Kahire*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire 1967/ 1387.

Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, 310/ 923, *Târîhu'l-umem ve'l-mülük*,

et-Temîmî, İzzüddin, *eş-Şûrâ beyne'l-esâle ve'l-muâsıra*, Amman 1405/ 1985.

Tyan, Emile, *Histoire de l'organisation judiciaire en-pays d'Islâm*, Paris, 1938- 43.

-----, *Histoire de l'organisation judiciaire en-pays d'Islâm*, Leiden E. J. Brill, Paris, 1960, s. 214.

Udeh, Abdülkadir, *İslâm ve Siyasî Durumumuz*, çev. Bekir Eryarsoy, İstanbul 1982.

Uleyş (İlîş), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, 1299/ 1882, *Minehü'l-Celîl şerhu ala muhtasarı seyyidi Halîl*, Beyrut: Daru'l-Fikr 1409/ 1989.

Watt, W. Montgomery, *A History of İslâmic Spain*, ed. Pierre Cachia, Edinburgh 1992.

el-Yafîû, Afîfüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali, *Mir'atü'l-Cenân ve ibretü'l-yakzan*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984/ 1405.

Yakûti, İbn Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut.

Yaşaroğlu, Kâmil, "İbn Lübbâbe" *DİA*, s. 160.

-----, "İsâ b. Dînâr", *DİA*, s. 479.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 748/ 1348, *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*, thk.: Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esed, Beyrut 1985/ 1405.

-----, *Tezkiretü'l-Huffâz li'z-Zehebî*, Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'-Arabî 1956.

Zebîdi, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed 1205/ 1790, *Tâcü'l-arus min cevâhiri'l-kamus*, thk.: Ali eş-Şiri, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1994/ 114.

Zeydan, Abdülkerim, Zeydan, Abdülkerim, *İslâm'da Fert ve Devlet*, İstanbul 1978.

Ziriklî, Hayreddin, *A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn 1992.

Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, çev. YaseminÖdük, Kazım Masumî, Fatma Şahin, İstanbul: Selis Kitaplar, 2004.

Zübeydi, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Ubeydullah 379/ 989, *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire: Muhammed Sami Emin el-Hancı, 1954

ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında İstanbul'da doğdum. İlköğretimi Zeynep Kâmil ve İkbaliye İlkokulu'nda tamamladım. Orta ve lise eğitimimi Kadıköy İmam Hatip Lisesi'nde aldım. 1995 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden İslâm Hukuku ve Arap dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun oldum. 2006'da aynı fakültede İslâm Hukuku ana bilim dalında yüksek lisansa başladım. 2009'da ilk ve orta öğretim kurumlarında din dersi öğretmeni olarak çalışmaya başladım.

AUTOBIOGRAPHY

I was born in İstanbul in 1970. I attended the Zeynep Kâmil and İkbaliye Primary School. Then I attended Kadıköy İmam Hatip High School. In 1995 I graduated from Marmara University Divinity Faculty Islamic Law and Arabian Language and Literature Department. In 2006 at the same faculty I started my master's degree at the Department of Islamic Law. I have been working at primary schools and high schools as a Religious Culture and Moral Knowledge Teacher since 2009.